

Tánczos Vilmos

A moldvai csángók magyar nyelvismerete 2008–2010-ben *

Bevezetés: néhány alapfogalom

A moldvai csángók nyelvhasználatával és etnikai identitásával kapcsolatban meg-megújuló viták zajlanak a csángó szakirodalomban, amit egyfajta terminológiai bizonytalanság is tükröz. Tehát hogy mindenki számára érthető legyen, mindenekelőtt meg kell határoznom néhány alapfogalmat.

1. Más szerzőkhöz hasonlóan *moldvai csángó*nak nevezem Románia Moldova nevű országrészének csaknem teljes, ma a nyelvcseré falvanként különböző stádiumában lévő katolikus népességét. Ez a népcsoport zömében – néhány jobbra beolvadt, kisebb lélekszámú más közösségtől eltekintve – magyar eredetű. Ebben az értelmezésben a moldvai csángók (katolikusok) lélekszáma megközelíti a negyedmilliót, a 2002-es népszámlálás szerint egészen pontosan 232 045 fő¹.

* A tanulmány a *Székegyföld* kulturális folyóirat 2011. május, június és júliusi lapszámaiban is megjelenik. Ezúton is köszönettel tartozunk a *Székegyföld* szerkesztőségének, hogy hozzájárultak Tánczos Vilmos írásának a *Magyar Kisebbségben* való újraközléséhez.

1 A moldvai megyékben a 2002-es népszámlálás szerint összesen 235 144 katolikus él (Bacău: 119 618, Neamț: 60 483, Iași: 40 396, Vaslui: 6607, Vrancea: 5145, Galați: 1999 és Botoșani: 896 fő. Ez a szám magában foglalja az egykori Csík megyétől az 1960-as évek elején Bacăuhoz csatolt Gyimesbükk/Ghimeș Făget adatait is, de az itt összeírt 3099 katolikust nem számítjuk a moldvai csángók közé. Gyimesbükk katolikus lakossága nélkül a moldvai katolikusok (csángók) száma 232 045 fő.

Az összesített szám továbbá nem tartalmazza Suceava megye 8564 fős katolikus lakosságát, mivel a megye területe csaknem teljes egészében az egykori Bukovinához tartozik, és az itteni katolikusok többsége lengyel, német és ukrán etnikumú, akiknek nincs köztük a csángósághoz.

Korábbi tanulmányaimban a moldvai katolikusok (csángók) fogalmát ugyanígy értelmeztem. Ugyanerre a területre vonatkoztatva a moldvai csángók száma az 1992-es

2. Az moldvai csángók által beszélt hagyományos nyelvet a magyar nyelv archaikus változatának, azaz *magyar dialektus*nak tekintem. Természetesen van tudomásom a téma körül zajló nyelvészeti vitákról (pl. önálló nyelv vagy csak nyelvjárás?), valamint tudatában vagyok annak is, hogy maguk a beszélők egy része az általuk használt hagyományos nyelvet – bizonyos nyelvpszichológiai okok folytán és ideológiai hatások eredményeként – nem tekinti egyértelműen magyarnak.

3. A moldvai csángók eredeti, ma már eltűnő félben lévő nyelvét a közösség egészére vonatkoztatva *anyanyelv*nek tekintem, noha tudom, hogy az egyes egyénekre vonatkoztatva ezt a terminust csak akkor célszerű használni, ha az illető személy kisgyermek korban elsőként ezt a nyelvet sajátította el, és ha ezeket a nyelvi ismereteket későbbi élete folyamán is megőrizte.

4. A moldvai magyar etnikum táji, történeti, nyelvi és néprajzi szempontból erősen differenciált, a különböző csoportok közötti *kulturális különbségek* igen nagyok. Ezért célszerű külön-külön vizsgálni az ún. *északi csángók*, az ún. *déli csángók* és az ún. *székelyes csángók* nyelvi helyzetét, sőt ezen belül a települések földrajzi elhelyezkedésére is célszerű tekintettel lenni (pl. Szeret menti, Tázló menti és Tatros menti székelyes csángók).²

népszámlálás szerint 240 038 fő volt, de ez a szám 1992–2002 között a kivándorlás következtében 7993 fővel csökkent.

- 2 Ez a belső táji-történeti tagolódás bevettnek és általánosan használnak számít a csángókról szóló néprajzi és nyelvészeti szakirodalomban. A magam rövid összefoglalását lásd: Tánczos Vilmos: Hányan vannak a moldvai csángók? *Magyar Kisebbség* III. 1997. 1–2. 370–390.; Tánczos V.: *Hungarians in Moldavia*. Teleki László Foundation. Institute for Central European Studies. Budapest, April 1998. No. 8.; Tánczos V.: A moldvai csángók lélekszámáról. In Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1999, 7–32. (A nyomdai hibák miatt – a számtáblázatok összesítő, kövéren szedett számsorai balra eltolódva, hibásan jelentek meg – ennek a tanulmánynak az adatai csak nagy figyelem mellett használhatók.); Tánczos V.: Über die Bevölkerungszahl der Moldauer Tschangos. In Tánczos V.: *Aufgetan ist das Tor des Ostens*. Volkskundliche Essays und Aufsätze. Pro-Print, Csikszereda, 1999, 228–275.; Tánczos V.: Hungarians in Moldavia. In Ferenc Gereben (ed.): *Hungarian Minorities and Central Europe*. Regionalism, National and Religious Identity. Pázmány Péter Catholic University, Piliscsaba, 2001, 266–289.; Tánczos V.: About the Demography of the Moldavian Csángós. In Diószegi László (ed.): *Hungarian Csángós in Moldavia*. Essays on the Past and Present of the Hungarian Csángós in Moldavia. Teleki László Foundation–Pro Minoritate Foundation. Budapest, 2002, 117–147.; Tánczos V.: Hungarians in Moldavia. *Hungarian Heritage*. Volume 3. European Folklore Institute, Budapest, 2002, 11–27.; Ceangăii din Moldova. *Altera* VIII. 17–18. (2002) 48–80.; Tánczos V.: About the Demography of the Moldavian Csángós. In: *Local and Transnational Csángó Lifeworlds*. Edited by: Sándor Ilyés–Le-

I. Miért van szükség a nyelvi kompetenciát tükröző számokra?

A nyelvismereti felmérés előzményei

A moldvai csángók magyar nyelvismeretére vonatkozóan először 1994–1996 között – folklórkutatói munkámmal párhuzamosan, illetve mintegy annak „mellékleteként” – végeztem átfogó, minden csángó településre kiterjedő alapkutatót. Erre azért volt szükség, mert a hivatalos román népszámlálások adatsoraiból a 20. század folyamán gyakorlatilag eltűnt a moldvai magyar etnikum,³ miközben nyilvánvaló volt, hogy Moldvában a nagyfokú nyelvi asszimiláció ellenére még mindig jelentős azoknak a katolikusoknak (csángóknak) a száma, akik még ismerik őseik anyanyelvét, illetve rendelkeznek egy sajátos csángó identitástudattal. A népszámlálások „nulla változata” tehát mindenképpen magyarázatra, illetve kiegészítésre szorult, de ilyen természetű adatok nem álltak az érdeklődők rendelkezésére. A kiegészítést voltaképpen a tényleges magyar nyelvismeretre vonatkozó, terepkutatáson alapuló, falusoros becslés jelentette, aminek végeredményeként végül megállapítottam, hogy Moldvában 83 településen még mintegy 62 000 katolikus csángó ismer és használ egy magyar tájnyelvet, de az etnikum háromnegyed része, mintegy 180 000 személy azonban már nyelviileg teljesen elrománosodott.⁴

hel Peti-Ferenc Pozsony. Cluj-Napoca, Kriza János Ethnographical Society, 2008, 203–222.

- 3 Az erre vonatkozó adatokat közlöm az alábbi tanulmányokban: Táncczos V.: A moldvai csángók asszimilációja történeti perspektívában (szempontok, források, kutatási feladatok). In Diószegi László (szerk.): *A moldvai csángók*. Veszélyeztetett örökség – veszélyeztetett kisebbségek. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2006, 26–46.; Táncczos V.: A moldvai csángók lélekszámának és magyar nyelvismeretének történeti alakulása. In Ilyés Sándor–Peti Lehel–Pozsony Ferenc (szerk.): *Lokális és transznacionális csángó életvilágok*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2008, 255–287.
- 4 A terepkutatás nyomán a témakörben több tanulmányom jelent meg magyar, angol, német és román nyelven, melyek egymás átdolgozott, illetve bővített változatai (Táncczos Vilmos: Hányan vannak a moldvai csángók?; *Hungarians in Moldavia*; A moldvai csángók lélekszámáról; Über die Bevölkerungszahl der Moldauer Tschangos; *Hungarians in Moldavia*; About the Demography of the Moldavian Csángós; *Hungarians in Moldavia*; Ceangăii din Moldova; About the Demography of the Moldavian Csángós – id. kiadások), de a közölt számsorok mindegyikben – természetesen – azonosak. A tanulmány magyar, angol és német változata interneten elérhető a Magyar Elektronikus Könyvtárban (<http://mek.oszk.hu/00900/00983/pdf/index.html>) és a Kulturális Innovációs Alapítvány honlapján (<http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/nepes.htm>).

Az 1990-es évek közepén végzett terepkutatás óta másfél évtized telt el. Ez alatt az idő alatt a moldvai csángók magyar nyelvismeretében és nyelvhasználatában is gyökeres változások történtek. Ezek legfontosabbjai a következők:

1. Felgyorsultak a modernizációs folyamatok, például az elektronikus civilizáció és a nagymérvű mobilitás Moldvában is ugyanúgy általánossá vált, mint bárhol máshol a világon. Mindezek következtében a már korábban is fellazult hagyományos életvilágok itt is eltűnőfélben vannak, *a hagyományos kulturális értékek eltűnése (akkulturáció)* éppen ebben az időszakban fejeződik be. A csángó falvak nyelvismeretében és nyelvhasználatában gyökeres változást hozott az is, hogy épp a legutóbb eltelt másfél évtized alatt halt ki, illetve fogyatkozott meg az az idős nemzedék, amelyik fiatal korában (kb. az 1940-es évek végéig, azaz a szocializmus mélyreható társadalmi változásai előtt) teljesen hagyományos életmódot folytatott, következésképpen anyanyelvi szinten ismerte még a csángó hagyományos kultúrát, ideértve a helyi tájnyelveket is.

2. A Nyugat-Európában és máshol történő külföldi munkavállalások következtében hatalmas méreteket öltött *a külföldre történő migráció*, aminek mélyreható kulturális következményei is vannak, ideértve a nyelvhasználat kérdését is. A migrációs jelenségek egyik következménye, hogy a lakosság korábban látványos számbeli növekedése megtorpant, sőt a népesség abszolút száma is visszaesett, amire a moldvai katolikusok körében a 16–17. század óta nem volt példa.

3. Az új társadalmi kommunikációs formák Moldvában is egy olyan *transznacionális tudatot* alakítottak ki, amelyben lehetséges a különböző kulturális közegekben való egyidejű jelenlét. Ennek a kulturális jelenségnek mélyreható nyelvi következményei is vannak. Például a moldvai csángók között is gyakori a különböző nyelvek vagy egyazon nyelv különböző változatainak, szintjeinek könnyed váltogatása. A nyelvi szintek keveredése egy szersmind kifejezi a különböző értékrendek, mentalitások keveredését és egyidejű érvényesülését is.⁵

5 Bodó Csanád több tanulmányában szociolingvisztikai szempontokat követve beszél a jelenkori nyelvi változásokról (Bodó Csanád: Nyelvek és közösségek vitalitása Moldvában. In Kozma István–Papp Richárd (szerk.): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Válogatás a Változások a Kárpát-medence etnikai tér- és identitás szerkezetében című konferencia előadásaiból. Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004, 150–160.; Bodó Cs.: Nyelvi szocializáció és nyelvi érintkezés a moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségekben. In Kiss Jenő (szerk.): *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. A Magyar

4. A modernizációs jelenségek és a migráció eredményeként a csángók által lakott településeken megváltozott a hagyományokhoz és a magyar nyelvűséghez való mentális viszony. A *nyelvi tudatosság* növekedett, aminek eredményeként a magyar nyelv vagy fel- vagy éppenséggel leértékelődött. A nyelvi tudatosság jegyében a szülők a családban a gyermekeket kizárólag románul tanítják, mert a helyi tájnyelvet (amelyet nem azonosítanak a magyar irodalmi nyelvvel!) csökkent értékűnek tartják, amely nem teszi lehetővé gyermekeik majdani társadalmi érvényesülését. Ennek a nyelvi attitűdnek következtében a fiatal generációk körében szemmel látható a nyelvi romlás, illetve a nyelvismeret teljes hiánya. Másfelől a nyelvi tudatosság növekedésének eredményeként egyes csángó falvakban az utóbbi évtizedben sikerült létrehozni a magyar nyelvű oktatás bizonyos, korlátozott formáit, ami azonban a magyar nyelvet ismerő gyermekeknek csak mintegy 10–12%-át érintette.⁶ A szülők az ún. „magyaróra” program keretében a magyar iro-

Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 221. szám, Budapest, 2004, 37–66. Bodó Cs.: Szociolingvisztikai szempontok a moldvai magyar-román kétnyelvű beszélőközösségek kutatásában. In Kinda István–Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2005, 293–307. Megjelent még: *Magyar Nyelv* C. 2004. 3.). Lajos Veronika a migráció és egyéb modernizációs jelenségek hatását vizsgálja a csángó önazonosság-tudatra (Lajos V.: Modernizáció és társadalom a moldvai csángó közösségekben: kérdésfelvetések a migráció témakörében. In Diószegi László (szerk.): *A moldvai csángók*. Veszélyeztetett örökség – veszélyeztetett kisebbségek. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2006, 177–184.). A Mohácsek Magdolna–Vitos Katalin szerzőpáros a modern fogyasztói magatartás megjelenését mutatja be a csángó vendégmunkások körében (Mohácsek–Vitos: Migráció és településfejlődés. A magyarfalusi vendégmunkások fogyasztói szokásai. In Kinda István–Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2005, 214–225.). Peti Lehel a moldvai csángó falvakban megfigyelhető új vallásos jelenségeket (például a szekták térhódítását) ugyancsak a transznacionális közösségi tudat és életformák jelenlétével magyarázza (Peti L.: Transznacionális életformák és szekták. A moldvai csángó falvakban jelentkező új vallási jelenségek interpretációs lehetőségeiről. In Peti L.: *A moldvai csángók vallásossága*. Hagyományos világkép és modernizáció. Lucidus Kiadó, Budapest, 2008, 183–212.; Peti L.: *Câteva elemente ale schimbării perspectivei religioase*. Secularizarea, transnaționalismul și adoptarea sectelor în satele de ceangăi din Moldova. – *Transnational Ways of Life*. Secularization and Sects. Interpreting Novel Religious Phenomena of the Moldavian Csángó Villages. Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2009.).

6 Erről szóló beszámoló: Borbáth Erzsébet: A moldvai csángó gyermekek székelyföldi iskoláztatásának tapasztalatai. In Csernicskó István – Váradi Tamás (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt., Budapest, 1996, 69–74.; Borbáth E.: A kétnyelvű oktatás lehetőségei a moldvai csángó

dalmi nyelv elsajátítását tartják kívánatosnak gyermekeik számára, és ennek érdekében vállalják, hogy a helyi román világi és egyházi értelmiség rosszallása, sőt megfélemlítő nyomása ellenére gyermekeik számára évről évre kérvényezzék a heti 3–4 iskolai magyarórát, és hogy gyermekeiket délután fakultatív magyarórára is járassák.⁷

Egészében véve azt mondhatjuk, hogy az 1989-es rendszerváltást követően a különböző nyelven kívüli modernizációs tényezők a nyelvhasználat és a nyelvi mentalitás terén is gyökeresen új helyzetet teremtettek a moldvai csángó településeken. Nyilvánvalóvá lett tehát, hogy Moldvában a magyar nyelv helyzete már nem azonos a másfél évtizeddel korábbival, következésképpen az aktuális nyelvi viszonyok leírása csak egy új terepkutatás révén történhet. Ezt a felmérést 2008–2009-ben végeztem el, a 2010-es évben pedig több helyszínen utólagos terepmunkát végeztem, kiegészítve és pontosítva az adataimat.

falvakban. In Halász Péter (szerk.): *Csángó sorskérdések*. Lakatos Demeter Egyesület, Budapest, 1997, 93–96.; Borbáth E.: A moldvai csángók székelyföldi iskoláztatásának eredményei, társadalmi hatása. In Diószegi László (szerk.): *A moldvai csángók*. Veszélyeztetett örökség – veszélyeztetett kisebbségek. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2006, 185–191.; Hegyeli Attila: A moldvai csángók magyar nyelvi oktatásának szükségességéről. *Regio* 2001. 4. sz., 181–194.; Hegyeli A.: A moldvai csángók magyar nyelvi oktatásának esélyei. *Moldvai Magyarság* XII. [XI.] 2001. 9. sz. (124.) 8–11.; Hegyeli A.: Moldvai katolikus gyermekek nyelvhasználatáról. In Kiss Jenő (szerk.): *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 221. szám, Budapest, 2004, 113–124. Az oktatási programról átfogó, falusorosan adatolt képet nyújt a Moldvai Csángómagyarok Szövetsége által kiadott *Tíz év Moldvában* című kötet (Kosztándi Timea-Ildikó (szerk.): *Tíz év Moldvában*. Csángó Oktatási Program 2000–2010. Zelegor Kiadó, Kézdivásárhely, 2010.). A kiadvány szerint a Moldvai Csángómagyarok Szövetsége által a 2000/2001-es tanévben elindított oktatási program fokozatosan bővült, és a 2009/2010-es tanévben már 14 településen (Buda-Klézse/Buda-Cleja, Klézse/Cleja, Csíkfalu/Ciucani, Diószén/Gioseni, Frumósza/Frumoasa, Külsőrekecsin/Fundu Răcăciuni, Lăbniș/Vladnic, Magyarfalu/Arini, Pusztina/Pustiana, Somoska/Șomușca, Trunk/Galben, Kosteiek/Coșnea, Bákó város/Bacău) zajlott heti 3–4 órás magyar nyelvű (anyanyelvi) oktatás hivatalos állami iskolákban, és ezek mellett még további 8 településen (Gajdár/Coman, Lujzikalagor/Luizi Călugăra, Nagypatak/Valea Mare, Diószeg/Tuta, Pokolpatak/Valea Mică, Szitás/Nicorești, Dumbravén [Külsőrekecsin]/Dumbrăveni, Újfalú/Nicolae Bălcescu) sikerült megszervezni az iskolán kívüli fakultatív magyar nyelvű foglalkozásokat.

7 Az ún. „magyaróra” program társadalom- és nyelvpszichológiai háttéréről bővebben lásd: Tánczos Vilmos: Hozzászólás a moldvai csángó „magyarórák” kérdéséhez. *Moldvai Magyarság* XVIII. 6 (205). 8–10.

A nyelvismeret fontossága: a nyelvhasználat emberjogi vetületei

Moldvában ma közel negyedmillió római katolikus vallású személy él, akiknek túlnyomó többsége magyar származású (a továbbiakban: *moldvai csángók*). Az 1994–1996 között végzett kutatás szerint a magyar eredetű moldvai csángóságnak mintegy háromnegyed része nyelvében a többségi románsághoz asszimilálódott, és a végbement nyelvcsere eredményeként a népcsoportnak ekkor már csak mintegy egynegyede⁸ beszélt még valamilyen mértékben ősei anyanyelvét és őrzött egyszersmind egy igen archaikus hagyományos kultúrát (nyelv, népi vallásos képzetek, hiedelemvilág, közösségi rítusok, tárgyi kultúra stb.). A még magyarul is beszélő népesség viszonylag nagy területen szétszórva, mintegy 80–90 településen él.

A legutóbbi hivatalos román népszámlálások (1992, 2002) vallási hovatartozásra vonatkozó adataiból viszonylag pontos képet nyerhetünk a moldvai katolikusok (csángók) területi megoszlásáról, az egyes települések lélekszámáról. Ezek a felmérések azonban a moldvai csángókat – kevés kivételtől eltekintve – román etnikumúaknak és román anyanyelvűeknek tekintik, tehát belőlük nem következtethetünk sem a közösség etnikai identitására, sem a nyelvi asszimiláció tényleges helyzetére. Az 1992-es hivatalos népszámlálás szerint Moldvában a 240 038 katolikus lakos közül mindössze 1826 személy (0,76%) tartotta magát magyarnak, ezen belül a csángó falvakban magyar etnikumú személyként összeírt katolikusok száma pedig csupán 526 (!) fő volt. Hasonló eredmény született a 2002-es népszámlálás során is: az ekkor felvett 232 045 katolikus közül 2015 személy (0,86%) nyilvánította magát magyarnak. Egyes falvakban valamelyest nőtt a magukat magyar nemzetiségűnek vallók száma, de ez a növekmény a moldvai csángó etnikai közösség egészét tekintve nem volt számottevő, vagyis a 2002-es népszámlálás voltaképpen az 1992-eshez hasonló eredménnyel zárult.

Amint látjuk, a hivatalos népszámlálási felmérésekből az ezredfordulóra csaknem teljesen eltűntek a magyar etnikumú moldvai katolikusok. A népszámlálások „nulla változata” alátámasztja azt a hivatalosnak mondható – az adminisztratív állami intézmények alkalmazottai, a tanintézményekben dolgozó román értelmiségiek, a helyi római katolikus klérus tagjai, a

8 Az 1994–1996 között végzett felmérés szerint mintegy 62 000 személy. Lásd: Tanczos Vilmos: Hányan vannak a moldvai csángók?; *Hungarians in Moldavia*; A moldvai csángók lélekszámáról; Über die Bevölkerungszahl der Moldauer Tschangos; Hungarians in Moldavia; About the Demography of the Moldavian Csángós; Hungarians in Moldavia; Ceangăii din Moldova; About the Demography of the Moldavian Csángós – id. kiadások.

mass media képviselői, a különböző román nacionalista szervezetekhez tartozó személyek, az ország vezető politikusai stb. által terjesztett – ideológiát, miszerint a csángó kérdés voltaképpen nem is létezik Romániában, ugyanis a magyar nyelvhez és a magyar etnikai identitásukhoz ragaszkodó moldvai katolikusok egészen elenyésző kisebbséget alkotnak.

A tényleges helyzet azonban ennél jóval bonyolultabb. Az adott körülmények között adott módszerekkel felvett hivatalos népszámlálási adatok kétségkívül elmondanak valamit a moldvai csángó népcsoport nyelvi helyzetéről és etnikai identitástudatáról, de ezeket az adatokat úgy kell értelmeznünk, hogy *a hivatalos felmérések* – különböző okoknál fogva – *képtelenek tükrözni a moldvai csángó népcsoport mai tényleges és bonyolult nyelvállapotát, valamint egészen sajátos közösségi identitástudatát.* Miközben a hivatalos statisztikák a nyelvi asszimilációs folyamatokról és az etnikai identitás alakulásáról keveset mondanak, ugyanezek a jelenségek a rendszerváltás után eltelt időszakban a tudományos kutatások kiemelt fontosságú témáivá lettek.

A tényleges nyelvismeretre és nyelvhasználatra vonatkozó kutatásoknak azért van központi jelentőségük, mert ezeknek a kérdéseknek jogi vonatkozásaik is vannak. Nyilvánvaló például, hogy *a nyelvi kompetencia és a nyelvi öntudat egyszersmind a jogértvényesítésre való lehetőséget, sőt képességet is jelent.* Az Európa Tanács 2001-ben elfogadott 1521. számú Ajánlása⁹ Románia számára kötelezővé teszi a moldvai csángó hagyományos kultúra és nyelv védelmét, de erre csak akkor van lehetőség, ha a csángó népcsoport maga is ragaszkodik ezekhez az értékekhez, illetve ha még egyáltalán rendelkezik ezekkel a tradicionális kulturális értékekkel, ideértve magát a nyelvet is.

II. Kutatás-módszertani kérdések

A terepmunka dokumentumai

A 2008–2010-ben végzett terepmunka keretében azokat a moldvai csángó falvakat kerestem fel, amelyek esetében feltételezhető volt, hogy a katolikus lakosság egy része valamilyen mértékben ismeri a magyar nyelv helyi dialektusát.¹⁰ Ezen felül szükségesnek mutatkozott valamilyen módon meg-

9 Az ajánlást előkészítő raportőri jelentések keletkezéséről lásd: Tánczos Vilmos: Az Európa Tanács raportőrével a moldvai csángóknál. Egy moldvai út feljegyzései. 2000. szept. 5–8. *Erdélyi Társadalom*, V. 2007. 2. 29–46.

10 Az 1994–1996 közötti kutatás során 83 ilyen települést találtam, de az új kutatás során célszerű volt bizonyos, tradicionálisan több egységből álló településeket ezút-

becsülni a nagyobb városokban (pl. Bákó/Bacău, Karácsonykő/Piatra Neamț, Románvásár/Roman, Onyest/Onești stb.) élő katolikusok magyar nyelvismeretét is.

Az egy-egy faluban végzett helyszíni terepmunka alapvető célja egy előzetesen kidolgozott *Adatlap* kitöltése volt, amely számszerűsíthető információkat is tartalmaz az illető település nyelvi helyzetre vonatkozóan. Az adatlap kitöltése résztvevő megfigyelés, interjúkészítés és egyéb helyszíni adatgyűjtés után történt. A települések adatlapjaira rákerültek más információk is, amelyek ugyancsak jellemzőek az illető település élő nyelvi helyzetére (az egyházi élet és az oktatás nyelvére vonatkozó adatok, családnév-változtatások, helynevek stb.).

A települések adatlapjainak kitöltése mellett a terepmunka során egyéb kutatási háttéranyag gyűjtésére is sor került, ami a nyelvi adatok értelmezése során is hasznosíthatónak bizonyult. Például minden felkeresett településen magnóval rögzítettem bizonyos mennyiségű *nyelvi szöveget* azzal a céllal, hogy a kutatás időpontjában létező nyelvallapotot dokumentáljam. Az interjúhelyzetben rögzített hagyományos folklórműfajok (pl. mondák, vallásos legendák, hiedelmek, szokásleírások, énekelt folklórműfajok stb.) mellett felvettem élménytörténeteket, igaztörténeteket is és mindenekelőtt olyan élőnyelvi szövegeket, amelyek természetes beszédhelyzetben hangzottak el. Minden településen rögzítésre kerültek a *temetői keresztek családnevei* (ideértve a nevek gyakoriságát is), és – a teljességre való törekvés igénye nélkül – a legfontosabb *külső és belső helynevek* is, bár ez utóbbi vonatkozásban nem törekedhettem teljes körű rendszeres gyűjtésre. A gyűjtési archívumot digitális fényképezőgéppel készített *fényképgyűjtemény* egészíti ki.¹¹

tal külön-külön kezelni, így a magyar nyelvet még ismerő csángó települések száma valamelyest nagyobb lett. Például a Tatros mentén Bruszturósza községen belül az új felmérésben már külön kezeltem Bruszturósza, Kökényes és Burjányos falvakat, hasonlóképpen Dofteána község esetében Dofteána, Szálka, Valea Câmpului és Bogáta falvakat. A Szeret mentén célszerűnek láttam külön feltüntetni a Szászút községhez tartozó Sascut-Târg adatait, mert itt időközben egy új, katolikus lakossággal is rendelkező falurész, az ún. „Cartier” jött létre. Úgy vélem, ezzel a megoldással árnyaltabb kép nyerhető egyes nagyobb vagy felekezeti szempontból inhomogén, esetleg földrajzilag kiterjedtebb települések nyelvi viszonyairól.

11 Ezekből a fényképekből közöl válogatást Gazda László *Csángómagyar falvak* című háromkötetesre tervezett településtörténeti adattára. A kiadványnak eddig két kötete jelent meg (Gazda László: *Csángómagyar falvak*. Moldvai magyar vonatkozású települések történeti tára. I. 2009. A-G., II. H-P. Nap Kiadó, Budapest, 2009-2010.).

Amint látjuk, a terepkutatás központi része egy előre kidolgozott módszerrel történő *számszerű becslés* volt, amelynek lényege, hogy az egyes csángó településeken megkíséreltem megállapítani a helyi magyar nyelvet *anyanyelvi szinten* beszélő (1), ezt a nyelvet *második nyelvként* használó (2), továbbá a csak *passzív nyelvismerettel* rendelkező, vagyis magyarul csak „értő” (3) és végül a *magyarul már egyáltalán nem tudó* személyek (4) lélekszámát.

Az erőteljesen ható nyelvi asszimilációs folyamatok közepette egy személy magyar nyelvi kompetencia szintje alapvetően két tényezőtől függ: egyfelől az *illető település nyelvi asszimilációs folyamatainak előrehaladottságától* (1), másfelől a *beszélő generációs hovatartozásától* (2). A fenti két döntő körülmény mellett olykor *egyéb tényezők* (3) is befolyásolhatják egy-egy személy nyelvismeretét és nyelvhasználatát (pl. a csángó falvak egy részében néhány éve tartott „magyarórák” nyelvi hatása, a székelyföldi iskolázta-tás hatása, a migráció nyelvi következményei, a magyar nyelvűséghez való családokon belüli eltérő viszonyulások stb.), de ezek az egyedi, eseti hatások nem kérdőjelezik meg az első két tényező meghatározó jelentőségét.

A moldvai csángó települések nyelvismeretre vonatkozó becslés *keret-számait a 2002-es hivatalos népszámlálás adatai jelentették*. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a csángó falvak felekezeti összetételére vonatkozó népszámlálási adatokat egyszersmind etnikai adatoknak is tekinthetjük, ugyanis – a ritka kivételektől eltekintve – az ortodox vallásúként regisztrált személyek rendszerint román etnikumúak, a római katolikus vallásúként számba vett személyek pedig magyar eredetű csángóknak tekinthetők. Egy-egy településen belül a különböző generációkhoz tartozó személyek abszolút számának megállapításakor a 2002-es népszámlálás „korfáit” használtam fel. Mivel a népszámlálási összesítések nem falusorosan, hanem csupán községsorosan adják meg az egy évjárathoz tartozó személyek lélekszámát, az egyes falvak katolikus lakosságának korfáját arányosan állapítottam meg.¹²

Mit értünk a csángók „magyar” nyelvén? A magyar nyelvismeret három szintje

A félreértések elkerülése végett mindjárt az elején le kell szögeznem, hogy amikor a moldvai csángók magyar nyelvismeretéről beszélek, ezen a nyelven a *helyi magyar tájnyelvet* értem. Ezt a román kölcsönszavakkal, fra-

12 Itt mondok köszönetet Kiss Tamásnak, az RMDSZ Ügyvezető Elnökség – Demográfiai Munkacsoport kolozsvári kutatójának, valamint Varga E. Árpádnak, a budapesti Kulturális Innovációs Alapítvány munkatársának a 2002-es népszámlálási felmérés rendelkezésemre bocsátott adataiért és minden szakmai segítségükért.

zeológiai szerkezetekkel, nyelvi tükörfordításokkal stb. kevert nyelvet a magyar nyelv dialektusának tekintem,¹³ még akkor is, ha a nyelvi identifikáció során maguk a csángók ezt a helyi nyelvváltozatot nem tartják a magyar nyelvvel azonosnak.¹⁴

Már az 1994–1996-os felmérés során kiderült, hogy a vizsgálat során alkalmazott „magyarul tudó” kategóriát célszerű volna finomítani, hiszen a nyelvi kompetenciáknak különböző szintjei vannak a magyarul értők körében, csak hogy egy már zajló felmérés közben a kutatás során alkalmazott operatív fogalmak megváltoztatására már nem nyílt lehetőség. A 2008–2010-es felmérés során a nyelvi asszimiláció folyamatának érzékeltetése végett bevezettem az *anyanyelvi szintű nyelvismeret*, a *második nyelvként való nyelvhasználat* és a *passzív nyelvismeret* fogalmait. A nyelvi kompetencia há-

13 Sándor Klára magyarországi nyelvész ezzel szemben önálló csángó nyelvről beszél, és írásaiban a helyi nyelvjárásokból elvont „csángó sztenderd” kialakítását és oktatásban való bevezetését szorgalmazta. (Sándor Klára: National Feeling or Responsibility. The Case of the Csango language revitalization. *Multilingua. Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*. Vol. 19. 2000. 1/2. 141–168., 62.; Sándor Klára: Magyar nyelvészetés? Megjegyzések a csángó beiskolázási kísérletről. In Osvát Anna–Szarka László (szerk.): *Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat*. Újratanítató-e a kisebbségek anyanyelve a magyarországi nemzetiségi iskolákban? MTA – Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2003, 153–182., 177.) Ezt a felvetést azonban Bodó Csanád és munkatársai kritikával fogadták (lásd pl. Bodó Cs.: Nyelvi szocializáció és nyelvi érintkezés a moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségekben, illetve: Szociolingvisztikai szempontok a moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségek kutatásában – id. kiadások), és más nyelvészek sem ilyen értelemben foglaltak állást a kérdésben (lásd pl. Szilágyi N. Sándor: Despre dialectele ceangăiești din Moldova. *Altera* VIII. 17–18. 2002, 81–89.; uő: Nyelvi jogok, egyházi nyelvhasználat. A magyar nyelvű mise kérdése Moldvában. In Diószegi László (szerk.): *A moldvai csángók*. Veszélyeztetett örökség – veszélyeztetett kisebbségek. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2006, 107–112.).

14 A magyar köznyelvtől való elkülönítés legfőbb oka a csángó nyelvváltozatokban megfigyelhető rendkívül erőteljes román kölcsönzőhasználat, ami az „igaz magyarokkal” való kommunikációt a moldvai csángók számára nehézkessé teszi. Maguk a beszélők ezt a szóképzleti eltérést érzik alapvetőnek, nem pedig a nyelvtani rendszer magyarral való azonosságát. „Se nem magyar, se nem román” – így jellemzik saját nyelvüket a leggyakrabban, ha valaki a nyelvük identifikációját kéri tőlük. Szilágyi N. Sándor azonban kimutatta, hogy a spontán nyelvi megnyilatkozásokban a moldvai csángók a saját nyelvüket rendszerint „magyarnak” nevezik, különösen akkor, ha a helyi dialektus román nyelvvé való szembenállását akarják kifejezni, a „csángó” szót pedig rendszerint akkor vonatkoztatják a helyi dialektusra, amikor ennek a magyar köznyelvtől való eltérését akarják jelezni. (Szilágyi: Despre dialectele ceangăiești din Moldova. Id. kiad. 86–87. és Szilágyi: Nyelvi jogok, egyházi nyelvhasználat. Id. kiad. 111.)

rom fenti szintjének elkülönítése révén ugyanis megállapítható, hogy *egy adott településen a különböző generációk milyen szinten beszélnek/értenek magyarul*, és ily módon az illető településen a nyelvi asszimiláció előrehaladottságára is rá lehet világítani.

A nyelvi asszimilációs folyamatok természetéből adódóan – a nyelvcsere köztudottan generációról generációra halad előre, és településenként is eltérő előrehaladottságot mutat – a nyelvi kompetenciák mértéke a különböző csángó falvakban nem azonos. Általában véve kijelenthetjük, hogy a csángó tájnyelvet *anyanyelvi szinten* (1) ma már csak az idős- vagy esetenként a középgeneráció ismeri, az iskolás korú gyermekek ma már mindennél csak *második nyelvként* (2) használják ezt a nyelvet, sőt egyre gyakoribb az, hogy a gyermekek magyar nyelvtudása ma már csak *passzív nyelvtudás* (3). A még magyarul is beszélő falvakban egyre gyakoribb az, hogy a gyermekek és a fiatalabb generációk már egyáltalán nem értenek magyarul, tehát körükben *a teljes nyelvvesztés állapota* (4) következett be.

A nyelvi kompetenciák itt megnevezett négy szintjét a következő jellemző sajátosságokkal írhatjuk le:

A. Az *anyanyelvi szintű magyar nyelvhasználat* jellemzői:

- könnyed, folyékony, természetes beszéd, a magyar nyelvi megnyilatkozás a beszélőnek nem okoz intellektuális erőfeszítést;
- a beszédhelyzet azonnali és pontos leereagálása, az azonnali válaszadás képessége;
- a népnyelvre jellemző költői képek, metaforák, proverbiumok gyakori használata;
- a román kölcsönszóhasználat természetes, de a beszélő nem vált át románba, illetve csak olyankor, ha a beszédtema ezt kifejezetten megköveteli (pl. technikai szavak, modern életvilág, román beszéd reprodukálása) stb.;
- a beszélő kisgyermekkorban először magyarul tanult meg beszélni, és a nyelvet azóta is folyamatosan használja.

B. A *második nyelvként* való használatának jellemzői:

- az illető személy a köznapi nyelvi megnyilatkozások többségében jobbra románul szólal meg, de képes magyarul is folyamatosan beszélni;
- a nyelvi kompetencia korlátozott: a beszélő érzékelhetően nehezen beszél, olykor keresi a magyar szavakat;
- a beszéd gyakran vált át románba nemcsak szavak, hanem szószerkezetek, mondatok, sőt nagyobb szövegegységek szintjén is;
- a nyelv ezen a szinten voltaképpen már „nem él”: az egyéni, metaforikus kifejezések, a nyelvi sztereotípiák (proverbiumok) jobbra hiányzanak;

- a használt szókincs erősen korlátozott;
- a beszélő kisgyermekkorban először románul tanult meg beszélni, a magyar nyelvtudás egy késleltetett másodnyelvi (értsd: magyar nyelvi) szocializáció¹⁵ eredménye, vagy pedig időközben körülötte megszűnt a magyar nyelvi közeg, ami a nyelvismeret romlását eredményezte.

Itt jegyzem meg, hogy megfigyelésem szerint a magyar nyelv *két úton válhat második nyelvvé*:

a) Ha a gyereket már eleve románul tanítják a családban, a később megtanult magyar nyelv ismerete korlátozott mértékű lesz, és a nyelvhasználat kisebb-nagyobb intellektuális erőfeszítést igényel majd. Ez a jelenség Moldova-szerte teljesen általános, hiszen ma már nincsen egyetlen olyan csángó falu sem, ahol a gyerekeket a családban magyarul tanítanák beszélni.

b) A tömeges nyelvvesztés során gyakran fordul elő az is, hogy az illető személy gyermekkorában a családban először ugyan magyarul tanult meg, de később a tágabb társadalmi környezetben román dominanciájú közegbe került. Ha az életút során valami okból megszűnik az anyanyelvi környezet (pl. tömeges nyelvi asszimiláció, migráció stb. miatt), az egyén a szó szoros értelmében elveszíti az anyanyelvét, és egy idegen nyelven kezd beszélni, gondolkodni. Ha egy egyén környezetében a valamikori anyanyelv már nem él, mindenképpen a nyelvi kompetencia romlásával kell számolni. (A felejtésnek egyéni életúton belüli analóg folyamatát figyeltem meg a kötött szövegű folklóralkotások esetében is: sok olyan személlyel találkoztam Moldvában, akik fiatal korukban ismertek magyar nyelvű népdalokat, balladákat, rítusénekeket, vallásos népénekeket, liturgikus vagy archaikus népi imádságokat, de ezeket a kötött szövegeket később részben vagy teljesen elfelejtették.)

C. A *passzív* nyelvismeret jellemzői:

- a beszélő a nyelvet nem, vagy csak igen ritkán használja;
- a beszélő a nyelvismeretre passzív módon tett szert, mintegy véletlenül „szedte fel” ezt a tudást;
- a beszélő, ha valami miatt megszólalni kényszerül, nehezen, intellektuális erőfeszítéssel beszél;
- az ismert magyar szókincs erősen korlátozott, és csak az élet bizonyos területeire korlátozódik;

15 A csángó gyermekek elsődleges és másodlagos magyar nyelvi szocializációjáról lásd: Bodó Szociolingvisztikai szempontok... Id. kiad. 302-303. és Bodó: Nyelvi szocializáció és nyelvi érintkezés ... Id. kiad. (Utóbbiban részletes, kifejtett módon.); Hegyeli: Moldvai katolikus gyermekek nyelvhasználatáról, Id. kiad. 115-118.

- a beszéd minduntalan, akarva-akaratlan románra vált át, a beszélő bizonyos fogalmi körökben (pl. modernizáció jelenségei) egyáltalán nem ismer magyar szavakat;

- az artikuláció rendkívül idegenszerű, a magyar köznyelvet beszélők számára a beszéd nehezen érthető;

- ezen a szinten a beszélő egyáltalán nem érzékeli azt, hogy a magyar nyelvnek vannak különböző nyelvi változatai.

D. A *nyelvvesztés utáni állapot* jellemzői:

- a nyelv elfelejtődött, de a lelki válsághelyzetekben való megnyilatkozások során olykor felbukkanhatnak magyar törmelékszavak, szókapcsolatok (pl. magyar káromkodások, obszcén kifejezések stb.);

- a magyar „titkos nyelvvé” változik, amit az idősebbek olykor gyerekek vagy idegenek előtt használnak;

- a közösségben él még annak tudata, hogy az ősök magyarul beszéltek, ami létrehozhat bizonyos érzelmi affinitást, de lehet averzió forrása is.

A generációk közötti nyelvi különbségek

Amióta a csángók nyelvi asszimilációjáról beszélnek, sokan felhívják a figyelmet arra, hogy a magyar nyelvi kompetenciát illetően *egy faluközösségen belül nagy különbségek lehetnek az egyes generációk között* (sztereotípiá: „az öregek tudnak, a fiatalok nem”). Az ilyenszerű megállapításokon túl ezekről a folyamatokról, amelyek végül nyelvcserehez vezetnek, viszonylag keveset tudunk, holott különböző módszerekkel *egzakt módon is mérhető* nyelvi jelenségekről van szó. A nemzetközi szociolingvisztikai szakirodalomból is az tűnik ki, hogy a generációs hovatartozás döntő és elsőrendű tényező a nyelvcsere ható faktorok (pl. lakóhely típusa, társadalmi státus, iskolázottság, nem, a nyelvhasználat tere, a nyelvtudás mértéke stb.) között, bár a nyelvválasztást meghatározó tényezők természetesen együtt érvényesülnek.¹⁶

A jelen alap kutatásban a népszámlálási adatokból kiindulva a terepkutatás eredményei alapján számszerű becslésre tettem kísérletet. A módszer lényege, hogy minden csángók által lakott településen megpróbáltam megállá-

16 Borbély Anna erre vonatkozóan például egy amerikai kínai kutató, Wen Lang Li kutatásainak eredményeit ismerteti, aki az Egyesült Államokban élő kínai közösségek nyelvcserejét vizsgálta. A magyar kutató a magyarországi románok nyelvcserejére vonatkozóan saját kutatási eredményeivel is alátámasztja a generációs faktor elsőrendű szerepét a nyelvválasztásban. Lásd: Borbély Anna: *Nyelvcsere*. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest, 2001, 32–33. és 120–152.

pítani az egyes generációkra jellemző nyelvismereti szinteket. Abból indultam ki, hogy a népszámlálási adatok alapján településenként meghatároztam az illető *település korszerkezetét*, az ún. „korfákat”. Mivel évjáratok szerinti népszámlálási adatok csak községsorosan álltak rendelkezésemre, a csángó falvak egyes generációihoz tartozó személyek lélekszámát arányos leosztással számítottam ki az illető falu katolikusainak össz-lélekszáma szerint.¹⁷

A nyelvismeretre vonatkozó becslés során a következő generációs csoportokkal dolgoztam:

- gy1 = kisgyermek (0-4 év),
- gy2 = gyermek (5-9 év),
- gy3 = nagygyermek (10-14 év),
- f = serdülőkorúak, fiatalok (15-29 év),
- k1 = alsó középgeneráció (30-44 év),
- k2 = felső középnemzedék (45-59 év),
- i = idős nemzedék (60 év felett).

Az ún. „korfák” azért fontosak, mert egyes települések szemlátomást előregedettebbek, mint mások. Ennek illusztrálására alább a csaknem teljesen székelyes csángók által lakott Szőlőhegy község¹⁸ és Onyest város (ennek része Ónfalva) korfáját közlöm. Előbbiben a 30 év alatti generációk aránya 47,7%, utóbbiban pedig csak 38,6%.

1. táblázat - Szőlőhegy (Pârgărești) község és Onyest (Onești) város korfája:

	Szőlőhegy község		Onyest város	
	Lélekszám (fő)	%	Lélekszám (fő)	%
gy1 (0-4 év)	319	6,6	2052	4,0
gy2 (5-9 év)	358	7,4	2578	5,0
gy3 (10-14 év)	463	9,6	4563	8,9
f (15-29 év)	1171	24,2	10 643	20,7
k1 (30-44 év)	1091	22,5	14 009	27,2
k2 (45-59 év)	691	14,2	10 768	20,9
i (60 év felett)	752	15,5	6804	13,2
Összesen	4845	100	51 416	100

17 A vegyes lakosságú településeken adott esetben mutatkozhat némi különbség az ortodox és a katolikus lakosság korszerkezetét illetően, de ez sehol sem annyira számottevő, hogy a nyelvismeretre vonatkozó becslést lényegileg befolyásolná.

18 A község falvai: Szőlőhegy/Pârgărești, Újfalva/Satu Nou, Szitás/Nicorești, Bahána/Bahna és a jobbára románok által lakott Bagolyptak/Pârâu Boghii.

Az egyes generációs csoportokhoz tartozó személyek számának megállapítása azért fontos, mert nyelvi asszimiláció esetén a magyar nyelvismeret szintje alapvetően generációfüggő. Általános törvényszerűség az, hogy a nyelvi kompetencia romlása a legfiatalabb generációkkal kezdődik, és fokozatosan tart az idősebb generációk felé. Olyan esetről nem tud a csángó szakirodalom, hogy két egymást követő generáció között megfordult volna a sorrend, vagy hogy a nyelvromlás folyamatából kimaradt volna egy generáció. Legföljebb a generációk asszimilációs magatartásának bizonyos szintű elbizonytalanodásáról, sőt újabban – a modernizációs, illetve migrációs folyamatoknak köszönhetően – összezavarodásáról beszélhetünk. De még ilyen esetekben is általánosan megfigyelhető jelenség, hogy az idősebb generációk magyar nyelvi kompetenciája jobb, mint a fiatalabb nemzedékéké. Vannak generációk, amelyek anyanyelvi szinten beszélnek „csángóul”, mások csak második nyelvként használják ezt a dialektust, ismét mások értenek ugyan, de nem szoktak megszólalni csángósan (passzív nyelvismeret), míg végül vannak olyanok is, akik már egyáltalán nem is értenek magyarul. A 15 év alatti gyermekek generációjának három alcsoportba (gy1, gy2, gy3) való osztását a nyelvi kompetenciák eltérő volta indokolta: a nemzetközi szakirodalomban is többen (pl. Joshua Fishman, Susan Gal stb.) írtak már arról, hogy az idősebb gyermekek rendszerint jobban ismerik a kisebbség nyelvét, mint a fiatalabbak.¹⁹

Nagy általánosságban tehát érvényes a következő kijelentés: a csángó falvakban *egy adott generációra egy adott nyelvismereti szint jellemző*. Vagy másképpen fogalmazva: a generációs határok a nyelvi kompetenciák szintjeinek határai is. (Első ránézésre is szembeötlő, hogy a nyelvi kompetenciát illetően a generációk között eltérések mutatkoznak az idősebb generációk javára.) Eszerint egyik legfontosabb kutatási premisszánk az volt, hogy *ha egy adott településen belül sikerül megállapítani a generációkra jellemző – fentebb leírt – nyelvismereti szinteket, ezzel már az illető település nyelvi asszimilációs folyamatainak előrehaladottságára is rávilágítottunk*. A generációhoz tartozó személyek nyelvismeretében mutatkozó látványos különbségek rendszerint ritkák, és valamilyen sajátos helyi körülménnyel magyarázhatók.

Nyelvi szempontból minden település egységet képez, azaz a generációk adott nyelvismereti szintje, illetve bevett nyelvhasználati gyakorlata jellemző az illető településre. Ez alól a nagyvárosok, sőt az egészen nagy csángó falvak jelenthetnek kivételt, ahol ma már a generációkhoz kötött nyelvi kompetenciák nehezebben tipizálhatók. A migrációs jelenségek – pl. távoli

19 Gal, Susan: Mi a nyelvcseré és hogyan történik? In Kontra Miklós (szerk.): *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1992, 47–59., 47–59.; Borbély: i. m. 34.

nagyvárosokból való hazaköltözések – ugyancsak atipikus helyzeteket teremthetnek, amelyekre a terepmunka során tekintettel kell lenni.

A csángó falvak közötti eltérések

A csángó falvakban utazók már a 19. század derekán jelezték, hogy a csángó falvak a nyelvi asszimiláció különböző fokozatain állnak, vagyis az egyes generációk néhol jobban, máshol kevésbé jól tudnak magyarul. Már ekkor is voltak olyan katolikus települések (főleg a nagy északi és déli tömb peremvidékein), amelyeknek katolikus lakossága már ekkor teljesen elrománosodott, máshol – például az északi csángó tömb legtöbb falujában – éppen ekkor gyorsult fel a nyelvi asszimiláció, míg máshol – például a székelyes csángó falvakban vagy a Bákó környéki ún. „déli csángó” településeken még nem volt észlelhető a nyelvi romlás. Egyes falvak tehát már a 19. században vagy még korábban nyelvcserén mentek keresztül, másokból csak a 20. század első felében tűnt el a magyar nyelv. Az utóbbi településeken az öregek még emlékeznek arra, hogy szüleik vagy nagyszüleik még magyarul beszéltek, és a hajdani magyar nyelv emlékét családnevek, helynevek, magyar és a román beszédbe kevert magyar nyelvi relikviák őrzik.²⁰

Hogy miért indult be egyik faluban az asszimiláció, a másokban pedig miért nem zajlott le ugyanez a folyamat, illetve hogy a nyelvi kompetenciát illetően voltaképpen miből származnak a települések közötti hatalmas különbségek, rejtélyes kérdésnek tűnik. Vajon miért, hogyan románosodott el teljesen Talpa/Talpa, Mardzsínén/Mărgineni vagy Barátos/Barați lakossága már a 19. században, illetve a 20. század legelején, holott a közelükben fekvő és anyaegyházközségüknek számító Lujzikalagorban/Luizi Călugăra csak a század legvégén indult be az erőteljes nyelvi asszimiláció? Bármennyire is meglepőek ezek a jelenségek, az ilyen típusú talányos kérdések is megválaszolhatók. A nyelvcseré soha nem valamiféle misztikus, hanem inkább adott körülmények között törvényszerűen bekövetkező jelenség.

20 „Mergem la arosentec” [megyünk aprószentekelni] – hallottam a Bákó melletti Barátosban, azaz egy olyan faluban, ahol régóta senki nem tud már magyarul. – Az elrománosodott falvak magyar nyelvi relikviáiból gazdag gyűjtemény állítható össze például Ion H. Ciubotaru néprajzi kiadványsorozatából (Ciubotaru, Ion H.: *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare*. I–III. Editura Presa Bună, Iași, 1998–2005.). Noha ez a kiadvány szakmai-módszertani szempontból erősen vitatható (lásd: Gazda Klára: Tárgyi kultúra és identitás a moldvai katolikusoknál. In Diószegi László szerk.: *A moldvai csángók*. Veszélyeztetett örökség – veszélyeztetett kisebbségek. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2006. 233. et passim), de az kétségtelen, hogy a szerzőt a nyelvcserén már átment északi csángó falvak nyelvjárását illetően hiteles adatközlőnek tekinthetjük.

Az egyes meghökkentő helyzetek magyarázatát keresve tudatában kell lennünk annak, hogy *a gyorsabb románosodás irányában ható tényezők* lehetnek a következők:

1. Minél nagyobb az ortodox vallású *román lakosság jelenléte* egy katolikus közösségben, annál előrehaladottabb a nyelvi asszimiláció foka. (Például Fűrészfalván/Ferestrău Oituz azért rosszabb a magyar nyelvállapot, mint a szomszédos Gorzafalván/Oituz, mert az előbbi faluban a katolikus lakosság szétszórta él az ortodox románok között, az utóbbiban pedig a falu egyik részében többen él a mintegy 4000 főt számláló katolikus közösség.)

2. A *modernizációs tényezőkkel* (pl. úthálózat, városok vagy ipartelepek közelsége, adminisztratív közigazgatási vagy egyházi központ jelleg stb.) való intenzívebb kapcsolat ugyancsak elősegíti a nyelvi asszimilációt.

3. A magyar nyelvvel szemben fellépő helyi *nacionalista román értelmiségnek* – a katolikus papoknak, az iskolákban működő tanároknak, a közigazgatási alkalmazottaknak stb. – jelentős hatásuk van a nyelvi asszimilációs folyamatokra. Ritkán bár, de találkozunk olyan példákkal is, amikor a magyarul is szolgáló papok jelenléte és határozott állásfoglalása ideig-óráig elodázta a nyelvi asszimilációt egy-egy településen.²¹ Hasonló szerepük lehetett a csángó falvakban magyarul szolgáló parasztkántoroknak, az ún. „deákoknak” is.²²

4. Az előrehaladottabb nyelvi asszimiláció olykor bizonyos *településtörténeti és történeti demográfiai tényezőkkel* is magyarázható. Fontos tényező lehet az is, hogy honnan, mikor, milyen etnikai összetételben, kinek a birtokára telepedett le egy-egy falu lakossága.

A nyelvi asszimiláció előrehaladottsága minden településen meghatározható, sőt akár számszerűen is kifejezhető. A népszámlálási „korfákra” alapozott helyszíni becslésekkel megállapítható, hogy egy adott faluban egy adott generáció milyen nyelvi kompetenciával rendelkezik.

Az analógia törvénye a nyelvi asszimilációs folyamatokban

Megfigyelhető, hogy *a nyelvi asszimilációs folyamatok minden településen nagyjából hasonló módon zajlanak*, ez alól csak a városok vagy egyes újonnan létrehozott települések jelentenek bizonyos szempontból kivételt.

21 Itt például a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedeiben Bogdánfalván szolgáló Petrus Neumann vagy a második világháború után Lészpeden tevékenykedő Gyergyina János plébánosok működésére gondolhatunk.

22 Erről bővebben: Tánczos V.: „Deákok” (parasztkántorok) moldvai magyar falvakban. *Erdélyi Múzeum* (Kolozsvár) LVII. 1995. 3–4. sz., 82–98. – Német fordításban: Kantoren in den ungarischen Dörfern Moldaus. In *Aufgetan ist das Tor des Ostens*. Volkskundliche Essays und Aufsätze. Csíkszereda, Pro-Print, 1999. 191–227.

Az analógia törvénye több vonatkozásban is érvényes:

1. Vannak települések, amelyek a nyelvi asszimiláció megközelítőleg azonos szintjén állnak. Ez azt jelenti, hogy az illető településeken az egyes korosztályok nyelvi kompetenciaszintje is nagyjából azonos. Egyedi eltérésekkel, az asszimilációs tényezők különbözőségéből adódó különbségekkel természetesen gyakran találkozunk, de a fenti általános törvényszerűség mégis megfogalmazható.

2. A különböző közösségek (települések) asszimilációs folyamatai hasonló módon zajlanak: hasonlóak vagy azonosak az asszimilációt kiváltó okok, az egyes nyelvi fokozatokat jellemző szimptomák, a közösség által választott asszimilációs stratégiák stb.

Az analógia törvénye alapján egy-egy közösség egészének nyelvállapota, akár valamely részadat alapján is, jó bizonyossággal következtetni lehet. Például elegendő ismerni egyik generáció nyelvállapotát egy településen, hogy ebből egy „szomszédos” generáció nyelvi kompetenciájára következtessünk. Ha tehát kutatási premisszaként elfogadjuk azt, hogy a nyelvi asszimilációs folyamatok minden településen nagyvonalakban azonos módon, azonos fokozatokat követve zajlanak, lehetségessé válik az, hogy a múltba visszatekintve évtizedes pontossággal megállapítsuk a nyelvcserehez vezető folyamat beindulásának kezdetét, vagy pedig hogy a jövőre nézve bizonyos prognózisokba bocsátkozzunk.²³ Az analógia törvényének alapján elképzelhetőnek tartom például, hogy a 17. század óta szórványosan, de azért mégis elég sűrűn felbukkanó történeti adatokból kiindulva főbb vonalaiban leírjuk a moldvai csángó népcsoport nyelvi asszimilációjának egész történeti folyamatát.

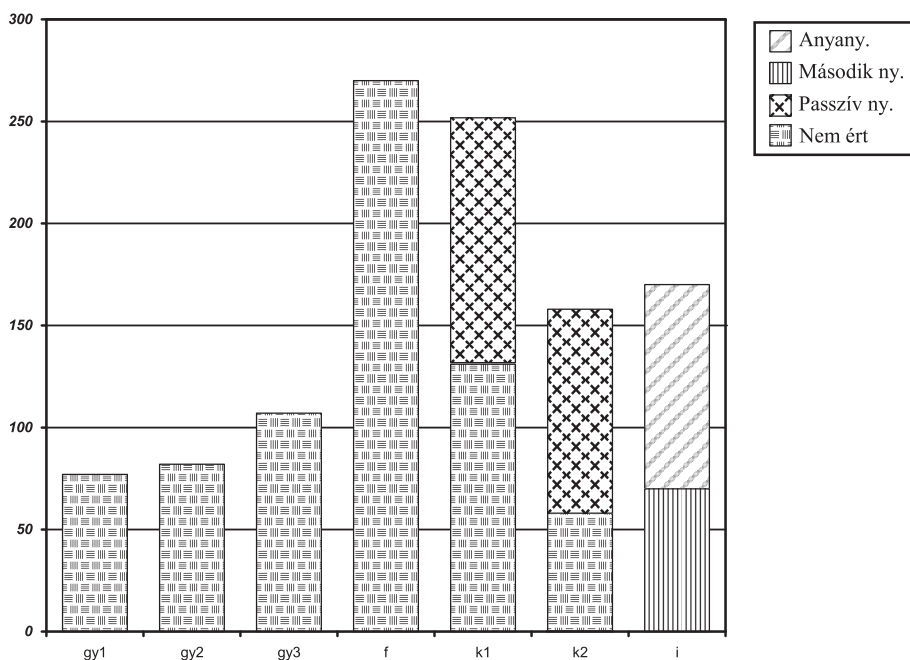
Noha a nyelvi asszimiláció minden településen nagyjából azonos „forgatókönyv” szerint történik, de az analógia törvényét ennek ellenére nem célszerű abszolutizálni, ugyanis az egyes települések nyelvcserejének folyamata lehet némiképp különböző, az egyedi körülmények egyedi helyzeteket teremthetnek. Megfigyelhető például, hogy egyes falvakban egy-egy generáció nyelvállapota jól artikulálható, azaz a nyelvi kompetenciák generációs határai viszonylag élesek. Ez azt jelzi, hogy az illető közösség egyértelműen a nyelvváltás mellett döntött, a fiatalabb nemzedékek nem akarnak már

23 Ilyesféle módszertani lehetőségre utal Borbély Anna is, amikor a magyarországi román közösségek nyelvcserejéről írott könyvének utolsó bekezdésében ezt írja: „Befejezésül még egy megjegyzés. A mintában szereplő felnőttek adataiból ki lehet következtetni a nyelvcsere kezdetének körülbelüli évtizedeit (1920-1940), az 1990-ben román általános iskolába járó gyermekek adataiból pedig a folyamat közeli befejeződését is.” (Borbély: i. m. 232.)

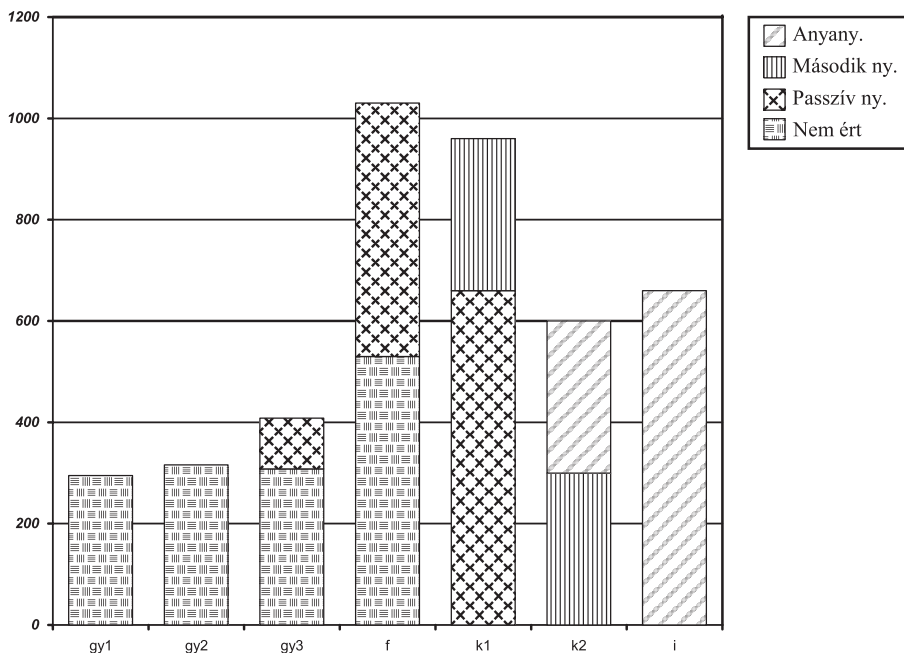
megtanulni magyarul, tehát az ilyen településeken gyors nyelvcsere lehet számítani. (Például a Tatros menti térségben a települések többsége ebbe a csoportba sorolható. Legtöbbjükben már-már befejeződött a nyelvvesztés, de az asszimiláció iránya és lefolyása ott sem kétséges, ahol viszonylag többen ismerik még a magyar nyelvet. Ez utóbbiak közé sorolhatók Vizánta/Vizantea Mănăstirească, Prála/Pralea, Válsizáka/Valea Seacă, Degettes/Păcuri és Fűrészfalva/Ferestrău Oituz katolikus közösségei.) Más falvakban viszont a generációs határok a nyelvi kompetenciák terén „átfolyóbbak”, ami nyelvi küzdelemre, az asszimiláció kérdésében tanúsított bizonytalanságra utal. De az általános trend, miszerint a fiatalabbak rosszabbul, az idősebbek pedig jobban beszélnek magyarul, nagy vonalakban ezeken a településeken is érvényes, csakhogy itt viszonylag sűrűn fordulnak elő kivételek, mégpedig mindkét irányban: ilyen falvakban gyakran találkozunk idősebbekkel, akik meglepően rosszul, illetve fiatalokkal, akik meglepően jól beszélnek magyarul. (A Tatros mentén idesorolom például Tatros/Târgu Trotuș, Gorzafalva/Oituz, és részben Onyest/Onești falu közösségeit.)

A két fenti településtípus generációinak nyelvállapotát alább két grafikkal szemléltetjük:

Vizánta/Vizantea Mănăstirească generációinak magyar nyelvállapota:

Gorzafalva/Oituz generációinak magyar nyelvállapota:

Az 1115 fő katolikus lakossággal rendelkező Vizántán a gyermekek (gy1 = 5 éves kor alatt, gy2 = 5-9 év, gy3 = 10-14 év) és a fiatalok (f = 15-29 év) már egyáltalán nem tudnak magyarul, az alsó és felső középnemzedéknek (k1 = 30-44 év, k2 = 45-59 év) is csak kisebbik része érti passzív módon a nyelvet. Az idősebbek körében (i = 60 év felett) általános ugyan a magyar nyelvismeret, sőt a generáció nagyobbik része anyanyelvi szinten beszél magyarul, de gyakorlatilag semmi esély nincs arra, hogy a magyar nyelvet a fiatalabbak is megtanulják, hiszen már a középnemzedék nagyobbik része sem ért magyarul, és a magyarul értők is legfeljebb csak passzív nyelvtudással rendelkeznek. A 4269 katolikus lakosú Gorzafalva nyelvi helyzete ennél bonyolultabb. Az idősek és a felső középgeneráció körében itt is teljesen általános a magyar nyelvismeret. A kisebb gyermekek (gy1 és gy2) – ugyanúgy, mint Vizántában – itt sem tudnak magyarul, de már a nagyobb gyermekek között (gy3) sokan vannak, akik értik a nyelvet. Ennek alapján meglepőnek tűnik, hogy a következő generáció, azaz 15-30 éves fiatalok nemzedéke is csak mintegy fele-fele arányban ért úgy-ahogy magyarul. A generáción belüli „egyneműség” hiányának további megnyilvánulása az is, hogy már az alsó középgeneráció (k1) nagyobbik részére is ugyanaz a passzív nyelv-

meret jellemző, mint a fiatalok felére, és a nagyobb gyermekek egyik részére. A grafikon tehát jelzi, hogy a nyelvcsere Gorzafalván is határozottan halad előre, de a nyelvről való lemondás itt már sokkal problematikusabb, a folyamat a generációk között jobban elhúzódik, és emiatt később is következik majd be.

A terepmunka gyakorlati módszerei

Hogyan lehetséges a generációk nyelvi kompetenciájának megállapítása? – olyan alapvető kérdés ez, amelyre már a nyelvismeret vizsgálatát célzó terepmunka kezdetén választ kellett adnunk.

1. A terepmunka során mindenekelőtt *az élő nyelvi helyzetek külső megfigyelésére* törekedtem: igyekeztem megfigyelni a nyilvános (de nem hivatalos) terekben – utcákon, üzletekben, kocsmákban, temetőben, mezei munkavégzés során stb. – kialakult spontán beszédhelyzeteket, és amikor csak alkalom adódott rá, figyelemmel követtem a családtagok egymás közötti nyelvi megnyilatkozásait, tehát a privát térben megvalósuló nyelvhasználatot is.

2. Megbízható eredményre vezető módszernek tekintem *a nyelvismereti szint élő nyelvi szituációban történő „tesztelését” is*. A terepkutatás során gyakran igyekeztem olyan beszédhelyzeteket teremteni, amelyeknek célja az volt, hogy a beszélők „kihozzák magukból” a maximális magyar nyelvtudást. Ennek egyik jól bevált, sokszor alkalmazott módja az volt, hogy a kapcsolatteremtés pillanatában azonnal magyarul (a székelyes csángó falvakban pedig rendszerint „székelyül”, azaz mindkettőnk közös anyanyelvén) szóltam a beszédpartneremhez, és olyan reálisnak ható tájékoztató kérdéseket tettem fel, amelyekre a megszólított ismerte a választ. Például: „*Jó napot! Hogy tudok én evvel az autóval innen kimenni a fő útra?*” „*Jó napot! A papházat keresem? Hol ül (lakik) a papjuk?*” „*Jó napot! Hát hova indult maga evvel a kapával!*” „*Bocsásson meg, nem tud-e maga egy kicsit magyarul?*” stb. Ilyen esetekben, mivel a beszédhelyzet teljesen valódi volt, a megkérdezett rendszerint megpróbálkozott a magyar nyelvű válaszadással, ha valamilyen mértékben ismerte a nyelvet. Az ilyen kapcsolatfelvételek a maguk meglepetésszerű mivoltában is (ti. nem számítottak arra, hogy egy román rendszámot viselő autó lehúzott ablakából kérdező vagy éppen az oldalán fényképezőgépet lógató idegen magyarul fog hozzájuk szólalni) természetesen és valószerűen voltak, tehát valós beszédhelyzeteket eredményeztek. Az így megszólított emberek, miután elmúlt a meglepetésük, rendszerint segítőkészeknek mutatkoztak, és ha tudtak, igyekeztek is magyarul válaszolni, esetleg csak később kérdezték meg, hogy nem tudok-e én is románul, ha

már egy kolozsvári autóval járok. Olykor előfordult, hogy mivel szerettem volna, ha továbbra is magyarul beszélnek velem, azt állítottam, hogy én nem is tudok románul egyáltalán. Ezt az idősebbek rendszerint el is hitték, mert nem voltak tisztában az erdélyi nyelvi viszonyokkal (például a románul nem, vagy csak rosszul tudó székely Moldvában nem ritkaság), és sokan voltak olyanok is, akik azt sem tudták, hogy Kolozsvár vagy Erdély Romániában vagy Magyarországon van-e. Természetesen gyakran előfordult olyan eset is, hogy a magyarul megszólított személy elzárkózott a válaszadástól, de ilyen esetekben rendszerint azonnal ki lehetett deríteni, hogy az elutasító magatartást a nyelvismeret hiánya, illetve hézagos volta okozza-e, vagy pedig egyéb okok rejlenek a háttérben (pl. az idegentől való félelem, a nagyobb nyilvánosság előtti megilletődöttség vagy szégyenkezés, bizalmatlanság, félreértés, a magyarokkal és a magyar nyelvvel szembeni averzió stb.).

A meghökkentésnek ez a módszere még kisgyerekek esetében is jól működött. Ha például azt szerettem volna megtudni, hogy a nagyanyja szoknyájába kapaszkodó kisgyerek egyáltalán ért-e magyarul, búcsúzaskor így szóltam hozzá tréfásan, anélkül, hogy a megszólítást egyéb gesztusokkal kísértem volna: „Gyere, mert most én tégedet viszek el! Hagyd itt ezt a csúf bábát, és gyere el velem!” Közben pedig figyeltem a gyerek reakcióját, ami lehetett nyelvi természetű is, de gyakran csak egy arcmozdulatban, egy gesztusban vagy ezek hiányában mutatkozott meg. Ha valóban egyáltalán nem értett magyarul, egy ilyen mondat hallatán szeme sem rebbent, ha ellenben megértette a személye ellen irányuló „fenyegetést”, akkor megriadva még szorosabban kapaszkodott bele a nagyanyja, anyja vagy testvére szoknyaráncába, sőt esetleg románul tiltakozni kezdett.

A meghökkentés előre megtervezett élőnyelvi helyzeteit a jó előre bekapcsolt magnóval mindig igyekeztem rögzíteni, és a magnóra már előre rámondtam a gyűjtési szituáció legfontosabb körülményeit is.

3. A *szabályos interjúhelyzetek* ugyancsak eredményezhetnek hiteles nyelvi megnyilatkozásokat. Ha például egy, a nyelvvesztés végső stádiumába jutott faluban idős embereknek – akár román nyelven is – elmagyarázuk, hogy mi vele azon a nyelven szeretnénk beszélgetni, amit ő szüleitől tanult, mert ezt a beszédet rögzíteni, „megörökíteni” akarjuk, szinte bizonyosak lehetünk abban, hogy az illető öregember a népes család, rokonság, szomszédság előtt büszkén fog velünk magyarul beszélgetni az életéről, családjáról, falujáról stb. Tapasztalatom szerint az öregek ilyenkor igyekeztek magukból kiadni mindent, amit csak tudtak, mert abban a pillanatban rájuk figyelt a közösség, és az általuk megőrzött nyelv – amiről esetleg sokan nem is tudtak már a környezetükben – abban a pillanatban érdekes kuriózum-

nak számított. Az ilyen interjúk közben igyekeztem figyelni az interjúbeszélgetést kívülről szemlélő közönség spontán nyelvi megnyilatkozásaira is, és az interjúval együtt ezeket is rögzíteni.

Az analógia törvényének nevezett szabályszerűségek általában segítettek abban, hogy egy adott település nyelvi helyzetéről valós képet alkossak. Amint erre már utaltam, az asszimilációs folyamatok minden településen nagyjából hasonló módon zajlanak le, és az asszimilációs fokozatok is azonosak. Tehát voltaképpen mindig azt kellett megállapítanom, hogy „hol tart” az illető település a nyelvvesztés felé tartó úton. Olykor természetesen előfordultak az „általános trendet” zavaró, a ténymegállapítást nehezítő sajátos tényezők. Például a tömeges külföldi munkavállalás esetében megnőhet a nyelvet passzív módon ismerők száma, miközben az anyanyelv elvesztésének folyamata folytatódik (ez történt például a Tatros menti Tatros/Târgu-Troțuş vagy a Bákó melletti Újfalu/Nicolae Bălcescu falu esetében), vagy a magyar nyelv iskolai oktatásának bevezetése, a Székelyfölddel való intenzívebb családi kapcsolatok stb. sajátos, nehezebben tipizálható helyzeteket teremthetnek.

Úgy gondolom, hogy előzetes tereptapasztalataim, az, hogy egy-egy falu nyelvhasználatának alakulását már viszonylag jól ismerem (a moldvai csángók között 1980 óta végzek néprajzi gyűjtéseket), segítségemre voltak a megfigyelt nyelvi helyzetek adekvát megítélésében. Egy vizsgált településről mindenesetre csak akkor távoztam, és töltöttem ki a rá vonatkozó adatlapot, amikor már megbizonyosodtam arról, hogy elegendő információm van a generációkon belüli és a generációk közötti nyelvhasználatra vonatkozóan.

Van-e létjogosultságuk a kemény számoknak?

A kutatási módszer és cél lényege tehát az volt, hogy *a népszámlálási adatokra alapozva, helyszíni becslések révén olyan „kemény számokhoz” jus-sak, amelyek többé-kevésbé jellemzik egy-egy katolikus közösség generációinak mai nyelvállapotát.* Természetesen tudatában vagyok annak, hogy a nyelvi helyzetek és identitásviszonyok rendkívüli bonyolultsága megnehezíti és kockázatosná teszi az eredmények számszerűsítését, de a hozzávetőleges tájékozódás érdekében szükség van a számszerű adatokra is.

A nyelvi változásokat, amelyeket nem véletlenül nevezünk nyelvi folyamatoknak, kénytelenek vagyunk kimerevíteni és számszerűsítve megragadni azért, hogy a nyelvi asszimilációs folyamatokat a teljes csángó közösségre vonatkozóan egységes szempontrendszerben le tudjuk írni. Hangsúlyozni kell azonban, hogy bármennyire is „keményeknek” látszanak ezek a szá-

mok, *voltaképpen nehezen számszerűsíthető nyelvi folyamatokat takarnak*, tehát maguk is „csak” szimbólumok.

A kemény számok tehát – noha mindig pontos és ellenőrizhető számításokra törekedtem – mindig *csak „nagyvonalakban” érvényesek, úgy viszont valóban érvényesek*, mert ténylegesen létező nyelvi állapotokat tükröznek. A zárt számsorok alkalmasak arra, hogy egyértelműen rávilágítsanak bizonyos nyelvi folyamatokra, hogy összehasonlításokat tegyenek lehetővé falvak, generációk nyelvi állapotai között. A nyelvismeretre vonatkozó számokra különböző művelődés- és szociálpolitikai, valamint tudományos tevékenységeket (pl. oktatást, folklórgyűjtést, társadalomvizsgálatot, nyelvi kutatást stb.) lehet alapozni, tehát a kemény számok gyakorlati hasznossága kétségbevonhatatlan. Például egy folklórkutatót mindenekelőtt az érdekelhet, hogy az idős korosztály beszél-e még anyanyelvi szinten egy adott településen, egy oktatásszervezőt pedig inkább az, hogy az iskolás korú gyermekek milyen magyar nyelvi kompetenciával rendelkeznek.

A számmisztikától azonban mindenképpen óvakodunk kell. Tudatában kell lennünk annak, hogy a nyelvi szintek az egzaktnak tűnő számok és százalékarányok által is csak „hozzávetőlegesen” írhatók körül, ami természetes is, hiszen a bonyolult nyelvi folyamatokban sohasem lehet kimerevíteni és számszerűen, pontosan megragadni a nyelvi változás egy-egy pillanatát. Nagyobb települések esetében például viszonylag gyakran fordul elő, hogy egy adott generációs csoport nyelvismereti szintje nem egységes, azaz hogy az előbb ismertetett A, B, C és D nyelvi kompetenciaszintek valamelyikével nem jellemezhető. Például lehetséges, hogy egy településen egy nemzedéki csoportban vannak olyan személyek, akik a magyar nyelvet második nyelvként használják (B szint), de a generációs csoporthoz tartozó többi személyek nyelvtudása valamelyik szomszédos nyelvi kompetenciaszinttel jellemezhető. Ha a falu a nyelvi asszimiláció kevésbé előrehaladott állapotában van, egyazon generáción belül a második nyelvként való nyelvhasználat (B szint) és az anyanyelvi szintű nyelvhasználat (A szint) egyszerre figyelhető meg. Ellenben a nyelvvesztés előrehaladottabb állapotában egy generáción belül lehetnek olyanok, akik a magyart második nyelvként használják (B szint), de olyanok is, akik csak értenek valamelyest, de nem beszélnek magyarul (C szint). Ilyen esetekben a korosztályon belüli nyelvismeret szintjét a kemény számok által is árnyalni lehetett oly módon, hogy ugyanazon generáción belül a két nyelvi kompetenciaszinthez tartozó személyek arányát is igyekeztem megbecsülni. Egészen nagy falvak, városok esetében, vagy a modernizációs hatásoknak (pl. iparosítás, városközelség, a település hétvégi üdülőteleppé való válása stb.), esetleg erős migrációnak kitett (pl. az or-

szág távoli városaiban elrománosodott személyek tömeges hazatelepedése) településeken előfordul, hogy egy generációs csoport nyelvhasználata kettőnél is több nyelvi szinttel jellemezhető.

III. A nyelvismereti felmérés számszerű eredményei

1. Északi csángók

Az északi csángó népcsoporton a moldvai csángók Románvásár környékén, azaz jobbra Neamţ megye területén és Iaşi megye déli részén élő katolikus közösségeit értem, idesorolva az innen távolabbra (főleg Iaşi megye távolabbi részeire, kisebb részben Vrancea megye területére) kirajzolt közösségeket is. Ez a magyar eredetű etnikai csoport a moldvai csángóság legarchaikusabb rétege, amelynek eredete a 13–14. századra megy vissza (magyar katonai telepítés eredményeként kerültek Moldvába), és mivel a 16. század óta alig érték őket a Kárpát-medencéből jövő magyar kulturális hatások, az itt beszélt magyar dialektus és népi kultúra középkorias jellege ma is nyilvánvaló. A moldvai csángók legrégebb írott nyelvemléke egy északi csángó dialektusban írt, 1585-ből származó folyamodvány.²⁴ Az északi csángó nyelvjárás egyik legjellegzetesebb, feltűnő hangtani sajátossága az, hogy az *s* hangokat is *sz*-nek ejtik (ún. „sziszegés” vagy „selypelés”). Az *sz*-elés eredetét illetően a magyar nyelvészek egyetértének abban, hogy ez a fonetikai jelenség az északi csángó nyelvjárásban megőrzött régiség, és minden bizonnyal egy *sz* ~ *s* megfelelésű ómagyar nyelvjárási különbség maradványa,²⁵ ugyanis a Kárpát-medencében való letelepedéskor a magyarságnak volt egy *s*-ező és egy *sz*-ező nyelvjárása, aminek emlékét a mai nyelvben szóalakpárok őrzik (például: *szenved*-*senyved*, *szőr*-*sörény*, *sző*-*sövény*, *ország*-*uraság*, *szöldisznó*-*sündisznó* stb.).²⁶

Az északi csángó etnikai csoport kutatásában rendkívüli jelentőségű volt Yrjö Wichmann finn nyelvész 1906–1907-ben végzett terepmunkája. Az északi csángó nyelvjárás szótára 1936-ban Helsinkiben jelent meg Csűry

24 Közli Jakubovich Emil: Csángó folyamodvány 1585-ből. In *Emlék Szily Kálmánnak*. Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. udvari Könyvnyomdája, Budapest, 1918, 121–122.

25 Gálffy Mózes: A moldvai csángó nyelvjárás hangrendszere. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények VIII.* (1964) 1. 31–44.; uő: A moldvai csángó nyelvjárás mássalhangzó-rendszere. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények VIII.* (1964) 2. 157–168.

26 Bárzsi Géza et alii.: *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest (3. kiad.: Budapest, 1980.) 1967.; 503.

Bálint és Kannisto Artturi szerkesztésében, Wichmann halála után.²⁷ Wichmann rendszeres szókincsgyűjtést végzett, megkísérelte összegyűjteni az alaktani nyelvi rendszer leírásához szükséges legfontosabb nyelvészeti anyagot, és a hangtani feldolgozás során ő alkalmazta először az ún. „jelenségmonográfiai módszert”, ami egy-egy hangtani jelenségcsoport monografikus vizsgálatát jelenti. Az Yrjö Wichmann-féle északi csángó szótárról Pop Sever kolozsvári román nyelvészprofesszor írt elismerő ismertetést a *Bulletin Linguistique* című párizsi szakfolyóiratban, amelyben az északi csángó nyelvjárásban fellelhető román kölcsönszók kérdésével foglalkozott, és elismerte a csángók magyar eredetét.²⁸ Egy másik román nyelvész, Borcilă Mircea az északi csángók nyelvében megfigyelhető „sziszegést” a különböző dákoromán nyelvjárásokban felbukkanó sziszegéssel hozza kapcsolatba, és úgy vélekedik, hogy ez a hangtani jelenség román dialektusokban sehol nem külső nyelvi hatásoknak tulajdonítható, hanem a román nyelven belüli régi jelenségről van szó.²⁹ A 20. század derekán a román nacionalista eszmeiség létrehozta a csángók román származtatásának áltudományos,³⁰ sőt olykor fasiszta fajelméleten alapuló³¹ teóriáját. A csángók román származásának dilettáns teóriája később, a nacionálkommunista diktatúra korszakában a Mărtinaș Dumitru dilettáns könyve³² által vált olyan „hivatalos” állásponttá, amittől a román tudományos élet ma is nehezen tud megszabadulni, a moldvai római katolikus egyház például ma is ehhez az elmélethez ragaszkodik. Az elmélet hívei egyrészt történeti forrásokban (például misszionáriusi jelentésekben) keresnek olyan „bizonyítékokat”, amelyek a csángók valamikori román nyelvűségére utalnak, másfelől az élő csángó nyelv bizonyos jelenségeiből vonnak le a csángók román

27 Wichmann, Yrjö: *Wörterbuch des Ungarischen Moldauer Nordcsángó und des Hétfaluern Csángódialektes*. Helsinki, 1936.

28 Pop, Sever: Yrjö Wichmanns Wörterbuch des Ungarischen Moldauer Nordcsángó und des Hétfaluern Csángódialektes. *Bulletin Linguistique* VIII. 1940, 175–179. (2. ed.: In Pop Sever: *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*. Roma, 1966.)

29 Borcilă, Mircea: Un fenomen fonetic dialectal: rostirea lui ș ca s și j ca z în graiurile dacoromane. Vechimea și originea fenomenului. *Studia Universității Babeș-Bolyai*. Series Philologia. Fasciculus 2. Anul X. 1965, 109–119.

30 Pal, Iosif Petru M.: *Originea catolicilor din Moldova și franciscanii, păstorii de veacuri*. Săbăoani-Romani, 1941.

31 Râmneanțu, Petru: Grupele de sânge la ceangăii din Moldova. *Buletin eugenic și biopolitic* XIV. 1943, 51–65.; Râmneanțu: *Die Abstammung der Tschangos*. Sibiu, 1944.

32 Mărtinaș, Dumitru: *Originea ceangăilor din Moldova*. București, 1985. (ed. a 2-a: Bacău, Editura Symbol, f. a. [1998])

származtatására vonatkozó következtetéseket. Az elmélet szerint csángók „selypes” beszéde, az ún. „sziszegés” jelensége – ami a magyar nyelvtudományban is hosszan tartó viták forrása volt, de amellyel kapcsolatban végül megnyugtató tudományos álláspont született³³ – a csángók román eredetének egyik „bizonyítékává” vált.³⁴

Az északi csángók kulturális örökségét a néprajzkutatók és a nyelvészek csak kis részben tudták felgyűjteni és archiválni³⁵, ugyanis a nyelvi asszimilációs folyamatok és a modernizációs hatásokra bekövetkezett kultúraváltás itt korábban kezdődtek el (a falvak többsége már a 19. században elrománosodott), és a teljes nyelvcseré ma a legutolsó falvakban is küszöbön áll.

Az északi csángók összlélekszáma mintegy 80 000 főre tehető, de ez a népesség mára csaknem teljesen elrománosodott, a magyar nyelvet még beszélők száma ma nem éri el a 4000 főt sem.³⁶ Ezek a beszélők ma gyakorlatilag öt településen – Szabófalva/Săbăoani, Kelgyest/Pildești, Traján (Újfalú)/Traian, Balusest/ és Ploszkucény/Ploscuțeni falvakban – élnek, két faluból (Borgován/Bârgăuani, Jugán/Iugani) pedig a közelmúltban tűnt el teljesen a magyar nyelv. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a szakirodalomban *északi csángónak* nevezett régi moldvai népcsoport önmagát soha nem nevezte csángónak (ők maguk csak a Bákó környéki, ún. *déli csángókat* tartják csángónak), magukra nézve ma is a *magyar* (románul: *ungur*) etnonimát használják, illetve – akárcsak a többi moldvai csángó csoportok esetében – a többségi ortodox románságtól megkülönböztető *katolikus* (románul: *catolic*) vallási terminus is előléphet etnonimává. Megfigyelésem szerint a környező román falvakban még a már teljesen elrománosodott északi csángó falvakra is az „ungurii” (a magyarok), „ungurii noștri” (a mi magyarjaink), „catolicii” (a katolikusok) stb. terminusokat használják.

Az északi csángók nyelvi kompetenciáinak megállapítását a 2009-es év folyamán két alkalommal néhány napos terepmunka során végeztem, a korábbi évek néprajzi gyűjtései során szerzett nyelvi tapasztalatokra is alapozva.

A nyelvismereti szintekre vonatkozó becslésem keretszámait (települések lélekszáma, ezen belül a katolikusok száma) az 1994–1996 közötti te-

33 Ma is érvényes nyelvészeti összefoglalása ennek a kérdésnek: Gálffy: A moldvai csángó nyelvjárás mássalhangzó-rendszere. Id. kiad.

34 Mărtinaș: i. m. 61–65.

35 Reprezentatív válogatás az északi csángó magyar nyelvű folklórból: Harangozó Imre (szerk.): „*Ott hul éltek vala a magyarok...*” Válogatás az észak-moldvai magyarság népi emlékezetének kincses-tárából. Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós, 2001.

36 Lásd a jelen tanulmány számításainak végeredményeit.

repkutatók során az 1992-es hivatalos népszámlálás adatai jelentették, de 2009-ben csak részben sikerült az időközben lezajlott 2002-es népszámlálás eredményeire alapozni. Gondot jelentett ugyanis, hogy a 2002-es népszámlálás esetében a fenti, számomra szükséges adatokat hivatalosan nem tették közzé, és elektronikus formában csak a Bákó megyére vonatkozó adatsort tudtam megszerezni, a többi, még magyarul is beszélő csángók által lakott megyék (Neamț, Iași, Vrancea) esetében pedig csak az egyes települések összlélekszáma volt számomra elérhető,³⁷ vagyis sem az egyes települések felekezeti megoszlását, sem a katolikus lakosság korfáját nem ismertem. Mivel az északi csángók elsősorban Neamți, illetve kisebb részben Iași és Vrancea megyék területén, vagyis nem Bákó megyében élnek, esetükben különböző számításokkal kaptam meg a szükséges keretszámokat, tehát olykor származtatott adatokkal voltam kénytelen dolgozni. A településeken belül a katolikusok számához az 1992-es adatok arányos átszámításával jutottam, feltételezve, hogy egy-egy falun belül a felekezeti arányok jelentős mértékben nem változtak. Mivel a legtöbb északi csángó falu csaknem teljesen katolikus, tehát esetükben ilyen módszertani probléma voltaképpen fel sem merül, de az alkalmazott módszer – úgy vélem – a vegyes felekezetű falvak esetében is nagyvonalakban helyes eredményekhez vezetett. A generációs korfák kiszámításakor minden északi csángó település esetében egy arányos demográfiai szerkezetű nagy Bákó megyei csángó falu, mégpedig Klézse/Cleja adatait vettem alapul, feltételezve, hogy az északi csángó falvak demográfiai szerkezete nagyjából ehhez hasonló lehet. A nagy falvak (Szabófalva/Săbăoani, Kelgyest/Pildești, Ploszkucény/Ploscuțeni) esetében ez bizonyára így is van. Az elzártabb falvak (Borgován/Bârgăuani, Balusest/Bălușești, esetleg Jugán/Iugani) lehetnek valamivel előregedetebbek, de esetükben a korfa megállapításának módszertani problémáját voltaképpen tárgytalanná teszi az, hogy ezeken a településeken a nyelvcsere gyakorlatilag már befejeződött, ugyanis legfőljebb néhány idős személy beszél még magyarul.

A fenti módszerrel a következő eredményekhez jutottam:

37 Lásd például a budapesti Kulturális Innovációs Alapítvány honlapján (<http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm>) a „Teljes adatsorok Romániában - 2002” cím alatt.

2. táblázat - Az északi csángók magyar nyelvismerete 1996-ban és 2009-ben:

Település ³⁸	Év ³⁹	Össz- lakos- ság	Katoli- kusok száma	Magyar nyelvismeret szintje generációnként a katolikus lakosságon belül					
				Magya- rul be- szélők száma és aránya (A+B)	Magya- rul ér- tők száma és aránya (A+B+C)	A. Anya- nyelv- ként be- szél ma- gyarul ⁴⁰	B. Másó- dik nyelv- ként be- szél ma- gyarul	C. Passzív magyar nyelvtu- dás	D. Nem ért magyarul
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Szabó- falva (Săbă- oani)	1996	9879	9806	3000 (31%)	?	3000		6806	
	2009	9248	9180	2154 (23%)	2964 (32%)	548 (k2) 706 (i)	548 (k2) 352 (i)	810 (k1)	723 (gy1) 762 (gy2) 848 (gy3) 2656 (f) 988 (k1) 121 (k2) 118 (i) ⁴¹

- 38 Hivatalos magyar helységnévtár hiányában mindig volt egyfajta bizonytalanság és ingadozás a csángó településnevek magyar nyelvű névalakjait illetően. Örvedetes, hogy a magyar nyelvészeti, néprajzi és történettudományi szakirodalomban ez a névhasználat az utóbbi időben egységesülni látszik. Magam mind az 1994–1996 közötti, mind a 2008–2010 közötti felmérés eredményeinek közzétételekor ehhez az egységesülő névhasználatához (lásd például: Szabó T. Attila: A moldvai csángó nyelvjárás kutatása. In *Uő: Nyelv és irodalom. V.* Bukarest, 1981, 482–527., 599–609. (Első megjelenése: *Magyar Nyelvjárások V.* Budapest, 1959, 3–38.), Lelkes György (szerk.): *Magyar helységnév-azonosító szótár.* Balassi Kiadó, Budapest, 1992.; Lükő Gábor: *A moldvai csángók I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal.* Szerk. és jegyz.: Pozsgai Péter, Heilig Balázs. Táton Kiadó, Budapest, 2002. (1. kiad: Budapest, 1936.); Gazda László: i. m.) igyekeztem igazodni, de néhány esetben az ingadozások miatt saját belátásom szerint kellett a használt névalakról döntenem.
- 39 Az 1994–1996 között, különböző időpontokban végzett terepmunka esetében – az egyszerűség végett – mindenütt a kutatás befejeződésének évét, vagyis 1996-ot írtam a táblázatba. Az északi csángók körében a második terepmunkára 2009 elején két gyűjtőút alkalmával került sor, de a becslések során a korábbi években végzett néprajzi gyűjtések tereptapasztalataira is alapoztam.
- 40 A táblázatban zárójelben feltüntettem azt a generációt is, amelyben a nyelvismeretet becsültem: gy1 = kisgyermekkor (5 év alatt), gy2 = gyermekkor (5–9 év között), nagygyermekkor (10–14 év között), f = fiatal kor (15–29 év között), k1 = alsó középgeneráció (30–44 év között), k2 = felső középgeneráció (45–59 év között), i = idős generáció (60 év fölött)
- 41 Szabófalva Balázok (Balázások) nevű északi részében régtől fogva román nyelvű katolikusok élnek, akik valamelyest mindig is elkülönültek a falu többi részétől. Az össz-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Kelgyest (Pildești)	1996	3779	3760	3100 (82%)	?	3100		660	
	2009	3842	3822	1043 (27%)	1444 (38%)	254 (k2) 326 (i)	100 (k1) 200 (k2) 163 (i)	348 (k1) 53 (k2)	302 (gy1) 317 (gy2) 353 (gy3) 1106 (f) 300 (k1)
Újfalu (Traian)	1996	1045	972	300 (31%)	?	300		672	
	2009	1053	979	126 (13%)	191 (19%)	80 (i)	46 (i)	65 (k2)	77 (gy1) 81 (gy2) 90 (gy3) 283 (f) 192 (k1) 65 (k2)
Jugán (Iugani)	1996	2061	2034	50 (2,5%)	?	50		1984	
	2009	2024	1997	1 (0%)	21 (1%)	1 (i)	0	5 (k2) 15 (i)	157 (gy1) 166 (gy2) 184 (gy3) 578 (f) 391 (k1) 260 (k2) 240 (i)
Balusest (Bălușesti)	1996	2262	1268	600 (47%)	?	600		668	
	2009	2415	1353	116 (9%)	263 (19%)	58 (i)	58 (i)	90 (k2) 57 (i)	107 (gy1) 112 (gy2) 125 (gy3) 391 (f) 265 (k1) 90 (k2)
Borgován (Bâr- găuani)	1996	1357	1055	30 (3%)	?	30		1025	
	2009	1257	977	0 (0%)	0 (0%)	0	0	0	77 (gy1) 81 (gy2) 90 (gy3) 283 (f) 191 (k1) 130 (k2) 125 (i)

lakosságon belüli arányukat mintegy 10%-ra becsültem, és ezt a nyelvismereti szintek generációs megoszlásának számításakor is figyelembe vettem.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ploszkucény (Ploscuteni)	1996	2557	2199	1100 (50%)	?	1100		1099	
	2009	2669	2295	300 (13%)	644 (28%)	100 (i)	100 (k2) 100 (i)	50 (f) 100 (k1) 100 (k2) 94 (i)	180 (gy1) 191 (gy2) 212 (gy3) 614 (f) 350 (k1) 104 (k2)
Össze- sen:	1996	22 940	21 094 (100%)	8180 (39%)	?	8180 (39%)		12 914 (61%)	
	2009	22 508	20 603 (100%)	3740 (18%)	5527 (27%)	2073 (10%)	1667 (8%)	1787 (9%)	15 076 (73%)

A közölt számsorok az értelmezés többféle lehetőségét is nyújtják. Alább – a teljesség igénye nélkül – kiemelnék néhány szempontot, illetve a szempont alapján megfogalmazható következtetést:

1. Az északi csángó magyar dialektusnak ma már csak 3740 beszélője van, és ezek közül is csak 2073 személyről mondható el, hogy anyanyelvi szinten (A szint) beszél magyarul, 1667 személyre csak egy korlátozottabb nyelvismereti szint, a második nyelvként való nyelvhasználat (B szint) jellemző. Az anyanyelvi beszélők jobbára az idős, 60 év feletti korosztályhoz tartoznak, a nyelvjárásnak csak két faluban (Kelgyest/Pildești, Szabófalva/Săbăoani) vannak a felső középgenerációhoz (k2) tartozó beszélői. Egy faluban (Borgován/Bărgăuani) az utóbbi egy-két évtizedben az északi csángó nyelvjárás utolsó beszélői is meghaltak, egy másik faluban (Jugán/Iugani) pedig a helyi dialektusnak már csak egyetlen nagyon idős beszélője volt. A nyelvészeknek komolyan és sürgősen meg kell fontolniuk tehát, hogy akarják-e, illetve ha igen, milyen módszerekkel akarják ezt a hangsúlyosan középkori jellegű magyar dialektust korszerű digitális technikával az utókor és a nyelvtudomány számára megőrizni.

2. Az északi csángó falvakban a 30 év alatti generációk (gy1, gy2, gy3, f) már egyetlen faluban sem beszélnek magyarul (A és B szint), sőt esetükben a korlátozott megértés, illetve valamelyes passzív nyelvismeret szintjével (C szint) sem találkozunk, tehát a nyelv továbbélésére gyakorlatilag nincs esély. A helyi nyelvjárás teljes eltűnése tehát csupán biológiai kérdés, a teljes nyelvhalál időpontja egyszerű módszerekkel megjósolható.

3. A másfél évtizeddel korábban, 1994–1996 között végzett felméréshez képest, miközben a még magyarul is beszélő/értő falvakban a lakosság száma nagyjából azonos maradt (1992-ben 21 094 fő, 2002-ben 20 603 fő),

2009-re több mint felére csökkent a nyelv beszélőinek száma (az A és B szinten 8180 fő helyett 3740 fő, illetve 39% helyett 18%).

4. Feltűnő továbbá, hogy a még magyarul is beszélő személyek által használt nyelvet a nyelvi erózió jellemzi, azaz a magyar nyelv minősége is erősen romlik. Korábban a korlátozott passzív nyelvismeret (C szint) és a nyelvismeret teljes hiánya (D szint) 12 914 személy nyelvvállapotát, azaz a vizsgált hét falu teljes lakosságának 61%-át jellemezte, de 2009-re ez a szám 16 683 főre, illetve 82%-ra emelkedett (1787 a C szinten, 15 076 a D szinten).

Mivel a még magyarul is beszélő északi csángó falvakban a lakosság 82%-a ma már nem ért magyarul, és a nyelvet használók is csak bizonyos nyelvi helyzetekben szólnak meg magyarul, így előfordulhat, hogy az idelátogató idegenek számára a magyar nyelvismeret megléte olykor fel sem tűnik.

2. Déli csángók

A *déli csángó* nyelvjáráscsoporthoz⁴² Szabó T. Attila – a kolozsvári nyelvészek 1949–1962 között végzett nyelvföldrajzi terepkutatásaira alapozva – Bogdánfalva/Valea Seacă, Újfalu/Nicoale Bălcescu⁴³, Trunk/Galbeni, Diószén/Gioseni, Nagypatak/Valea Mare és Szeketura/Pădureni falvakat sorolta.⁴⁴ A hat faluban összesen 12 354 katolikus lakos él.

A déli csángók egymás közelében fekvő települései Bákó városától délre, ugyancsak a Szeret völgyében találhatók, de mintegy 60–70 kilométernyi távolságra az északi csángóktól. A déli csángók eredete, akárcsak az északi csángóké, szintén a 13–14. századra megy vissza, amikor a középkori Magyarország királyai a stratégiaileg fontos helyeken magyar határőr-településeket hoztak létre Moldvában, a tatárok elleni védekezés céljából.⁴⁵ A

42 A nyelvjáráscsoport terminust a magyar dialektológiában használatos értelemben használom, azaz a helyi nyelvjárás (ez általában egy-egy falura jellemző) és a nyelvjárási régió (pl. dél-dunántúli, palóc, székely stb.) közötti nyelvi alakulatot értek rajta, amely csak viszonylagos nyelvi egységgel rendelkezik. (Erről bővebben: Kiss Jenő: A nyelvjárások osztályozása. In: Uő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 72–81., 72–77.)

43 Bogdánfalva kirajzása az első világháború után.

44 Szabó T.: i. m., 518. – Szabó T. Attila külön településnek tekinti az ortodox román lakossággal is rendelkező Albény/Albeni falut, amely voltaképpen Bogdánfalva szerves része.

45 Erről összefoglaló igénytel, térképvázlatokkal: Mikecs László: *Csángók*. Bolyai Akadémia, Budapest, 1941.; Mikecs: A Kárpátokon túli magyarság. In Deér József-Gáldi László (szerk.): *Magyarok és románok*. I. Magyar Történettudományi Intézet, Buda-

moldvai katolikusok (csángók) településterülete a 17. századig a mainál jóval kiterjedtebb volt, de a 16–17. századi háborús dúlások, járványok és az asszimilációs folyamatok következtében ez a településterület összezsugorodott.⁴⁶ A legészakibb területről (Szucsáva-Moldvabánya-Kutnár térsége) és a városokból lassan teljesen eltűnt a magyarság, a Szeret folyó termékeny árterületét benépesítő magyar katolikus falvak lánc két helyen is megszakadt, és így a 17. századra a Szeretbe ömlő Moldova folyó torkolatánál, Románvásártól északra kialakult az északi csángó nyelvsziget, a Beszterce folyó torkolatánál, Bákótól délre pedig a déli csángó nyelvsziget.

A déli csángók nyelvének monografikus leírását először Csűry Bálint kísérelte meg, aki a kolozsvári Református Kollégium tanáraként 1928–1931 között nyaranta egy déli csángó szótár anyagának összegyűjtésén dolgozott a nyelvjárászsziget középpontjában, Bogdánfalvában. Az elmélyült módszerességgel kutató Csűry Bálintnak azonban – 1941-ben bekövetkezett korai halála miatt – csak néhány tanulmányát és útirajzát sikerült befejeznie, köztük a csángó igeragozásról szóló monográfiát⁴⁷, de tervezett főműve, a déli csángó szótár, amely az Yrjö Wichmann-féle északi csángó szótár⁴⁸ párja lehetett volna, már nem készült el, sőt 1944 őszén Debrecenben, háborús körülmények közepette, a már megírt részekkel együtt a szótár összegyűjtött anyaga is megsemmisült. Csűry Bálint nyelvészeti kutatásait a tanítványa, Szabó T. Attila⁴⁹ által irányított kolozsvári nyelvföldrajzi munkacsoport folytatta.

A déli csángóság által beszélt magyar dialektus az északi csángóhoz hasonlóan ugyancsak sok archaikus, középkori elemet őriz, például jellemző rá az *s* hang ún. „sziszegő” ejtése is. Lényeges különbség azonban, hogy déli csángók nyelvében és népi kultúrájában erős székely hatások mutathatók

pest, 1943, 441–507. és Benda Kálmán (szerk.): A moldvai magyarok (csángók) a XVI–XVII. században. *Moldvai csángó-magyar okmánytár*. 1467–1706. I–II. Magyar-sághkutató Intézet, Budapest, 1989, I. 9–51.

46 Benda: i. m. 24–29.

47 Csűry Bálint: A moldvai csángó igealakok. *Magyar Nyelv* XXVIII. 1932. 1–2. sz., 22–30., 5–6. sz., 148–154., 7–8. sz., 256.

48 Wichmann: i. m.

49 A pályakezdő Szabó T. Attilát a Csűry Bálinttal való személyes kapcsolat, mégpedig az 1930 nyarán közösen végzett bogdánfalvi kutatás és a mester csángó közleményeinek ösztönző hatása indította el a csángó nyelvföldrajzi kutatások útján. Helyszíni kutatásokra Szabó T. Attilának a két világháború között nem nyílt alkalma. Csűry Bálint 1941-ben történt halála után szó volt arról, hogy a déli csángó szótár munkálatainak befejezésére ő kap megbízást, de a háborús helyzetben megbízása halasztódott, míg végül 1944-ben maga a Csűry által összegyűjtött szótári anyag is megsemmisült.

ki, hiszen az általuk lakott településterületre a 17–19. század folyamán (zömmel a 18. század végén) igen jelentős számban székely menekült csoportok érkeztek. Emiatt a déli csángók nyelve inkább hasonlít a Kárpát-medencében használt magyar köznyelvhez, azaz – egy dialektológiai terminussal élve – regionalitásfoka alapján valahol középen áll az északi csángó nyelvjárás és a magyar köznyelvtől legkevésbé eltérő székely nyelvjárások között.⁵⁰ Bizonyos régi moldvai települések esetében olyan erős volt a székely hatás, hogy ennek következtében ezeket a falvakat a Szabó T. Attilaék munkacsoportja már az ún. *székelyes csángó* falvak közé sorolta (pl. Lujzikalagor, Forrófalva, Klézse, Külsőrekecsin, Magyarfalva stb.), kiemelve, hogy e falvak nyelvében szórványosan, többé vagy kevésbé hangsúlyosan felfedezhetők déli csángó nyelvjárási sajátosságok is. Az egyazon földrajzi területen, azaz a Bákótól délre fekvő Szeret menti térségben található déli csángó és székelyes csángó falvak között azonban sem nyelvi, sem néprajzi vonatkozásban nem húzhatunk éles határt. A két, különböző eredetű magyar etnikai csoport nyelvi-kulturális kölcsönhatását ma árnyaltan lehet kifejezni a régebben és az újonnan gyűjtött adatok elektronikus feldolgozásával. Például a kolozsvári nyelvföldrajzi munkacsoport által 1949–1962 között gyűjtött hatalmas nyelvi adatbázis számítógépes feldolgozása, kiegészítve az új terepkutatások és más forrásértékű nyelvi dokumentumok elektronikus értékelésével, minden bizonnyal új megvilágításba fogja helyezni a moldvai székely–nem székely nyelvi kölcsönhatás kérdését is.⁵¹

50 Kiss Jenő: A regionális nyelvhasználat társadalmi rétegződése. In: Uő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003, 178–201., 196–197.

51 Ez a munka Budapesten már elkezdődött (lásd például: Bodó Csanád – Vargha Fruzsina Sára: *Jelenségtérképek a Moldvai Csángó Nyelvjárás Atlaszából*. ELTE, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, 2007. (CD-ROM)). A kolozsvári BBTE nyelvészeti tanszékén Péntek János irányításával 2003 óta folyamatban van egy csángó szótár összeállítása, melynek törzsanyagát a kolozsvári nyelvföldrajzi iskola által 1949–1962 között gyűjtött nyelvi gyűjtés képezi.

3. táblázat - A déli csángók magyar nyelvismerete 1996-ban és 2009-ben:

Település	Év	Össz-lakosság	Katolikuskok száma	Magyar nyelvismeret szintje generációnként a katolikus lakosságon belül					
				Magyarul beszélők száma és aránya (A+B)	Magyarul értők száma és aránya (A+B+C)	A. Anyanyelv-ként beszél magyarul	B. Második nyelv-ként beszél magyarul	C. Passzív magyar nyelv-tudás	D. Nem ért magyarul
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Szeketura (Pădureni)	1996	355	345 ⁵²	20 (6%)	?	20		325	
	2009	428	270 ⁵³	2 (1%)	5 (2%)	0	2 (i)	3 (k2)	21 (gy1) 23 (gy2) 26 (gy3) 64 (f) 51 (k1) 36 (k2) 44 (i)
Bogdánfalva (Valea Seacă) ⁵⁴	1996	3125	2837	2400 (85%)	?	2400		437	
	2009	2728	2458	1004 (41%)	1715 (70%)	178 (k2) 417 (i)	232 (k1) 177 (k2)	80 (gy3) 400 (f) 231 (k1)	193 (gy1) 213 (gy2) 157 (gy3) 180 (f)

52 Ez a szám bizonyára nagyobb a valóságosnál. Lásd a következő jegyzetet.

53 Egyházi adat (*Almanahul Presa Bună*. Editura Presa Bună, Iași, 2009, 315.). Kénytelen vagyok ezt az egyházi adatot használni, mert az 1992-es és a 2002-es népszámlálási adatok a felekezeti arányokat illetően ellentmondanak egymásnak. Az 1992-es népszámlálás Szeketura (Pădureni) falu 355 fő összlakosságából csak 10 fő ortodox lakost és 345 fő katolikust, míg a 2002-es népszámlálás a 428 fő összlakosságból már 353 fő ortodoxot és csak 73 fő katolikust mutat ki. Utóbbi szám irreálisan alacsony, a 270 katolikust nyilvántartó egyházi adat a megbízhatóbb. A népszámlálási adatok ellentmondásai vélhetően onnan származnak, hogy az egybeépült Szeketura (Pădureni), Terebes (Trebiș) és Crihan (utóbbi a teljesen ortodox lakosságú Măgura községhez tartozik) határait a két felmérés során eltérő módon vonták meg.

54 Az 1930-as népszámlálás még külön tünteti fel Bogdánfalva (Valea Seacă) falurészeit: Valea Seacă, Albeni, Buchila, Dămuc, Valea de Sus, Florești, Frăsinoia és Rujinca. 1992-ben és 2002-ben már csak Valea Seacă (Bogdánfalva) és Buchila (Bukila) szerepel külön. Mivel egyetlen faluról van szó, Bukila (Buchila) népszámlálási adatait hozzáadtam a bogdánfalvi adatokhoz.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Újfalu (Nicolae Bălces- cu)	1996	3698	3385	2200 (65%)	?	2200		1185	
	2009	4093	3653	1491 (41%)	2187 (60%)	264 (k2) 619 (i)	344 (k1) 264 (k2)	90 (gy3) 262 (f) 344 (k1)	287 (gy1) 316 (gy2) 263 (gy3) 600 (f)
Trunk (Gal- beni)	1996	1309	1299	900 (69%)	?	900		399	
	2009	1291	1287	798 (62%)	1070 (83%)	186 (k2) 218 (i)	152 (f) 242 (k1)	38 (gy2) 82 (gy3) 152 (f)	101 (gy1) 74 (gy2) 42 (gy3)
Diószén (Gio- seni) ⁵⁵	1996	3243	2288	2000 (87%)	?	2000		288	
	2009	3305	2516	1264 (50%)	1614 (64%)	237 (k1) 364 (k2) 426 (i)	237 (k1)	50 (gy3) 300 (f)	197 (gy1) 218 (gy2) 193 (gy3) 294 (f)
Nagypa- tak (Valea Mare) ⁵⁶	1996	2825 ⁵⁷	2825	2000 (70%)	?	2000		825	
	2009	2170 ⁵⁸	2170	1117 (51%)	1534 (71%)	368 (i)	443 (k1) 306 (k2)	65 (gy3) 352 (f)	170 (gy1) 160 (gy2) 130 (gy3) 176 (f)
Össze- sen:	1996	14 555	12 979 (100%)	9520 (73%)	?	9520 (73%)		3459 (27%)	
	2009	14 015	12 354 (100%)	5676 (46%)	8125 (66%)	3277 (27%)	2399 (19%)	2449 (20%)	4229 (34%)

A hat faluból álló déli csángó nyelvsziget központi faluja Bogdánfalva (Valea Seacă) a leggyorsabban románosodó csángó települések közé tartozik. Itt a nyelvet aktív módon használók (A és B szint) száma az utóbbi tizenöt év alatt 85%-ról 41%-ra (!) esett vissza, miközben nagyon megnőtt a passzív nyelvtudással rendelkező, nagyjából a fiatalabb generációkhoz

55 A falu felső részén, a katolikus magyaroktól elkülönülten cigányok élnek. Vallásuk ortodox és pünkösdistá.

56 A népszámlálások Forrófalva (Faraoni) és Nagypatak (Valea Mare) adatait csak együtt adják meg. Lásd Forrófalva jegyzeteit!

57 Egyházi adat. Lásd Forrófalva jegyzeteit!

58 Népszámlálási adatok alapján számított adat. Lásd Forrófalva jegyzeteit!

tartozó személyek száma és aránya (C szint, 29%), a fiatalok kisebbik része és a gyermekek – ritka kivételektől eltekintve – pedig ma már nem is értenek magyarul (D szint, 30%). A Bogdánfalvából kirajzott, a Bákó városától csupán 6-7 kilométernyi távolságra fekvő Újfaluban (Nicolae Bălcescu) a város közelsége miatt a magyar nyelvtudás valamivel mindig is rosszabb volt, mint Bogdánfalvában. A déli csángó falvak közül a kisebb lakosság-számmal rendelkező, teljesen katolikus Trunkban tudnak a legjobban magyarul, ami a falu viszonylagos elzártságának tulajdonítható (A és B szinten 62%). A Szeret bal partján fekvő Diószénben nagyon élesen elkülönül a generációk nyelvismerete: az idős, de még a középgeneráció is egészen jól beszéli a helyi dialektust, de a 30 év alatti fiatalok egy része és a gyermekek már nem értenek magyarul. A délebbre fekvő Nagypatakon a nyelvismeret generációs határa nem ennyire éles, a nyelvi kompetencia a fiatalabb nemzedékek felé közeledve fokozatosan romlik. A nyelvsziget középpontjától távolabb fekvő Szeketurában hosszas keresgélés után mindössze két olyan idős személyt találtam, aki nehézkesen és törten beszélte még a helyi nyelvjárást (ennek egyik feltűnő jellegzetessége a „vala” segédigével képzett összetett múlt idő gyakorisága volt). A nyelv beszélőinek becsült száma ebben a kis faluban tizenöt évvel korábban még 20 fő volt, tehát a nyelvhalál azóta következett be. Domokos Pál Péter Szeketurában még régi stílusú népdalokat és egy klasszikus magyar balladát (*A sárig hasú kígyó*) jegyzett le ún. „sziszegő” nyelvjárásban, de megjegyezte, hogy a faluban már ekkor is feltűnően rosszul beszéltek magyarul.⁵⁹ Egykor ugyancsak a déli csángó nyelvjárást beszélte Mardzsinén (Mărgineni) és Prezest (Prăjești) falvak lakossága is, ugyanis Gustav Weigand lipcsei nyelvészprofesszor 1900-ban még ezeknek a falvaknak a „selypes” magyar beszédét is tanulmányozta.⁶⁰

A déli csángó falvak lakossága csaknem teljesen katolikus (14 015 főből 12 354 fő, azaz 88%), csupán néhány falunak van kisebb lélekszámú ortodox román (Bogdánfalva, Diószén, Szeketura), esetleg ortodox és pünkösdista cigány (Diószén) lakossága, akik a katolikus csángóktól földrajzilag is

59 Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2001. 6. kiad. (1. kiad.: Csiksomlyó, 1931.), 194–197.

60 Weigand, Gustav: *Der Ursprung der s-Gemeinden. Die Dialekte der Moldau und Dobrudscha. Neunter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänische Seminar) zu Leipzig*. IX. 1902, 131–223., 131–137. Gustav Weigand terepkutatásaira kritikai észrevételekkel hivatkoznak a későbbi magyar kutatók is (lásd például: Domokos: i. m., 116–119.; Györfly István: *A moldvai csángók*. In *Magyar nép – magyar föld*. Turul Könyvkiadó, Budapest, 1942, 441–449.). Lükő Gábor településtörténeti adattára ugyancsak felhasználja Weigand adatait (Lükő: i. m., 162. et passim).

elkülönülten, külön falurészekben élnek (például Bogdánfalva Albény/Albeni nevű falurésze régóta román lakosságú). Emiatt a homogén jelleg és egyéb tényezők miatt a nyelvi asszimiláció viszonylag későn, csak az 1980-as években indult be, de az utóbbi évtizedben a nyelvcserehez vezető nyelvi asszimilációs folyamatok erősen felgyorsultak. Miközben a katolikusok száma nagyjából állandó maradt (1992-ben 12 979 fő, 2002-ben 12 354 fő), a nyelvet beszélők (A és B szint) száma és aránya erősen csökkent (1996-ban 9520 személy, azaz 73%, 2009-ben pedig csak 5676 személy, azaz 46%). Ugyancsak intenzíven zajló nyelvi asszimilációs folyamatokra utal az is, hogy a teljes Csángóföld viszonylatában itt a legmagasabb (mintegy 20%) az erősen korlátozott nyelvismerettel, passzív nyelvtudással rendelkező személyek (C szint) aránya, vagyis azoké, akik személy szerint is a nyelvcsere állapotában vannak.

3. Szeret menti székelyes csángók

A Szeret, Tatros és Tázló folyók vidékére a 17–19. század folyamán – legintenzívebben a 18. század utolsó harmadában, a madéfalvi veszedelem idején – tömegesen érkezett egy székely népesség, de bőven vannak olyan történeti adatok is, amelyek jóval korábbi székely jelenlétről tanúskodnak. Ezek ismeretében a csángó történelem több kutatója vélekedik úgy, hogy Moldva több vidékén (például a Tatros alsó folyása mentén) már a 16–17. században is igen jelentős székely lakosság élt, azaz a forrásokban „magyarként” vagy „magyarul beszélőként” meghatározott településeken voltaképpen már akkor is székelyek éltek.⁶¹

Ha a Moldvában élő székely lakosságot is a *csángó* etnonimával nevezük meg, tudatában kell lennünk, hogy ez esetben olyan fogalmi kiterjesztést teszünk, amelyet sem a népi, sem a tudományos diskurzusban nem fogad el mindenki. A Székelyföldön maradt székelyek ugyan csángóknak nevezik a Moldvában élő teljes magyarul beszélő katolikus lakosságot, de nincsenek is tudatában annak, hogy Moldvában kétféle magyar népesség él. Maguk a Moldvába menekült székelyek önmagukra nézve sokáig nem fogadták el a *csángó* terminust, továbbra is *székelynek* tartották magukat, és ők maguk csak a Bákótól délre fekvő, nem székely eredetű, régebbi falvak lakosságát tekintették „igazi” csángóknak. Mára ez a helyzet jelentős mértékben megváltozott: ma a teljes moldvai katolikus lakosság identitását ugyanazok az alapvető tényezők határozzák meg – ezek legfontosabbjai: a

61 Györfly István: Néphagyomány a Székelyföld dél-moldvai határáról. *Ethnographia* XXXIV–XXXV. 1923–1924. 4–6. sz., 104–105.; Lükő: i. m. 36–38.; Mikecs: *Csángók*. Id. kiad. 86–87.

se ide, se oda nem tartozás tudata, a helyi hagyományos kultúra külső és belső stigmatizációja, a nyelvcsere felé tartó nyelvi asszimilációs folyamatok, a tradicionális kultúra eltűnéséhez vezető akkulturációs folyamatok stb. –, ennek következtében az eredettudatban, a hagyományos népi kultúrában és a helyi nyelvjárásokban megmutatkozó történeti különbözőségek jelentősége egyre csökken, és úgy tűnik, hogy ma a Moldvában élő székely eredetű népesség magára nézve ugyancsak elfogadja a *csángó* megnevezést, bár ezt a terminust pejoratívnak érzi.⁶²

A jelen tanulmányban ugyancsak ebben a kiterjesztett értelemben használjuk a *csángó* etnonimát, de hangsúlyozzuk, hogy a moldvai magyarság két csoportjának megkülönböztetése igen fontos. Lükő Gábor például – aki ugyancsak a *csángó* gyűjtőnévvel nevezte meg mindkét csoportot – az elkülönítés végett következetesen használta a „moldvai-magyar” és „moldvai-székely” terminusokat.⁶³

A moldvai székely nyelvjáráscsoport külön egységként való elkülönítése leíró nyelvészeti szempontból is indokolt, hiszen a székely–nem székely dialektológiai különbségek olykor valóban igen szembeötlők. A *Magyar dialektológia* című, 2003-ban Budapesten kiadott egyetemi tankönyv⁶⁴ például *moldvai csángó nyelvjárási régióról* beszél, és éles különbséget tesz a *csángó nyelvjáráscsoportok* (kizárólag az északi és déli csángók), valamint a *moldvai székely nyelvjárások* között, kiemelve azt is, hogy a Moldvába telepedett székelyek nyelve belsőleg ugyancsak nagyon differenciált.⁶⁵ Ha azonban a leíró nyelvészeti szemponton túl a nyelvi identitásra és a nyelvi attitűdökre is tekintettel vagyunk, úgy vélem, továbbra is célszerű a korábbi szakirodalom-

62 A *csángó* etnonima helyett a moldvai római katolikus egyház a *moldvai katolikus* (catholic din Moldova) etnonima használatát szorgalmazza, azzal utasítva el a *csángó* terminust, hogy ez a szó 'tökéletlen', 'primitív', 'elmaradott' jelentésű. Mivel a *csángó* szónak magában a népnyelvben is van 'se ide, se oda nem tartozó', 'keveredett', 'korcs', 'elfajzott' stb. jelentése, és mivel a *csángó* terminus a népi felfogásban sem alkalmazható problémamentesen a történetileg, néprajzilag és nyelvileg erősen rétegzett moldvai katolikus lakosság egészére, ezért az egyház által erősen propagált *moldvai katolikus* terminust és a hozzá kapcsolódó érvelést ma egyre szélesebb körben elfogadják. A moldvai római katolikus egyház ugyanakkor a moldvai katolikusok (csángók) román eredetét deklarálja, és a 19. század közepe óta a román nacionalizmus egyéb intézményeivel együttműködve minden eszközzel igyekszik kieroszakolni a népcsoport teljes nyelvcserejét.

63 A terminológia indoklását lásd: Lükő: i. m. 25–33.

64 Kiss Jenő (szerk.) *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

65 Juhász Dezső: A moldvai nyelvjárási régió. In Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 307–316.

ban elterjedt *székelyes csángó* vagy *székely-csángó* megnevezést használni⁶⁶, ugyanis az egységesítő *csángó* terminus által egy valóban létező közösségi identitástudat ragadható meg. Sőt a fent említett, erőteljesen érvényesülő székely-nem székely magyar nyelvi kölcsönhatás miatt a két, különböző eredetű etnikai csoport merev szembeállítását voltaképpen még nyelvészeti szempontból sem egészen indokolt. A székely-nem székely történeti nyelvi interferenciák jelentősége Moldvában ugyanis sokkal nagyobb, mint ahogyan ezt a magyar nyelvészeti szakirodalom eddig bemutatta. Egyfelől azért, mert a belső tipológiát tudományosan megalapozó kolozsvári nyelvföldrajzi kutatások⁶⁷ székelyesnek minősítettek olyan falvakat is (Lujzikalagor, Forrófalva, Klézse, Csíkfalu, Külsőrekecsin stb.), amelyek nyelvében igen erősen jelen vannak a nem székely nyelvjárási sajátosságok is, másfelől a hat déli csángónak tekintett falu (Bogdánfalva, Újfalva, Trunk, Nagypatak, Diószén, Szeketura) mindegyikében igen erősen jelentkeznek a székely nyelvi sajátosságok is. A két csoport közötti átmenet olyannyira „folyékony”, hogy a nyelvi különbségeknek maguk a beszélők sem tulajdonítanak különösebb jelentőséget az egymás közötti kapcsolatokban, sőt olykor ezekre nem is figyelnek fel. Ha a rendelkezésre álló – ma már egyre inkább történetivé váló – nyelvi adatok elektronikus feldolgozására egyszer majd sor kerül, várható, hogy a két nyelvjárási csoport (csángó–székely) merev szembenállása a tudományos gondolkodásban is relativizálódik, anélkül a kolozsvári nyelvföldrajzi munkacsoport (Szabó T. Attila, Gálffy Mózes, Márton Gyula, Murádin László és mások⁶⁸) által felállított belső tagolódás helyessége megkérdőjeleződne. Ez a belső nyelvi tagolódásról kialakult tudományos

66 Ezt használta a kolozsvári nyelvföldrajzi iskola is, amely először írta le máig ható érvénnyel és részletekre kiterjedő pontossággal a moldvai csángó népcsoport belső nyelvi tagolódását, ami ugyanakkor megfelel a történeti és néprajzi belső tagolódásnak is (északi csángók, déli csángók, székelyes csángók). Lásd: Szabó T.: i. m.

67 Ugyanezt a tipológiát csak hipotézisként fogalmazta meg 1936-ban Lükő Gábor, aki 1932-ben és 1933-ban az északi csángók között (Jugán, Szabófalva stb.) végzett többhónapos néprajzi terepmunkát, majd a déli csángó csángóknál (Bogdánfalva, Trunk) és egyes déli csángó-székely keveredést mutató falvakban (Lujzikalagor, Klézse) is gyűjtött, de a Romániából való gyors kiutasítása (1933) miatt nem jutott el a teljesen székelyes jellegű Tatros és Tázló menti moldvai magyar falvakba. (Lükő: i. m.)

68 Szabó T.: i. m.; Gálffy: A moldvai csángó nyelvjárás hangrendszere. Id. kiad.; Gálffy: A moldvai csángó nyelvjárás mássalhangzó-rendszere. Id. kiad.; Márton Gyula: *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972.

szemlélet érvényesül *A romániai magyar nyelvjárások atlaszában*⁶⁹ is, ugyanis az atlasz négy moldvai gyűjtőpontja közül egy az északi csángó (Szabófalva), egy a déli csángó (Bogdánfalva) és kettő a székelyes csángó (Pusztina a Tázló mentéről, Diószeg a Tatros mentéről) nyelvjáráscsoportot képviseli.

Alább a Szeret menti csángó falvak közül – Szabó T. Attila nyelvöldrajzi iskolája nyomán – 25-öt minősítünk székelyes nyelvűnek, de ez a besorolás túl tág, hiszen ezek közül csak 10 falu (Kalugarény, Lészped, Rácsila, Lilijecs, Gerlény, Bergyila, Somoska, Berendfalva, Lábnik és Ketris) tekintethető teljesen és egyértelműen székely jellegűnek, a többiek esetében a székely nyelvi sajátosságok mellett többé vagy kevésbé erősen érvényesülnek a déli csángó nyelvi jellegzetességek is. Ez a kevert jelleg épp a legnagyobb, legismertebb csángó falvak (Lujzikalagor, Forrófalva, Klézse, Külsőrekecsin, Csíkfalu, Magyarfalva stb.) esetében a legnyilvánvalóbb.

4. táblázat – A Szeret menti székelyes csángók magyar nyelvismerete 1996-ban és 2009-ben:

Település	Év	Össz-lakosság	Katolikusok száma	Magyar nyelvismeret szintje generációnként a katolikus lakosságon belül					
				Magyarul beszélők száma és aránya (A+B)	Magyarul értők száma és aránya (A+B+C)	A. Anyanyelvként beszél magyarul	B. Második nyelvként beszél magyarul	C. Passzív magyar nyelv-tudás	D. Nem ért magyarul
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Kalugarén (Călugăreni)	1996	833	791	250 (32%)	?	250		541	
	2009	918	862	246 (28%)	446 (51%)	50 (i)	70 (k1) 64 (k2) 62 (i)	50 (f) 100 (k1) 50 (k2)	64 (gy1) 72 (gy2) 80 (gy3) 200 (f)
Lészped (Lespezi)	1996	2108	1917	1917 (100%)	1917 (100%)	1917		0	
	2009	2564	2206	1949 (88%)	2118 (96%)	163 (f) 230 (k1) 300 (k2) 352 (i)	82 (gy2) 211 (gy3) 380 (f) 231 (k1)	87 (gy1) 82 (gy2)	88 (gy1)

69 Murádin László – Juhász Dezső: *A romániai magyar nyelvjárások atlasza*. I–VII. Anyagát gyűjtötte és a kéziratot összeállította Murádin László. Szerkesztette és a kiadást előkészítő munkacsoportot irányította Juhász Dezső. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1995.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Rácsila (Gârle- nii de Sus) ⁷⁰	1996	1581	1398	1398 (100%)	1398 (100%)	1398		0	
	2009	1682	1460	1290 (88%)	1402 (96%)	110 (f) 153 (k1) 198 (k2) 233 (i)	54 (gy2) 140 (gy3) 250 (f) 152 (k1)	58 (gy1) 54 (gy2)	58 (gy1)
Lilijecs (Lilieci)	1996	1627	608	200 (33%)	?	200		408	
	2009	2118	678	140 (21%)	200 (29%)	70 (i)	32 (k2) 38 (i)	60 (k2)	52 (gy1) 52 (gy2) 66 (gy3) 166 (f) 142 (k1)
Gerlény (Gâr- leni)	1996	1605	252	200 (79%)	?	200		52	
	2009	1879	351	205 (58%)	234 (66%)	23 (k1) 48 (k2) 56 (i)	28 (f) 50 (k1)	29 (f)	28 (gy1) 26 (gy2) 34 (gy3) 29 (f)
Bergyila (Ber- dilă) ⁷¹	1996	697	57	40 (70%)	?	40		17	
	2009	784	71	26 (36%)	31 (44%)	11 (i) 5 (k2)	5 (k2) 5 (k1)	5 (k1)	6 (gy1) 5 (gy2) 7 (gy3) 17 (f) 5 (k1)
Terebes (Trebeș)	1996	778	666	10 (1%)	?	10		656	
	2009	746	582	0 (0%)	0 (0%)	0	0	0	48 (gy1) 55 (gy2) 43 (gy3) 126 (f) 96 (k1) 98 (k2) 116 (i)

70 Rácsila voltaképpen (pl. egyháziilag) Lészped része, kirajzása.

71 Bergyila a Racova községközponthoz tartozó Gura Văii falu egyik része. Népszámlálási adatait önállóan sem 1992-ben, sem 2002 ben nem tüntették fel, de bizonyos, hogy a Gura Văii-n kimutatott katolikusok zöme Bergyilában él.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Lujzika- kalagor (Luizi- Călu- găra)	1996	5227	5198	4700 (90%)	?	4700		498	
	2009	4590	4527	2502 (55%)	3247 (71%)	250 (k1) 772 (k2) 900 (i)	331 (f) 249 (k1)	165 (gy3) 331 (f) 249 (k1)	365 (gy1) 420 (gy2) 165 (gy3) 330 (f)
Forró- falva (Fara- oani)	1996 ⁷²	3472 ⁷³	3472	2600 (75%)	?	2600		872	
	2009 ⁷⁴	2973 ⁷⁵	2973	1531 (51%)	2103 (71%)	505 (i)	606 (k1) 420 (k2)	90 (gy3) 482 (f)	232 (gy1) 220 (gy1) 178 (gy3) 240 (f)

- 72 Adminisztratív szempontból Forrófalva (Faraoani) és Nagypatak (Valea Mare) egy községet alkot, és a hivatalos népszámlálások – szokatlan módon – adataikat külön-külön nem adják meg. Az 1992-es népszámlálás Forrófalvában (Faraoani) és Nagypatakon (Valea Mare) összesen 5400 katolikus és 51 ortodox személyt talált. Az 1995-ös egyházi kimutatás szerint Forrófalvának 3472, Nagypataknak pedig 2825 katolikus lakosa van (*Almanahul Presa Bună*. Editura Presa Bună, Iași, 1995, 121. és 135.), vagyis a két falu teljes katolikus lakosságszáma 6297 fő. A 897 fős növekmény minden bizonnyal nem jelent tényleges szaporulatot, hanem jobbra csak az adatfelvétel különbözőségéből származik (pl. eltérő lehetett a Nyugat-Európában dolgozó vendégmunkások státusának megítélése).
- 73 Egyházi kimutatás szerint és a kis létszámú – Forrófalvában és Nagypatakon 1992-ben összesen 51 fő – ortodox lakosság nélkül. (Lásd még az előző jegyzetet.)
- 74 A 2002-es népszámlálás szerint a két falunak összesen 5143 katolikus és 29 ortodox lakosa van. Egyházi adat szerint 2009-ben Forrófalva katolikus lakossága 2820 fő (*Almanahul Presa Bună*. Editura Presa Bună, Iași, 2009, 297.), Nagypatak katolikus lakossága pedig 2060 fő (uo. 315.) volt, azaz a két falu katolikus lakossága 263 fővel csökkent (összesen 4880 fő). A nem túl számottevő különbség lehet a 2002–2009 közötti fogyás eredménye is (pl. vendégmunka-vállalás), de származhat a felmérések különbözőségéből (pl. a vendégmunkások státusának megítélése) is. Mivel a táblázatot a 2002-es népszámlálás hivatalos adatai alapján szerkesztettük, célszerűnek láttuk ehhez a szempontozott itt is ragaszkodni, és a két falu hivatalos népszámlálás (2002) szerinti katolikus összlakosságának (5143) számát az egyházi kimutatás arányainak megfelelően megosztani. Így számítva Forrófalva katolikus lakosainak száma 2002-ben 2973 fő (57,8%), Nagypataké pedig 2170 fő (42,2%).
- 75 Arányosan számított adat a 2002-es népszámlálás Nagypatakra és Forrófalvára összesítve vonatkozó adatai alapján és a kis létszámú – Nagypatakon és Forrófalvában összesen 29 fő – ortodox lakosság nélkül. (Lásd még az előző jegyzeteket.)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Klézse (Cleja)	1996	4331	4235	3800 (90%)	?	3800		435	
	2009	4477	4366	3141 (72%)	3841 (88%)	214 (k1) 424 (k2) 559 (i)	201 (gy3) 947 (f) 641 (k1) 155 (k2)	182 (gy2) 202 (gy3) 316 (f)	344 (gy1) 181 (gy2)
Somoška (Șomușca)	1996	1666	1659	1659 (100%)	1659 (100%)	1659		0	
	2009	1617	1615	1279 (79%)	1448 (90%)	158 (k1) 214 (k2) 207 (i)	75 (gy3) 467 (f) 158 (k1)	27 (gy1) 67 (gy2) 75 (gy3)	100 (gy1) 67 (gy2)
Pokolpatak (Valea Mică)	1996	705	676	600 (88%)	?	600		76	
	2009	770	735	616 (83%)	657 (89%)	144 (k1) 97 (k2) 94 (i)	68 (gy3) 213 (f)	41 (gy2)	58 (gy1) 20 (gy2)
Újfalú/ Dózsa (Gheorgh Doja)	1996	1057	674	550 (81%)	?	550		124	
	2009	1024	620	308 (50%)	466 (75%)	92 (k2) 88 (i)	128 (k1)	158 (f)	48 (gy1) 52 (gy2) 54 (gy3)
Csík (Ciucani)	1996	493	492	400 (81%)	?	400		92	
	2009	580	580	487 (84%)	517 (89%)	60 (k1) 86 (k2) 83 (i)	51 (gy3) 147 (f) 60 (k1)	30 (gy2)	45 (gy1) 18 (gy2)
Külsőre- kecsin (Fundu Răcă- ciuni)	1996	1913	1903	1903 (100%)	1903 (100%)	1903		0	
	2009	2004	1998	1589 (79%)	1815 (90%)	413 (k1) 297 (k2) 285 (i)	87 (gy3) 507 (f)	56 (gy1) 83 (gy2) 87 (gy3)	100 (gy1) 83 (gy2)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Kápota (Capăta) ⁷⁶	1996	304	94	40 (42%)	?	40		54	
	2009	400	139	25 (18%)	25 (18%)	5 (k2) 10 (i)	5 (k1) 5 (i)	0	11 (gy1) 12 (gy2) 12 (gy3) 35 (f) 24 (k1) 15 (k2) 5 (i)
Berendfalva (Berindești) ⁷⁷	1996	1137	371	200 (54%)	?	200		171	
	2009	1233	417	243 (58%)	345 (83%)	62 (k2) 60 (i)	35 (f) 86 (k1)	15 (gy2) 16 (gy3) 71 (f)	32 (gy1) 20 (gy2) 20 (gy3)
Rekecsin (Răcăciuni)	1996	2781	387	100 (26%)	?	100		287	
	2009	3028	469	94 (20%)	184 (39%)	5 (f) 10 (k1) 10 (k2) 10 (i)	29 (f) 20 (k1) 10 (k2)	10 (gy3) 40 (f) 20 (k1) 10 (k2) 10 (i)	37 (gy1) 38 (gy2) 31 (gy3) 45 (f) 47 (k1) 40 (k2) 47 (i)
Magyarfalva (Arini)	1996	1337	1325	1325 (100%)	1325 (100%)	1325		0	
	2009	1344	1332	1240 (93%)	1270 (95%)	150 (f) 213 (k1) 222 (k2) 303 (i)	81 (gy2) 104 (gy3) 167 (f)	30 (gy1)	62 (gy1)

76 Kápota lakossága valójában előregedettebb, mint amit a községi korfa alapján számított adatai mutatnak. A helybéli katolikusok közül csak néhány öreg tud még magyarul, továbbá a máshonnan idekerültek, főleg férjhezjöttek.

77 Berendfalva (Berindești) népszámlálási adatait Gestény (Gășteni) falunál találjuk, a megadott számok tehát erre a két falura összesítve vonatkoznak. Katolikus egyházszerkezeti szempontból Berendfalva Csík (Ciucani), Gestény pedig Dózsa (Gheorghe Doja) filiája. Berendfalva zömmel katolikus lakosságú, a zömmel ortodox Gestényben pedig csak néhány, később betelepedett katolikus család van, vagyis a közölt számsor lényegében Berendfalva nyelvállapotát jellemzi.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Lábnik (Vlad- nic)	1996	941	904	904 (100%)	904 (100%)	904		0	
	2009	899	865	770 (89%)	835 (96%)	103 (f) 138 (k1) 144 (k2) 197 (i)	33 (gy2) 52 (gy3) 103 (f)	30 (gy1) 20 (gy2) 15 (gy3)	30 (gy1)
Szászkút (Sascut- Sat/ Fântâ- nele) ⁷⁸	1996	2178	615	400 (65%)	?	400		215	
	2009	2147	526	208 (40%)	395 (75%)	50 (k2) 75 (i)	55 (k1) 28 (k2)	133 (f) 54 (k1)	41 (gy1) 44 (gy2) 46 (gy3)
Szászkút („Cartier”) (Sascut- Târg)	1996	2280	?	? ⁷⁹	?	?		?	
	2009	2417	76	29 (38%)	56 (74%)	6 (k2) 11 (i)	8 (k1) 4 (k2)	19 (f) 8 (k1)	6 (gy1) 7 (gy2) 7 (gy3)
Tamás (Tă- mași)	1996	1190	194 ⁸⁰	10 (5%)	?	10		184	
	2009	1400	256	0 (0%)	0 (0%)	0	0	0	20 (gy1) 21 (gy2) 24 (gy3) 74 (f) 50 (k1) 34 (k2) 33 (i)
Ketris (Chet- riș)	1996	750	505	100 (20%)	?	100		405	
	2009	539	283	48 (17%)	101 (36%)	12 (i)	12 (k2) 24 (i)	27 (k1) 26 (k2)	22 (gy1) 24 (gy2) 26 (gy3) 82 (f) 28 (k1)

78 Szászkút régi katolikus részét Fântânele néven tartják számon. Ez a településrész Sascut-Sat része. Újabban a mellette fekvő Sascut-Târg szélén létrejött az ún. „Cartier” nevű településrész, amelynek katolikus lakossága jobbra a hagyományos katolikus falurészből (Fântânele) költözött ide.

79 1996-ban Szászkút község új teleprészén, az ún. „Cartier” negyedben nem volt becslés. Azóta itt templom is épült.

80 1996-ban a katolikusok számát 194 fő (1992-es népszámlálási adat) helyett hibásan 94 főben adtam meg.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Furnikár (Furni- cari)	1996	518	104	10 (10%)	?	10		94	
	2009	1156	321	0 (0%)	0 (0%)	0	0	0	25 (gy1) 27 (gy2) 30 (gy3) 93 (f) 63 (k1) 42 (k2) 41 (i)
Össze- sen:	1996	41 509	28 497 (100%)	23 307 (82%)	?	23 307 (82%)		5190 (18%)	
	2009	43 289	28 308 (100%)	17 966 (63%)	21 736 (77%)	9740 (34%)	8226 (29%)	3770 (14%)	6572 (23%)

A Szeret menti székely nyelvjárási régióba tartozó 25 falu nyelvi helyzete különböző, mert más és más módon hatottak rájuk a nyelvcsere előidéző tényezők. A nyelvtudás a legjobb azokon a teljesen székely jellegű településeken, amelyeknek nincs vagy alig van román lakossága. A nyelv aktív beszélőinek (A és B szint) aránya Lábnikban 89%, Lészpeden és Rácsilán 88%, Somoskán 79%. Ezeken a településeken a gyerekeket csak az utóbbi egy-két évtizedben kezdték kizárólag románul tanítani, ezért ennek a generációnak (gy1, gy2, gy3) a nyelvállapota csak nemrég kezdett romlani. A déli csángószékely nyelvi keveredést mutató, román lakossággal ugyancsak nem rendelkező nagy csángó falvakban az aktív nyelvismeret jelentős mértékben gyengébb: Klézsén 72%, Lujzikalagorban 55%, Forrófalvában 51%. A mutató csak a városoktól távolabbi, elzártabb településeken mutat javulást: Külsőrekecsinben 79%, Csikfaluban 84%, Pokolpatakon 83%. A döntő mértékben székelyes nyelvjárású, nehezen megközelíthető Magyarfalu a „legmagyarabb” csángó falu egész Moldvában, itt a nyelvet beszélők aránya 93% (A és B szint).

A román lakosság településen belüli jelenléte egyértelműen rontja a magyar nyelv helyzetét, és sietteti a nyelvcsere folyamatát (Gerlény 58%, Újfalu/Dózsa 50%, Berendfalva 58%). Ott, ahol a magyarok aránya a településen belül túlságosan kicsi volt, a magyar nyelvet jól-rosszul már csak az idősebbek beszélik, tehát a nyelvvesztésre ezekben a falvakban belátható időn belül sor kerül (Bergyila 36%, Lilijecs 21%, Ketris 17%, Kápota 18%). A csoporton belül van néhány olyan falu is, ahol a teljes nyelvhalál a közel-múltban következett be (Tamás, Furnikár). Idesorolható Terebes is, amelynek nincsen magyarul beszélő lakossága, csupán néhány ideköltözött személy beszél magyarul a településen.

Egészében véve az öt moldvai csángó nyelvjárási régió közül a Szeret menti székelyes csángók körében a legjobb a helyi magyar nyelv állapota: anyanyelvi (A) vagy második nyelvi (B) szinten a katolikus lakosságnak még mintegy 2/3 része (63%), összesen mintegy 18 000 személy beszél, de magasabb szintű nyelvi kompetencia itt is főleg az idős- és középgenerációra jellemző.

A térségben viszonylag kevés a már teljesen elrománosodott, zömmel katolikusok által lakott falu. Ilyeneket főleg Bákó közvetlen közelében (Mardzsinén/Mărgineni, Barát/Barați, Szeráta/Sărata) vagy a várostól távolabbi völgyekben, román falvak között (Prezest/Prăjești, Traján/Traian, Juráskó Pojánája/Poiana, Újfalu/Bijghir, Horgyest/Horgești, Valény/Văleni) találunk. Ez utóbbiak esetében nem mindig állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy lakóik eredetileg a székelyes csángó vagy a déli csángó nyelvjárást beszélték-e.

4. Tázló menti székelyes csángók

A mintegy 50–60 kilométer hosszú Tázló (Tazlău) folyó árterületét kísérő magasabb teraszokon és a folyó mellékpatakjai mentén található falvakban vegyesen él a román ortodox és a magyar eredetű katolikus lakosság. Az itteni katolikusok ősei a 18. század végi nagy székely kivándorlás idején, az ún. „madéfalvi veszedelem” (1764) idején az osztrák sorozóbizottság kegyetlenkedései elől, a Székelyföld keleti részéből menekültek ide, tehát a moldvai csángóságnak ez a része egyértelműen a *székelyes csángó* nyelvi-néprajzi csoportba sorolható. Elképzelhető ugyan, hogy a székelyek néhol ezen a vidéken is már létező magyar falvakban telepedtek le, de okleveles adatokkal ez egyértelműen nem bizonyítható, és a falvak mai nyelvében sem mutathatók ki nem székely eredetű jellegzetességek.

A Tázló mentén élő katolikus lakosságra vonatkozó első egyértelmű írásos adatok kivétel nélkül a 18. század végéről származnak. A vidék legjelentősebb csángó faluját, Pusztinát (Pustiana) először Zöld Péter, a Moldvába menekült csiki katolikus pap említi 1781-ben a Batthyány Ignác erdélyi püspökhöz írott levelében, bár ez az említés ekkor még a szomszéd falu, Kömpén nevén történik.⁸¹ Egy 1792-ből származó osztrák katonai térképen

81 Bernardo Silvestri konventuális miszionárius ferencrendi szerzetes 1697-ben írt, Rómába küldött olasz nyelvű beszámolójában a bákói katolikus püspökséghez tartozó eklézsiák között szerepel egy Pisciata nevű falu is, amelyet Benda Kálmán feltételelesen Pusztinával azonosított (Benda: i. m. II. 756. és 13. jegyz.), de ez a megfeleltetés erősen kérdéses. A szóban forgó jelentésben szereplő falvak jelentős részét nem lehet azonosítani.

Pusztina már saját nevéen mint tekintélyes falu szerepel („Pustiian”, 62 ház, 24 családfő, 40 szolgálatra alkalmas személy).⁸² Ugyanezen a térképen a katolikus csángók által is lakott falvak közül megjelenik még Balanyásza/Bălăneasa („Beleneassa”, 16 ház, 20 családfő), Rosszpatak/Valea Rea („Sekui ot Walerea”, 54 ház és 86 családfő „Orescha” szomszédos faluval együtt), Gyidráska/Verșești („Widraschka”, 11 ház, 6 családfő), Szoloncka/Kicsiszalonc/Tărăța („Solonzu mik”, 9 ház, 12 családfő), Nádas/Esztufuj/Stufu („Nadischa”, 35 ház, 19 családfő) és Turluján/Turluianu („Turluiu”, 34 ház, 29 családfő).⁸³ Több ma létező falu hiányzik a térképről, ami lehet hiányosság is (például Kukujéc/Cucuieti a 18. századtól, Berzunc/Berzence/Berzunți pedig már a 14. századtól folyamatosan adatolható), de magyarázható azzal is, hogy a hiányzó települések a felvétel időpontjában még nem léteztek vagy csak ekkor voltak formálódóban (Frumósza/Frumoasa, Szerbek/Florești, Gajdár/Coman, Lárğa/Máriafalva/Lărguța stb.). Valószínű az is, hogy több falu eredeti földrajzi helye nem volt azonos a maival, erre olykor a néphagyomány is utal (Pusztina, Balanyásza). A vegyes lakosságú (ortodox román–katolikus csángó) falvakban az etnikumok földrajzi elhelyezkedése egyértelműen jelzi a letelepedés sorrendjét, hiszen a később érkező telepések a völgyek és teraszok kevésbé termékeny, szűkebb részeit voltak kénytelenek elfoglalni.

A Tázló mentén négy olyan falu van, amelynek lakossága csaknem teljes egészében katolikus (Pusztina, Máriafalva, Gajdár és Nádas/Esztufuj), két másik nagyobb (Frumósza, Szerbek), és két kisebb (Ripa Jepi, Berzujok) faluban pedig a katolikusok abszolút többséget alkotnak. A többi falvakra (11 település) azonban kivétel nélkül az erős szórványhelyzet jellemző, ami a nyelvi asszimilációs folyamatokat is alapvetően befolyásolta.

82 Domokos: i. m., 98.

83 Uo.

5. táblázat - A Tázló menti székelyes csángók magyar nyelvismerete 1996-ban és 2009-ben:

Település	Év	Össz- lakosság	Katoli- kusok száma	Magyar nyelvismeret szintje generációnként a katolikus lakosságon belül					
				Magya- rul be- szélők száma és aránya (A+B)	Magya- rul értők száma és aránya (A+B+C)	A. Anya- nyelvként beszél magyarul	B. Második nyelvként beszél magyarul	C. Passzív magyar nyelv- tudás	D. Nem ért magyarul
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Fru- mósza (Fru- moasa)	1996	3550	2116	1900 +200 ⁸⁴ (90%)	?	1900		216	
	2009	3651	2209	1676 + 100 (76%)	1953 (88%)	100 (k1) 227 (k2) 420 (i)	94 (gy3) 400 (f) 335 (k1) 100 (k2)	97 (gy2) 94 (gy3) 86 (f)	159 (gy1) 97 (gy2)
Pusz- tiana (Pus- tiana)	1996	2070	2055	2055 (100%)	2055 (100%)	2055		0	
	2009	1961	1942	1757 (90%)	1876 (96%)	200 (f) 350 (k1) 322 (k2) 470 (i)	79 (gy2) 146 (gy3) 190 (f)	40 (gy1) 79 (gy2)	86 (gy1)
Ripa Jepi (Bogdá- nești)	1996	71	45	30 (66%)	?	30		15	
	2009	74	38	15 (39%)	15 (39%)	5 (i)	4 (i) 6 (k2)	0	3 (gy1) 3 (gy3) 4 (gy4) 7 (f) 6 (k1)
Szolonc- ka (Tărăța)	1996	979	380	80 (20%)	?	80		300	
	2009	997	382	30 (8%)	50 (13%)	15 (i)	10 (k2) 5 (i)	10 (k2) 5 (k1) 5 (i)	25 (gy1) 27 (gy2) 28 (gy3) 77 (f) 65 (k1) 44 (k2) 66 (i)

84 Magyarul is beszélő idősebb ortodox románok és cigányok.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Kukujéc (Cucu- ieți)	1996	1363	110	30 (27%)	?	30		80	
	2009	1401	97	6 (6%)	11 (11%)	0	6 (i)	5 (i)	7 (gy1) 8 (gy2) 8 (gy3) 20 (f) 18 (k1) 7 (i)
Szerbek (Flo- rești)	1996	613	540	300 (55%)	?	300		240	
	2009	675	566	312 (55%)	372 (66%)	136 (i)	82 (k1) 94 (k2)	10 (gy3) 30 (f) 20 (k1)	37 (gy1) 40 (gy2) 32 (gy3) 85 (f)
Esztru- gár (Stru- gari) ⁸⁵	1996	1211	216	40 (18%)	?	40		176	
	2009	776	129	10 (8%)	15 (12%)	0	10 (i)	5 (i)	10 (gy1) 9 (gy2) 10 (gy3) 21 (f) 21 (k1) 21 (k2) 22 (i)
Lárğa/ Mária- falva (Lăr- guța) ⁸⁶	1996	299	296	250 (85%)	?	250		46	
	2009	264	262	190 (73%)	226 (86%)	43 (k2) 63 (i)	37 (f) 47 (k1)	6 (gy2) 15 (gy3) 16 (f)	17 (gy1) 13 (gy2) 5 (gy3)
Gajdár (Co- man)	1996	931	927	850 (91%)	?	850		77	
	2009	1028	1025	844 (82%)	924 (90%)	84 (k1) 70 (k2) 344 (i)	64 (gy3) 165 (f) 84 (k1) 33 (k2)	60 (gy2) 20 (gy3)	83 (gy1) 18 (gy2)

85 Az adatok a Strugari községhez tartozó Strugari, Cetățuia és Răchitiș falvakra vonatkoznak. Mivel az utóbbi kettőben a katolikusok egyáltalán nem tudnak már magyarul, a nyelvismeretre vonatkozó adatok csak a Strugari (Esztrugár) faluban élő katolikusokat jelölik, akik a (Nesuești/Neszujeșt) falurészében élnek. (A községhez tartozó Petricica/Kövesalja falut külön tartjuk számon.)

86 A falut a magyar szakirodalomban Máriafalva néven is említik.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Nádas/ Esztofuj (Stufu)	1996	394	364	250 (70%)	?	250		114	
	2009	392	379	196 (52%)	279 (74%)	127 (i)	31 (k1) 38 (k2)	11 (gy3) 41 (f) 31 (k1)	31 (gy1) 29 (gy2) 20 (gy3) 20 (f)
Rossz- patak (Valea Rea/ Li- vezi) ⁸⁷	1996	905	215	100 (46%)	?	100		115	
	2009	892	206	89 (43%)	136 (66%)	0	20 (k2) 69 (i)	13 (f) 34 (k1)	17 (gy1) 16 (gy2) 17 (gy3) 20 (f)
Bala- nyásza (Bălă- neasa)	1996	912	128	20 (14%)	?	20		108	
	2009	1071	119	20 (17%)	43 (36%)	0	20 (i)	8 (k2) 15 (i)	10 (gy1) 9 (gy2) 10 (gy3) 19 (f) 20 (k1) 8 (k2)
Jenekest (Enă- chești)	1996	810	97	20 (20%)	?	20		77	
	2009	843	104	0 (0%)	0 (0%)	0	0	0	7 (gy1) 8 (gy2) 9 (gy3) 20 (f) 18 (k1) 17 (k2) 25 (i)
Turluján (Turlu- ianu)	1996	1145	160	10 (6%)	?	10		150	
	2009	1343	167	1 (0,6%)	1 (0,6%)	0	1 (i)	0	11 (gy1) 12 (gy2) 13 (gy3) 34 (f) 30 (k1) 27 (k2) 39 (i)

87 Rosszpatak az újonnan épült, ortodox Livezi különálló része. 1930 ban Valea Rea néven szerepelt a népszámlálásban.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Gyidráska (Versești)	1996	1029	215	20 (10%)	?	20		195	
	2009	880	187	3 (2%)	23 (12%)	0	3 (i)	20 (i)	12 (gy1) 13 (gy2) 14 (gy3) 37 (f) 34 (k1) 31 (k2) 23 (i)
Berzence/ Berzunc (Berzunți) ⁸⁸	1996	2711	774	100 (13%)	?	100		674	
	2009	2709	807	105 (13%)	286 (35%)	20 (i)	35 (k2) 50 (i)	46 (k1) 55 (k2) 80 (i)	53 (gy1) 57 (gy2) 60 (gy3) 162 (f) 100 (k1) 44 (k2) 45 (i)
Berzujok (Bârzu-lești)	1996	212	122	20 (16%)	?	20		102	
	2009	252	165	5 (3%)	10 (6%)	0	5 (i)	5 (i)	11 (gy1) 12 (gy2) 12 (gy3) 33 (f) 30 (k1) 27 (k2) 30 (i)
Kövesalja (Petricica)	1996	480	126	20 (16%)	?	20		106	
	2009	589	171	2 (1%)	2 (1%)	0	2 (i)	0	11 (gy1) 12 (gy2) 13 (gy3) 34 (f) 32 (k1) 28 (k2) 39 (i)

88 Berzuncnak van egy Butukár/Butucar nevű katolikusok által lakott falurésze.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ardeván (Ar- deoani)	1996	1578	48	5 (10%)	?	5		43	
	2009	1614	42	5 (12%)	10 (24%)	0	5 (i)	5 (i)	32
Össze- sen:	1996	21 263	8944 (100%)	6100 (68%)	?	6100 (68%)		2844 (32%)	
	2009	21 412	8997 (100%)	5266 (58%)	6232 (68%)	2996 (33%)	2270 (25%)	966 (11%)	2765 (31%)

A táblázatból kitűnik, hogy a 19 település közül a magyar nyelvnek már csak négy faluban van annyi beszélője (Pusztina, Frumósza, Lárge/Máriafalva és Gajdár), hogy ez a közösségi nyelvhasználatot is lehetővé tegye. Három további falu esetében az idős- és középnemzedék egy része még rendelkezik egy viszonylagos magyar nyelvi kompetenciával (Szerbek, Nádas, Rosszpatak), de a nyelvismeret kedvezőtlen generációs megoszlása miatt ezekben a falvakban nyilvános térben alig hangzik már el magyar szó. Egy falu esetében (Berzunc) idősök körében egyes családokban elképzelhető még otthoni magyar nyelvhasználat, de a többi 11 faluban az erős szórványhelyzet miatt (Ripa Jepi, Szoloncka, Kukujéc, Esztrugár/Neszujest, Balanyásza, Jenekest, Turluján, Gyidráska, Berzujok, Kövesalja és Ardeván) a magyar nyelv gyakorlatilag kihaltnak tekinthető, utolsó idős beszélőit is csak körülményes módon lehetett megtalálni.

A táblázatból látszik, hogy a Tázló mentén a szórványhelyzet főleg a kisebb katolikus közösségeket jellemzi. A tájegység 8997 főnyi katolikus lakosságának mintegy 2/3 része (6004 személy) öt olyan faluban él, ahol a katolikusok vannak erős többségben – Pusztina (1942 fő), Frumósza (2209 fő), Gajdár (1025 fő), Szerbek (566 fő) és Lárge/Máriafalva (262 fő) –, és ahol ennek következtében a magyar nyelv ismerete egészében véve még viszonylag jónak mondható. A nyelvcserehez vezető nyelvi asszimilációs folyamatok azonban ezekben a falvakban is beindultak, és ez a fiatalabbak nyelvhasználatában számszerűen is kimutatható.

5. Tatros menti székelyes csángók

A Keleti-Kárpátok hegyei közül kilépő Tatros folyó alsó szakasza mentén olyan kiszélesedett sík vidék terül el, amely mezőgazdasági termelésre kiválóan alkalmas. Ezen a területen, az Aknavásár (Târgu Ocna) és Onyest (Onești) városok körüli térségben a magyar katolikusok jelenléte bizonyítható módon a középkorig nyúlik vissza. A vidék földrajzi névanyagának

csaknem teljesen magyar voltára elsőként Radu Rosetti román történész figyelte fel, majd nyomában Carol Auner, Nicolae Iorga és Veress Endre okleveles források alapján is arra következtettek, hogy a tájegységet a moldvai állam megalapítása idején a 14. században a magyar etnikum népesítette be.⁸⁹ Elsősorban a vidék birtokosainak névanyagából következtetve Radu Rosetti és Nicolae Iorga megállapították, hogy „Tatros tartománya” lakosságának nagyobbik része már Moldva alapítása előtt is magyar volt.⁹⁰ Györffy István már 1924-ben azt igyekezett bizonyítani, hogy a Székelyföld néprajzi határa a középkorban és a későbbi századokban is keletebbre volt a politikai határnál, amely maga is keletebbre van a vízválasztónál.⁹¹ Később Mikecs László ugyancsak úgy vélte, hogy a székelyek kelet felé való terjeszkedése a 13. században nem állt meg a Kárpátoknál, hanem a Szeret vonaláig haladt tovább,⁹² Lükő Gábor pedig azt írja, hogy a Tatros völgyében és ettől délre a moldvai székelység ugyanolyan régi telepes, mint az észak-moldvai nem székely magyarság.⁹³

Az idézett magyar kutatók szerint tehát a „Tatros tartományában” élő régi magyar lakosság ugyancsak székely eredetű volt, vagyis az itteni első magyar telepek nem az újabb kori székely bevándorlás folytán jöttek létre, hanem ennél sokkal régebbiek. A 16–17. századi nagy pusztítások és járványok nyomán azonban a régi magyar (székely) lakosság ebben a térségben is erősen megfogyatkozott, és számos település – amelyeket a 17. századi források említenek még – teljesen eltűnt. A *Codex Bandinus* szerint 1646-ban 42 moldvai helységben 5577 katolikus élt, és ebből csak 516 személy esik a Tatros vidékére,⁹⁴ bár az is igaz, hogy Bandinus ebből a térségből sem említ néhány az idő tájt biztosan létező jelentős magyar falut, például Ónfalvát (Onești) és Dormánfalvát (Dărmănești). A ma létező Tatros vidéki csángó települések zöme azonban mindenképpen a 18. század végi nagy

89 Minderről összefoglaló igénnyel: Mikecs: *Csángók*. Id. kiad. 48–53.

90 Rosetti, Radu: *Despre ungerii și episcopiile catolice din Moldova*. Extras din Analele Academiei Române. Seria II. Tom. XXVII. Mem. Secț. Ist., No. 10. București, 1905. (Új kétnyelvű kiadásban: *A moldvai magyarokról és katolikus püspökségekről. – Despre ungerii și episcopiile catolice din Moldova*. In Rosetti, Radu – Arens, Meinolf – Bein, Daniel – Demény Lajos: *Rendhagyó nézetek a csángókról*. Szerkesztette és az előszót írta Miskolczy Ambrus. ELTE Román Filológiai Tanszék–Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Budapest, 2004, 11–91.), 2–8.; Iorga, Nicolae: *Istoria Românilor prin cǎlătoria*. I. București, 1928, 89. és 239.

91 Györffy: *Néphagyomány a Székelyföld dél-moldvai határáról*. Id. kiad. 104–105.

92 Mikecs: *Csángók*. Id. kiad. 86–87.

93 Lükő: i. m., 47–49.

94 Mikecs: *Csángók*. Id. kiad. 245.

székely menekülthullámok letelepedése következtében jött létre, és a megelőző idők magyar lakossága kis számánál fogva beolvadt az ekkor nagy számban érkező székelységbe. A régi magyar népességnek művelődéstörténeti emlékei is fennmaradtak (pl. építészeti emlékek, harangok, az 1466-ban Tatroson másolt ún. Huszita Biblia stb.), egyes falvakban (például Gorzafalva, Tatros, Ónfalva esetében) a folklór és a nyelvjárás archaikus elemei is igen régi helyi magyar kulturális örökségre utalnak.

A túlnépesedett Székelyföldről való szórványos átszivárgás még a 19. században is folytatódott, ami a földrajzi közelség folytán természetes jelenségnek mondható. A hagyományos világban „Tatros tartományának” székely eredetű magyarsága a Gyimesi-szoroson át Csíkkal, az Ojtozi-szoroson át Háromszékkal, az Úz-völgyén keresztül pedig Kászonnal és Alcsíkkal tartott fenn kereskedelmi és rokoni kapcsolatokat, és ez a kapcsolattartás többé-kevésbé ma is fennáll.

A Tatros vidéki ma létező katolikus magyar falvainak népességszámáról – tehát a korábbi 17–18. századi misszionáriusi jelentések adatait ezúttal nem említve – először az 1900-ban Moldvában járó Gustav Weigand lipcsei német nyelvész tett közzé falvankénti adatokat egyházi statisztikák és helyszíni megfigyelés alapján.⁹⁵ Weigand tanulmányát 1925-ben Györffy István így ismertette: „Weigand saját megfigyelése alapján a következőket találta: Gorzafalván (Grozești) az Ojtoz völgyében 3000 lakos fele székely. A Gorzafalva és Akna között fekvő Bahnának 60, Nicureștinek⁹⁶ 50, Újfalunak (Satunou) 80, Pîrgărești-nek 100, Tutának⁹⁷ 90 székely háza van. Slănic⁹⁸ és Păcurele⁹⁹ lakossága túlnyomólag székely. A Tatros völgyében Bogdanának¹⁰⁰, Borzești-nek egyharmada, Onești-nek¹⁰¹, Kománfalvának¹⁰² fele székely. Tatrost túlnyomólag székelyek lakják. Doftánának negyedrésze

95 Weigand: i. m.

96 Nicorești (Szitás)

97 Tuta (Diószeg)

98 A Slănic névvel megnevezett település alatt a Szalánc völgyében lévő, egymással összeépült összes település értendő: Slănic Moldova (Szlánikfürdő – ma fürdőváros), Cerdac (Cserdák) és Cireșoia (Szalánc, régebben: Templomfalva).

99 Păcurele/Păcuri (Degettes)

100 Bizonyára a Degetteshez közeli Bogata (Bogáta) településről van szó, ahol ma a 874 lakosból 344 személy katolikus, tehát az „egyharmados” jelzett arány ma is megvan (ma: 39 %). A környéken nincs Bogdana nevű katolikus falu, a Gorzafalva melletti Bogdănești lakossága mindig teljesen ortodox volt.

101 Onești (Ónfalva) – A falu mellett a mai város ebben az időben még nem létezett.

102 Comănești (Kománfalva)

székely. Dormánfalván a lakosság 75%-a, Bruszturaosá-n¹⁰³ 16%-a székely.”¹⁰⁴

Gustav Weigand 1900-ban a tatrosi esperesség öt parókiájához tartozó mintegy 70 kisebb-nagyobb faluban 13 000 katolikus személyt talált. Az 1930-as román népszámlálás szerint 14 434 katolikus élt a térségben, akiket az 1929-ben és 1932-ben Moldvában utazó Domokos Pál Péter még 87%-ban magyar nyelvűeknek mondott.¹⁰⁵ Azóta ez a nyelvi helyzet gyökeresen megváltozott: az 1990-es évek közepén magam az itt élő 32 129 katolikusnak már kevesebb mint felét, 15 158 főt (47%) minősítettem magyarul (is) beszélőnek, mára pedig ez szám és arány – amint ez az alább következő adatokból kiderül – a 31 666 katolikus közül 11 621 főre, illetve 37%-ra esett vissza.

A Tatros menti székelyes csángó településeken 2008 elején végeztem helyszíni terepmunkát. A kutatás során felkerestem mindazokat a falvakat, amelyekben a katolikus (csángó) jelenlét számottevőnek vagy legalább történeti vonatkozásban említésre érdemesnek mondható. Összesen 36 település nyelvi helyzetét figyeltem meg.

A magyar nyelvismeretre vonatkozó adatokat a falvak földrajzi helye szerint, a Tatros vízfolyását követve közlöm.

103 Brusturoasa (Bruszturósza) településnek több jól elkülöníthető része van: Cuchiniş (Kökényes), Brusturoasa (Bruszturósza) és Buruieniş (Burjányos).

104 Györfly István: A moldvai magyarság száma 1900-ban. *Magyar Nyelv* XXI. 1925. 7-8. sz., 124-126.

105 Domokos: i. m., 149-155. – Ez a becslés a dormánfalvi, a tatrosi és a gorzafalvi plébániák 11 300 hívére, tehát a Tatros alsó folyása mentén élő katolikus lakosság zömére vonatkozik.

6. táblázat – A Tatros menti székelyes csángók magyar nyelvismerete 1996-ban és 2008-ban:

Település	Év	Össz-lakosság	Kato-likusok száma	Magyar nyelvismeret szintje generációnként a katolikus lakosságon belül					
				Magya- rul be- szélők száma és aránya (A+B)	Magya- rul értők száma és aránya (A+B+C)	A. Any- nyelv- ként be- szél ma- gyarul	B. Máso- dik nyelv- ként be- szél ma- gyarul	C. Passzív magyar nyelv- tudás	D. Nem ért magya- rul
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Palánka (Palanca)	1996	849	122	20 (16%)	?	20		102	
	2008	896	134	10 (8%)	10 8%	5 (i)	5 (k2)	0	9 (gy1) 7 (gy2) 10 (gy3) 30 (f) 24 (k1) 20 (k2) 24 (i)
Román- csügés ¹⁰⁶ (Ciugheș)	1996 ¹⁰⁷	2040	1345	(1200) ¹⁰⁸	?	?	?	?	?
	2008	1981	1292	512 (40%)	625 (48%)	138 (i)	236 (k2) 138 (i)	113 (k1)	91 (gy1) 70 (gy2) 99 (gy3) 287 (f) 120 (k1)

106 Románcsügésen (Ciugheș) az idősebb ortodox románok is beszélnek, értenek magyarul. Számukat kb. 250 főre becsülöm.

107 1996-ban Románcsügés (Ciugheș) adatait együtt kezeltem Magyarcsügéssel (Cădărești). Az összevonás azonban nem célszerű, mert az 1948 előtt jobbára görög katolikus vallású Magyarcsügés mai római katolikus lakossága egyházi szempontból a gyulafehérvári egyházmegyéhez, Kostelek plébániájához tartozik, és kulturálisan is inkább a gyimesi csángó kultúrkörhöz áll közelebb, ezért a moldvai katolikus települések között való szerepeltetése nem indokolt. A két faluban a magyarul értők számát 1996-ban mind a katolikusok, mind az ortodoxok viszonylatában túlbecsültem (1200, illetve 800 fő). A magyarczügési ortodoxok ma is beszélnek magyarul, valamint a románczügésiek egy része is.

108 Románczügés és Magyarcsügés együtt.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Bruszturórsa (Brusturoasa) (teljes község) ¹⁰⁹	1996	3608	746	100 (14%)	?	100		646	
	2008	3532	782	0	28 (4%)	0	0	28 (i)	754
Bruszturórsz (Brusturoasa) ¹¹⁰	2008	1313	272	0	5 (2%)	0	0	5 (i)	19 (gy1) 15 (gy2) 21 (gy3) 60 (f) 48 (k1) 50 (k2) 54 (k2)
Kökényes (Cuchiniș)	2008	357	291	0	20 (7%)	0	0	20 (i)	20 (gy1) 16 (gy2) 22 (gy3) 65 (f) 51 (k1) 54 (k2) 43 (i)
Burjánnyos (Buruieniș) ¹¹¹	2008	358	136	0	3 (2%)	0	0	3 (i)	10 (gy1) 7 (gy2) 10 (gy3) 31 (f) 24 (k1) 25 (k2) 26 (i)
Ágas (Cotumba)	2008	1562	33	1 (3%)	1 (3%)	0	1 (i)	0	2 (gy1) 2 (gy2) 3 (gy3) 7 (f) 6 (k1) 6 (k2) 6 (i)

109 A népszámlálások külön feltüntetik Bruszturórsa (Brusturoasa) község falurészeit. A teljes községre vonatkozó számsorokban benne vannak a jobbára csak ortodox román lakossággal rendelkező Camenca falurész adatai is. A 2008-as falusoros adatok csak a községhez tartozó, számottevő katolikus lakossággal is rendelkező települések számsorait tartalmazzák.

110 Camenca falurésszel együtt, ahol az 1021 lakosból 38 fő katolikus.

111 A településnek két része van: Buruieniș (233 lélekből 48 fő katolikus) és Buruieniș de Sus (125 főből 88 fő katolikus). A katolikus lakosság zöme tehát Buruieniș de Sus településen él, ahol abszolút többségben is van.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Kománfalva (Comănești) (teljes vá- ros)	1996	25 020	1577	200 (12%)	?	200		1377	
	2008	23 679	1369	25 (2%)	35 (3%)	15	10	10	1334
Komán- falva Comă- nești (köz- pont) ¹¹²	2008	22 417	980	25 (3%)	25 3%	10 (i) 5 (k2)	5 (k1) 5 (k2)	0	69 (gy1) 53 (gy2) 75 (gy3) 218 (f) 168 (k1) 171 (k2) 201 (i)
Vermeșt (Ver- mești) ¹¹³	2008	1262	389	0	10 (3%)	0	0	10 (i)	27 (gy1) 21 (gy2) 30 (gy3) 86 (f) 69 (k1) 72 (k2) 74 (i)
Mojnest (Moinești) (teljes vá- ros)	1996	25 560	1365	50 (4%)	?	50		1315	
	2008	24 210	1230	45 (4%)	60 (5%)	30	15	15	1170
Mojnest (Moi- nești) (város- köz- pont)	2008	23 051	1132	40 (3,5%)	50 (4%)	10 (i) 10 (k1) 10 (k2)	5 (k1) 5 (k2)	5 (k1) 5 (k2)	79 (gy1) 61 (gy2) 87 (gy3) 252 (f) 180 (k1) 189 (k2) 234 (i)
Gazărie	2008	1159	98	5 5 (%)	10 (10%)	0	5 (i)	5 (i)	7 (gy1) 6 (gy2) 7 (gy3) 22 (f) 17 (k1) 18 (k2) 11 (i)

112 A városközpont és a Podei nevű városrész együtt. Utóbbi összlakossága 561 fő, ebből 20 fő katolikus.

113 Katolikus lakosság hagyományos településszerkezetben a várostól távolabb fekvő Vermești peremközségben él. Magyarul csak az ide férjhez jött idősebb nők beszélnek, mintegy 10 személy.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Dormánfalva (Dărmănești) ¹¹⁴	1996	13 883	1623	550 (34%)	?	550		1073	
	2008	14 194	1631	100 (6%)	300 (18%)	20 (i)	80 (i)	100 (k2) 100 (i)	114 (gy1) 89 (gy2) 125 (gy3) 362 (f) 288 (k1) 201 (k2) 152 (i)
Doftána (Doftăna) ¹¹⁵	1996	2920	190	0	0%	0	0	0	190
	2008	3013	150	0	0%	0	0	0	10 (gy1) 9 (gy2) 11 (gy3) 33 (f) 27 (k1) 28 (k2) 32 (i)
Szálka (Seaca)	1996	455	374	200 ¹¹⁶ (53%)	?	200		174	
	2008	505	395	0	40 (10%)	0	0	40 (i)	28 (gy1) 21 (gy2) 30 (gy3) 88 (f) 70 (k1) 73 (k2) 45 (i)
Valea Câmpului és Ștefan Vodă ¹¹⁷	1996	1096	224	20 (9%)	?	20		204	
	2008	1192	221	0	15 (7%)	0	0	15 (i)	15 (gy1) 12 (gy2) 17 (gy3) 49 (f) 39 (k1) 41 (k2) 33 (i)

114 Katolikusok főleg Magyardormán/Brătulești településrészben.

115 A Doftăna településközpontban szétszórtan élő katolikus családokban már nem értenek magyarul. A községhez tartozó egyéb települések (Szálka, Valea Câmpului, Ștefan Vodă, Bogáta) adatait külön tüntetjük fel.

116 Az 1995 szeptemberében végzett felmérés során Szálka falu magyarul tudó lakosainak számát felülbecsültem. Tévedésem oka az lehetett, hogy akkor még az idős generáció jól tudott magyarul, és körükben számottevő magyar folklórányagot gyűjtöttem.

117 A jobbára katolikusok által lakott Valea Câmpului ma a vele összeépült Ștefan Vodă falu egyik része, ahol ugyancsak élnek elszórtan katolikusok. A népszámlálási adatok az egész falura vonatkoznak.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Bogáta (Bogata)	1996	816	326	30 (9%)	?	30		296	
	2008	874	344	0	20 (6%)	0	0	20 (i)	24 (gy1) 19 (gy2) 26 (gy3) 76 (f) 61 (k1) 64 (k2) 54 (i)
Aknavásár (Târgu Ocna) ¹¹⁸	1996	13 829 ¹¹⁹	1110	?	?	?	?	?	?
	2008	11 236 ¹²⁰	888	20 (2%)	30 (3%)	5 (k2) 5 (i)	5 (k1) 5 (k2)	5 (k1) 5 (f)3	62 (gy1) 50 (gy2) 67 (gy3) 192 (f) 147 (k1) 154 (k2) 186 (i)
Szalánc- torka ¹²¹ (Gura Slănic)	1996	?	110	20 (18%)	?	20		90	
	2008	?	80	5 (6%)	10 (12%)	0	5 (i)	5 (i)	6 (gy1) 4 (gy2) 6 (gy3) 18 (f) 14 (k1) 15 (k2) 7 (i)

118 Szalánc-torkát, ami Aknavásár peremfaluja és templommal rendelkező egyházi filiája, sem a népszámlálások, sem a katolikus egyházi összeírások nem tüntetik fel külön közigazgatási egységként, azaz demográfiai adatait csak a várossal együtt adják meg. A táblázatban a szalánc-torkai katolikusok helyszínen becsült számát (1996-ban 110 fő, 2008-ban 80 fő) kivontam a katolikusok össz-számából (1996-ban 1220 fő, 2008-ban 968 fő), és így jutottam Aknavásár város katolikusainak számához (1996-ban 1110 fő, 2008-ban 888 fő).

119 Szalánc-torka 110 főre becsült katolikus lakossága nélkül.

120 Szalánc-torka 80 főre becsült katolikus nélkül.

121 Lásd az Aknavásárra vonatkozó előző három jegyzetet.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Degettes (Păcuri) ¹²²	1996	860	235	170 (70%) ¹²³	?	170		65	
	2008	967	219	35 (16%)	70 (32%)	15 (i)	10 (k2) 10 (i)	15 (k1) 10 (k2) 10 (i)	15 (gy1) 12 (gy2) 17 (gy3) 49 (f) 24 (k1) 20 (k2) 12 (i)
Szalánc (Cireșoaia)	1996	1811	1783	1110 (62%)	?	1110		673	
	2008	1906	1831	820 (45%)	1 200 (65%)	160 (k2) 300 (i)	200 (k1) 160 (k2)	30 (gy3) 150 (f) 200 (k1)	137 (gy1) 109 (gy2) 119 (gy3) 266 (f)
Cserdák (Cerdac) ¹²⁴	1996	1571	559	250 (42%)	?	250		309	
	2008	1324	419	140 (33%)	180 (42%)	40 (i)	70 (k2) 30 (i)	40 (k1)	29 (gy1) 23 (gy2) 32 (gy3) 93 (f) 34 (k1) 20 (k2) 8 (i)
Szlanik- fürdő (Slănic Moldova)	1996	1929	494	30 (6%)	?	30		464	
	2008	1766	694	15 (2%)	30 (4%)	0	10 (i) 5 (k2)	10 (k2) 5 (k1)	49 (gy1) 38 (gy2) 53 (gy3) 154 (f) 118 (k1) 113 (k2) 139 (i)

122 A csaknem teljesen katolikus lakosságú Degettes (Păcuri) az ortodox Poieni falu része, ami Aknavásár peremközsége. Degettes a Tatros bal, Poieni a jobb partján fekszik, a két település jól elkülöníthető. A közölt népszámlálási adatok Poieni-ra vonatkoznak, Degettes adatait a hivatalos népszámlálás külön nem adja meg.

123 1995 szeptemberében Degettesen az idősebbek körében jelentős magyar nyelvű archaikus imaanyagot gyűjtöttem. Ennek alapján a magyarul tudók számát valamelyest felülbecsültem.

124 A településnek van valamelyes magyarul értő-beszélő ortodox lakossága is. Ezek számát 1996-ban mintegy 50 főre, 2008-ban mintegy 20 főre becsülöm.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Tatros (Târgu Troțuș)	1996	1946	1241	600 (48%)	?	600		641	
	2008	2065	1267	600 (47%)	875 (69%)	100 (k2) 230 (i)	170 (k1) 100 (k2)	25 (gy3) 150 (f) 100 (k1)	78 (gy1) 90 (gy2) 81 (gy3) 143 (f)
Diószeg (Tuta)	1996	1949	1935	1 700 (88%)	?	1 700		235	
	2008	2108	2095	1 825 (87%)	1 905 (91%)	275 (k2) 390 (i)	70 (gy2) 120 (gy3) 460 (f) 460 (k1) 50 (k2)	30 (gy2) 50 (gy3)	130 (gy1) 60 (gy2)
Szőlő- hegy ¹²⁵ (Pârgărești)	1996	1202	1039	800 (77%)	?	800		239	
	2008	1047	1005	820 (81%)	900 (89%)	130 (k1) 140 (k2) 160 (i)	50 (gy3) 240 (f) 100 (k1)	30 (gy2) 50 (gy3)	65 (gy1) 40 (gy2)
Újfalu (Satu Nou)	1996	1699	1687	1687 (100%)	1687% 100%	1687		0	
	2008	1740	1732	1614 (93%)	1614 (93%)	200 (f) 390 (k1) 246 (k2) 268 (i)	126 (gy2) 164 (gy3) 220 (f)	0	118 (gy1)

125 Szőlőhegyen néhány ortodox román család is él. Az idősebb románok - mintegy 10 személy - beszélnek magyarul is.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Szitás (Nicorești)	1996	902	901	901 (100%)	901 (100%)	901		0	
	2008	946	946	882 (93%)	882 (93%)	100 (f) 212 (k1) 134 (k2) 147 (i)	70 (gy2) 90 (gy3) 129 (f)	0	64 (gy1)
Bahána ¹²⁶ (Bahna)	1996	594	528	410 (77%)	?	410		118	
	2008	630	558	406 (73%)	460 (82%)	40 (k2) 86 (i)	20 (gy3) 135 (f) 125 (k1)	20 (gy2) 34 (gy3)	48 (gy1) 50 (gy2)
Gorzafalva (Oituz) ^{127 128}	1996	6938	4018	2400 (60%)	?	2400		1618	
	2008	7197	4269	1560 (36%)	2820 (66%)	300 (k2) 660 (i)	300 (k1) 300 (k2)	100 (gy3) 500 (f) 660 (k1)	295 (gy1) 316 (gy2) 308 (gy3) 530 (f)
Fűrészfalva (Feres- trău-Oituz)	1996	1036	427	300 (70%)	?	300		127	
	2008	1088	423	100 (24%)	230 (54%)	0	30 (k2) 70 (i)	100 (k1) 30 (k2)	27 (gy1) 29 (gy2) 38 (gy3) 99 (f)

126 A Bahánában magyarul beszélő ortodoxok számát 1996-ban 50 főre, 2008-ban 10 főre becslöm.

127 A népszámlálásokban külön településként jelzett Călcâi falu Gorzafalva nyugati része, lakossága csaknem teljesen katolikus. A településrész népszámlálási adatait hozzáadtam Gorzafalva adataihoz.

128 A Gorzafalvában magyarul beszélő ortodoxok számát 1996-ban 100 főre, 2008-ban 50 főre becslöm.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Onyest/ Ónfalva (Onești) ^{129 130}	1996	57 333	5884	1500 (25%)	?	1500		4384	
	2008	51 416	1500	1220 (81%)	1300 (86%)	170 (k1) 210 (k2) 230 (i)	30 (gy2) 50 (gy3) 360 (f) 170 (k1)	30 (gy2) 50 (gy3)	100 (gy1) 50 (gy2) 50 (gy3)
			3803	510 (13%)	760 (20%)	30 (f) 60 (k1) 70 (k2) 100 (i)	10 (gy2) 10 (gy3) 20 (f) 50 (k1) 60 (k2) 100 (i)	10 (gy2) 10 (gy3) 20 (f) 50 (k1) 60 (k2) 100 (i)	152 (gy1) 172 (gy2) 317 (gy3) 717 (f) 876 (k1) 606 (k2) 203 (i)

129 A 2002-es népszámlálás szerint az 51 416 fő összlakosságú Onyest municípiumnak 5303 katolikus lakosa volt (10,5%), egyházi kimutatás szerint viszont a katolikusok száma 2006-ban 6150 fő (Almanahul 2006, 384.), ami 847 fővel több, mint a népszámlálási adat. A különbség feltehetően a külföldön dolgozók és a falura visszatelepettek helyzetének eltérő megítéléséből adódik.

Az onyesti katolikusok egy része a város hagyományos, magyar eredetű, túlnyomó részben katolikus lakosságú peremközségében (Onyest/Ónfalva) él, amely nem képez külön közigazgatási egységet, tehát népszámlálási adatait külön nem ismerjük. A kommunizmus alatt le nem bontott falu megmaradt részének katolikus lakosságát kb. 1500 főre becsülöm. A nyelvismeretre vonatkozó, generációk szerinti becslések erre a régi katolikus falura vonatkoznak. Mivel a településrész korfájának demográfiai adatait külön nem ismerjük, az egyes generációk lélekszámának kiszámításakor a nagyjából hasonló demográfiai szerkezetű Szőlőhegy község korfájának százalékarányait alkalmaztam. Erre azért volt szükség, mert a teljes Onyest municípium korfája – ami a 20 év alatti populáció meghökkentően kis százalékarányát mutatja – nem jellemző a csángó lakosságú peremközségre, aminek lakossága arányosabb szerkezetű, mint az előregedő municípiumé. Utóbbi esetében a város 2002-es népszámlálási korfáját alkalmaztam a katolikus lakosságra is.

A tömbház-negyedekben élő további 3803 katolikus nyelvállapotáról alig van adatunk. Bizonyos azonban, hogy a tömbházakban élők egy része valamilyen mértékben ugyancsak ismeri a magyar nyelvet, ugyanis ez a népesség jobbra a környező katolikus falvakból (Diószeg, Tatros, Szőlőhegy község falvai stb.) vagy más, távolabbi falvakból (pl. Pusztina) származik, ahol viszonylag jól tudnak még magyarul. A nyelvismeret szintjét azonban a városban jóval alacsonyabbnak kell tekintenünk (ti. városba a nyelvet már kevésbé ismerő fiatalabb generációk költöztek be, a városi környezet az elmúlt évtizedekben az asszimiláció színtere volt, már elrománosodott csángó falvakból is települtek ide családok stb.). A fenti megfontolás alapján feltételezem, hogy a tömbház-negyedekben élőknek mintegy 20%-a (kb. 760 lélek) ismerheti valamilyen szinten a magyar nyelvet.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Borzest (Borzești) ¹³¹	1996	?	?	?	?	?	?	?	?
	2008	? ¹³²	61	2 (3%)	2 (3%)	2 (i)	0	0	3(gy1) 4(gy2) 5(gy3) 11 (f) 13 (k1) 12 (k2) 11 (i)
Szárzapatak (Valea Seacă) ¹³³	1996	798	394	100 (25%)	?	100		294	
	2008	941	404	80 (20%)	170 (37%)	60 (i)	20 (k2)	50 (k1) 40 (k2)	28 (gy1) 30 (gy2) 38 (gy3) 98 (f) 40 (k1)
Gutinázs (Gutinaș)	1996	592	123	20 (16%)	?	20		103	
	2008	506	103	4 (4%)	8 (8%)	0	4 (i)	4 (i)	105
Prála (Pralea)	1996	803	660	100 (15%)	?	100		560	
	2008	894	756	100 (13%)	180 (23%)	50 (i)	50 (i)	60 (k2) 20 (i)	52 (gy1) 56 (gy2) 72 (gy3) 183 (f) 170 (k1) 43 (k2)

130 A népszámlálásokban Borzest (Borzești) néven azonosított peremközség nagyobbik részét az 1992-es népszámlálás még Onyest városközponttal együtt, a 2002-es népszámlálás pedig külön vette fel (ekkori összlakossága 4141 fő, amiből katolikus 1641 fő). Az „igazi”, régi Borzest falu azonban ennél azonban jóval kisebb, ma a város szélén található, ahol csak néhány katolikus család él. (Lásd még a következő jegyzetet.)

131 A népszámlálások Onyest (Onești) egyik lakónegyedét nevezik Borzestnek (Borzești), ami azonban nem azonos a régi faluval. A közigazgatásilag Onyesthez tartozó, annak utcájaként kezelt Borzest nevű kis városrészi településen egyházi adat szerint csak 61 katolikus személy él 32 családban. (Almanahul Presa Bună. Editura Presa Bună, Iași, 2006, 384.)

132 Benne foglaltatik Onyest összlakosságában.

133 Szárzapatak (Valea Seacă) Ștefan cel Mare falu része. A közölt számok a két falura összesítve vonatkoznak.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Vizánta (Vizantea Mănăstirească) ¹³⁴	1996	1658	1018	700 (69%) ⁵⁷	?	700		318	
	2008	1816	1115	170 (15%)	390 (35%)	100 (i)	70 (i)	120 (k1) 100 (k2)	77 (gy1) 82 (gy2) 107 (gy3) 270 (f) 131 (k1) 58 (k2)
Összesen:	1996	173 697	32 129 (100%)	15 158 (47%)	?	15 158 (47%)		16 971 (53%)	
	2008	162 638 ¹³⁶	31 666 (100%)	11 621 (37%)	15 150 (48%)	6023 (19%)	5598 (18%)	3529 (11%)	16 516 (52%)

Amint látjuk, a táblázatban benne vannak a Tatros menti székelyes csángók településterületén található városok adatai is. Ezt az indokolja, hogy ezekhez a városokhoz rendszerint katolikus csángó lakosságú peremfaluk is tartoznak (közigazgatásilag Kománfalva városhoz tartozik Vermest, Mojnesthez Gazărie, Aknavásárhoz Degettes és Szalánctorka, Szlanik-fürdőhöz Szalánc és Cserdák, Onyest városhoz a régi Ónfalva és Borzest), vagy pedig a közigazgatásilag várossá minősített település voltaképpen maga is egy nagyobb falu (például Dormánfalva). A térség kisvárosaiban élő katolikusok túlnyomó többsége mindenképpen a székelyes csángóság köréből származik.

A falu-város megoszlásra a katolikus lakosság magyar nyelvismeretét illetően azonban mindenképp tekintettel kell lenni, ezért az összesített adatokat külön táblázatban foglalom össze. A települések és generációk szerinti részletes adatokat az előbbi, 6. táblázat tartalmazza.

134 Vizánta ma Vrancea megyéhez tartozik. A 2002-es népszámlálás vonatkozó adatait nem ismerem. A katolikus lakosság lélekszámát (1115 személy) egyházi forrás alapján közlöm. (Almanahul Presa Bună. Editura Presa Bună, Iași, 2006, 395.) Az összlakosságot az ismert 1992-es népszámlálási adat alapján arányosan számítottam ki, a generációk lélekszáma pedig megfelel a hasonló demográfiai szerkezetű csángó falvak korfájának.

135 1996-ban a magyarul is beszélők számát felülbecsültem.

136 Ideszámítottam Brusztoróza község teljes lakosságát (3532 fő), de nem számítottam ide a korábbi, 1996-os felmérésben nem szereplő Ágas 1562 fős lakosságát.

7. táblázat - A Tatros menti székelyes csángók magyar nyelvismeretének megoszlása 2008-ban településtípusok szerint

Településtípus	Katolikuskok száma	Magyar nyelvismeret szintje generációnként a katolikus lakosságon belül					
		Magyarul beszélők száma és aránya (A+B)	Magyarul értők száma és aránya (A+B+C)	A. Anyanyelv-ként beszél magyarul	B. Második nyelvként beszél magyarul	C. Passzív magyar nyelvtudás	D. Nem ért magyarul
Város	9128 (100%)	710 (8%)	1195 (13%)	335 (4%)	375 (4%)	485 (5%)	7933 (87%)
Városhoz csatolt peremfalú	4597 (100%)	2227 (49%)	2782 (61%)	1127 (25%)	1100 (24%)	555 (12%)	1815 (39%)
Falu	17 941 (100%)	8684 (48%)	11 173 (62%)	4561 (25%)+6	4123 (23%)	2489 (14%)	6768 (38%)
Összesen	31 666 (100%)	11 621 (37%)	15 150 (48%)	6023 (19%)	5598 (18%)	3529 (11%)	16 516 (52%)

A közölt adatokat értelmezve a következőket emelem ki:

1. A nyelvi asszimilációs folyamatokat itt is alapvetően befolyásolja az, hogy a katolikus csángó lakosság milyen arányban él egy-egy településen. Amint látjuk, a 36 vizsgált település közül a katolikusok csak 15 faluban alkotnak többséget.

A Tatros vidéki székelyes csángók „klasszikus” központi tömbjét voltaképpen néhány csaknem teljes egészében katolikus, egymás közvetlen szomszédságában fekvő Aknavásár (Târgu Ocna) környéki falu alkotja: Diószeg (2095 fő, 99%), Szőlőhegy (1039 fő, 86%), Újfalu (1732 fő, 100%), Szitás (946 fő, 100%), Bahána (558 fő, 89%) és Tatros (1267 fő, 61%).¹³⁷ A tömbhöz tartozónak tekinthetjük a jelentős ortodox román lakossággal is rendelkező Gorzafalvát (4269, 59%), a valamivel távolabbi régi Ónfalvát (ma Onyest város peremfaluja mintegy 1500 fő katolikus lakossal) és a Szalánc völgyi katolikusokat is, akik Szalánc/Templomfalva faluban alkotnak abszolút többséget (1906 fő, 96%). A felsorolt kilenc faluban több mint 15 000 katolikus él, vagyis a Tatros menti székelyes csángó népesség (összesen 31 666 fő) mintegy fele.

A tömbön kívül élő katolikusok a Tatros folyó középső és alsó folyása mentén viszonylag nagy területen elszórtan élnek, és még további hat kisebb-nagyobb településen alkotnak többséget. A Tatros folyása mentén haladva ezek a következők: Románcsüvés (1292 fő, 65%), Kőkényes (291 fő, 81%), Szálka (395 fő, 78%), Degettes (219 fő¹³⁸), Prála (756 fő, 84%), valamint a Vrancea

137 Zárójelben a katolikusok lélekszáma és falun belüli aránya.

138 Degettes (Păcuri) Poieni, illetve Aknavásár (Târgu Ocna) része. A falu összlakosságát külön nem ismerjük.

megyében lévő, a Tatros menti csángók közé csak némi önkénnyel sorolható Vizánta (1115 fő¹³⁹, 61%). Néhány további, többségében ortodox románok által lakott falunak van többé-kevésbé körülhatárolható katolikus csángó része. Idesorolható a következő nyolc település: Vermest (389 fő, 31%),¹⁴⁰ Dormánfalva (1631 fő, 12%),¹⁴¹ Bogáta (344 fő, 39%), Cserdák (419 fő, 32%), Szlanikfürdő (694 fő, 39%), Fűrészfalva (423 fő, 39%), Szárazpatak (404 fő, 43%) és Gutinázs (103 fő, 20%). A többi 13 település katolikus csángó lakossága egészen kis lélekszámú, és minden tekintetben szórványnak minősíthető.

Mindez azért fontos, mert a szórványhelyzet a nyelv megőrzésének egyik legfőbb gátló tényezője lehet, hiszen a kisebbségi közösség így minden beszédhelyzetben ki van téve a többséggel való érintkezésnek, és a kis lélekszám tudata általában pesszimizmushoz is vezet.¹⁴² A Tatros menti központi tömb falvainak magyar lakossága – az itt talált kis létszámú régebbi székely csoportokat nem számítva – a 18. század végén egyszerre telepedett meg ezen a területen, de a tömbön kívüli, román többségű településeken a katolikus lakosság gyakran nemcsak kisebbségnek, hanem olykor bevándorlónak is számít. A Székelyfölddel szomszédos Tatros vidékére ugyanis még a 19., sőt a 20. században is érkeztek székely családok, akik, mivel migrációval kerültek kisebbségi helyzetbe, nyelvvesztésük is gyorsabban zajlik/zajlott le.¹⁴³

2. A 6. táblázat számsoraiból egyfajta sorrendet, „rangsort” állíthatunk fel a települések között a nyelvi asszimiláció előrehaladottságát illetően.

Korábban már esett szó arról, hogy a nyelvi asszimilációs folyamatokat sok tényező befolyásolja, és ennek megfelelően a magyar nyelv helyzete az egyes falvakban erősen különböző. A táblázat adataiból kitűnik, hogy a Tatros mentén a magyar nyelvet első és második nyelvként használó nyelvközösség összesen 10 faluban, nevezetesen Románcsüges, Szalánc, Tatros, Diószeg, Szőlőhegy, Újfalu, Szitás, Bahána, Gorzafalva és Ónfalva településeken él. További 7 településen – Dormánfalva, Degettes, Cserdák, Fűrészfalva, Szárazpatak, Prála és Vizánta falvakban – a nyelvcsere rövidesen bekö-

139 Egyházi adat. Az összlakosság számáról 2002-es népszámlálási adat nem áll rendelkezésemre. Az 1992-es népszámlálás szerint Vizánta 1658 lakosából 1018 katolikus volt, azaz a katolikusok aránya 61% a faluban.

140 Vermest Kománfalva (Comănești) peremfaluja.

141 Katolikusok tömbben élnek Dormánfalva (Dărmănești) Bratulest nevű településrészében.

142 E kérdéskör nemzetközi szakirodalmát felsorolja: Borbély: i. m., 24–26.

143 Az emigráns közösségek nyelvcserejének általános jellemzőit Bartha Csilla foglalja össze amerikai magyar közösségek példáján. Lásd: Bartha Csilla: Nyelvcsere, nyelvvesztés: szempontok az emigráns kétnyelvűség vizsgálatához. In Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest, 1995.

vetkezik, hiszen a nyelvet itt már csak korlátozott számú idős személy ismeri, és a nyelvtudás átörökítésére nincsen semmi esély. A vizsgált települések mintegy felében, általában olyan falvakban, ahol a katolikus csángó lakosság erős kisebbségben él, a nyelvcsere már befejeződött, hiszen a nyelv már csak néhány idős személy passzív emlékezetében él. A Tatros folyása mentén lefelé haladva a következő 15 faluban a magyar nyelv gyakorlatilag már kihaltnak tekinthető: Bruszturósza, Kökényes, Alsó- és Felsőburjányos, Ágas, Vermest, Gazárie, Doftána, Szálka, Valea Câmpului, Ștefan Vodă, Bogáta, Szaláncorka, Szlanikfürdő, Borzest és Gutinázs. Végezetül van néhány olyan település is, ahol a helybeli katolikus szórványlakosság ugyan már elrománosodott, de a településre máshonnan költözöttek között akadnak, akik még viszonylag jól beszélnek magyarul, csakhogy mivel ritkán kerülnek kapcsolatba egymással, esetükben is inkább passzív, tovább nem örökíthető nyelvismeretről beszélhetünk. Utóbbiak közé soroltam a Palánka faluban, valamint Kománfalva, Mojnest és Aknavásár városokban élő katolikusokat.

3. Egy további következtetés *a generációk nyelvtudására* vonatkozhat. Sokatmondó, hogy a gyermekek (gy1, gy2 és gy3) már egyetlen településen sem beszélnek első nyelvként a magyar nyelvet, mindenhol könnyebben szólnak meg románul, mint magyarul. A valóban anyanyelvinek mondható magyar nyelvismeret a 15–29 év közötti fiatalokra (f) is csupán két faluban (Szitáson és Újfaluban) mondható jellemzőnek, de ott sem a korosztály minden tagjára, hanem csupán a nemzedék mintegy felére. Az ilyen magas szintű nyelvtudás még a 30–44 év közötti alsó középgeneráció (k1) körében is viszonylag ritka, az említett két falun kívül csupán Szőlőhegy és Ónfalva falvakban fordul elő. A teljesen katolikus lakosságú Diószegen, ahol néhány évtizeddel ezelőtt még igen jó volt a magyar nyelv állapota, ma már csak a felső középgeneráció (k2) beszél jól és könnyedén magyarul.

A 60 év fölötti idős generáció (i) – a városokba máshonnan beköltözötteket nem számítva – még összesen 18 településen beszél anyanyelvi szinten a magyar nyelvet, de a középgeneráció (k1 és k2) körében az ilyen szintű nyelvismeret már csak 5 faluban (Szitás, Újfalu, Szőlőhegy, Ónfalva, Diószeg) általános, illetve további 4 faluban (Tatros, Szalánc, Bahána, Gorzafalva) jellemző részben a nemzedék kisebb-nagyobb részére.

5. Az *összesített számsorokból* kitűnik, hogy a „Tatros tartományában” élő 31 666 katolikus személy közül 16 516 személy (52%) egyáltalán nem ért már magyarul, további 3529 személy (11%) pedig csak gyenge nyelvtudással, egy egyáltalán nem használt passzív nyelvismerettel rendelkezik, tehát a katolikus népesség közel kétharmada (63%) már átment a nyelvcsere. Anyanyelvi szinten 6023 jobbra idős- és középgenerációhoz tartozó személy

(19%) beszél ma még, további 5598 személy (18%) pedig bár ugyancsak jól ismeri a magyar nyelvet, de első nyelvként már inkább a románt használja. Az első és második nyelvként magyarul (is) beszélők abszolút száma tehát 2008-ban 11 621 fő (37%), ami kétségkívül visszaesés az 1994–1996-ban rögzített 15 158 főhöz, illetve az akkori 47%-os arányhoz képest.

6. „Rejtőzködő” magyar nyelvismeret a városokban

A moldvai városokban élő katolikusok „rejtőzködő” magyar nyelvismeretét a 19. század óta folyamatosan említik a Moldvában járó utazók és csángókutatók, de ilyen vonatkozású terepkutatásokkal egyik korszakból sem rendelkezünk, a népszámlálások eredményei pedig a tényleges helyzetet nem tükrözik. A továbbiakban magam is csak *becsléseket* fogalmazok meg, amelyek nem konkrét helyszíni terepmunkán alapulnak, hanem a városi katolikus lakosságra vonatkozó ismert demográfiai adatokból (a generációk korfái, a városra való migráció irányai, a lakosságszám történeti alakulása a városokon belül stb.) valamelyest mégis kikövetkeztethetők.

Moldva katolikusainak lélekszáma 232 045 fő, ebből a 2002-es népszámlálás szerint városi környezetben – a vizsgált hét megye 32 városában – 67 922 fő él összesen.¹⁴⁴ A tényleges városlakók száma ennél azonban valamivel kisebb, ugyanis a mai közigazgatási beosztás szerint a városokhoz néhol peremfaluk, sőt olykor a várostól távolabb eső falvak is tartoznak. Különösen sok katolikus (csángó) él a Tatros menti városok peremfaluibán (lásd: 6. és 7. táblázat.), ezek 4597 főt kitevő lélekszámának kivonása mindenképpen indokolt, hogy a katolikus városlakók valódi számához jussunk. Eszerint a 232 045 moldvai katolikus közül városlakó 63 325 személy (27,3%), falun pedig 168 720 (72,7%) személy él.

Városi környezetben a legtöbb katolikus a déli csángó és székelyes csángó tömb középpontjában, Bákóban (Bacău, 19 094 fő), az északi csángó tömb középpontjában, Románvásáron (Roman, 10 087 fő), valamint az országész fővárosában, Jászvásáron (Iași, 9655 fő) él.

Az előbbi kettő esetében feltételezhető, hogy katolikus lakosságának nagyobbik része a város közvetlen környékéről, azaz a környező csángó falvakból áramlott be a két városba. A megyeszékhely **Bákónak** 1930-ban 31 138, 1966-ban 73 414, 1992-ben 205 029 és 2002-ben 175 500 fő lakosa volt, ezen belül a katolikusok száma 1930-ban 1893 fő, 2002-ben pedig 19 094 fő volt, vagyis hetven év alatt a katolikus csángók száma a városban

¹⁴⁴ Suceava megyét – mivel területének nagyobbik része Bukovinában található és katolikus lakosságának zöme lengyel, német és ukrán eredetű – nem számítom a moldvai megyék közé. Lásd: 1. jegyzet.

több mint tízszeresére emelkedett, miközben az ortodox román lakosság gyarapodása ugyanebben az időszakban „csak” ötszörös volt. Románvásár lélekszámának gyarapodása nem volt ennyire intenzív, de a városba való beáramlás mértéke itt is számottevő: a városnak 1930-ban 28 823, 1966-ban 39 012, 1992-ben 80 328 és 2002-ben 69 483 lakosa volt. A városokba való migráció legintenzívebb időszaka egész Romániában az 1970-es és 1980-as évek nagy szocialista iparosításának korszaka volt.

Ha tehát feltételezzük, hogy Bákó és Románvásár katolikus lakossága mindenekelőtt a két város környékéről származik (Bákó esetében zömmel déli csángó és székelyes csángó, Románvásár esetében zömmel északi csángó), akkor ebből az következik, hogy a népességet kibocsátó csángó falvak magyar nyelvállapota valami módon megfeleltethető a városba költözöttek nyelvállapotának. Természetesen nem közvetlen, „egy az egyben” történő megfeleltetésről van szó, hiszen a városi környezet másként alakította a beszélők nyelvállapotát, de a falu-város korreláció valamilyen formában, többé-kevésbé áttételes módon, de mégis létezik.

A Bákó megyéhez tartozó déli csángó és székelyes csángó falvakban végzett – előbb ismertetett – terepfelmérés végeredménye szerint (lásd 7. és 11. táblázat) a Bákó megyében falusi környezetben élő összes katolikus (91 396 fő) közül 21 701 fő (23,7%) anyanyelvi (A) szinten¹⁴⁵, 18 118 fő (19,8%) második nyelvi (B) szinten¹⁴⁶ beszél magyarul, 10 229 fő (11,2%) csak passzív nyelvismerettel (C) rendelkezik¹⁴⁷, és a lakosság csaknem fele, 41 345 személy (45,2%) már egyáltalán nem érti a nyelvet (D)¹⁴⁸. Nos, ha ezeket az arányokat Bákó városának katolikus lakosságára vetítjük, akkor azt kapjuk, hogy a 19 094 bákói katolikus közül 4535 főnek (23,7%) anyanyelvi (A) szinten, 3785 főnek (19,8%) második nyelvi (B) szinten kellene beszélnie magya-

145 Ebből 3277 déli csángó, 9740 Szeret menti székelyes csángó, 2966 Tázló menti székelyes csángó és 5688 Tatros menti székelyes csángó.

146 Ebből 2399 déli csángó, 8266 Szeret menti székelyes csángó, 2270 Tázló menti székelyes csángó és 5223 Tatros menti székelyes csángó.

147 Ebből 2449 déli csángó, 3770 Szeret menti székelyes csángó, 966 Tázló menti székelyes csángó és 3044 Tatros menti székelyes csángó.

148 A nyelvet egyáltalán nem ismerők közül 4229 személy a déli csángó falvakban, 6572 személy a Szeret menti székelyes csángó falvakban, 2765 személy a Tázló menti székelyes csángó falvakban, 8583 személy a Tatros menti székelyes csángó falvakban és 7933 személy a Tatros menti kisvárosokban él. Továbbá a nyelvet nem értők közé tartozik a megye teljesen elrománosodott, tehát a jelen felmérésben nem szereplő falvainak 19 199 fős katolikus lakossága is. Ez utóbbi számhoz úgy jutottam, hogy a felmérésben – Bákó város nélkül – szereplő összes katolikus számát (81 325 fő) és Bákó város katolikusainak számát (19 094) kivontam a teljes megye katolikusainak számából (119 618).

rul, továbbá 2136 főnek (11,2%) kellene értenie a nyelvet (C), míg a nyelvileg teljesen elrománosodottak száma 8638 fő (45,2%) lehetne abban az esetben, ha a városbeli mai nyelvi viszonyok ugyanolyanok volnának, mint a falvakban.

A valóságban a helyzet egészen másként áll, mindenekelőtt azért, mert a városba való betelepedés óta eltelt évtizedek alatt ez a városi lakosság erős nyelvi asszimilációnak volt kitéve, másfelől meg azért, mert a város demográfiai korfája nem egyezik meg a falusi környezetben helyén maradt lakosság demográfiai korfájával, tehát a nyelvi kompetenciák falun számított arányai a városban nem lehetnek pontosan érvényesek.

Előbb vegyük szemügyre a korfák különbségeit a falvak és a városok között:

8. táblázat - Bákó város, Onyest város és néhány csángók által lakott község korfája

	Bákó össze- sen (fő)	Bákói római kato- likusok (fő)	Bákói római kato- likusok korfája (%)	Onyesti (Onyest) város korfája (%)	Csángó községek korfái				
					Párjol köz- ség ¹⁴⁹ (%)	Balcani köz- ség ¹⁵⁰ (%)	Cleja (Klézse) köz- ség ¹⁵¹ (%)	Faraoani (Forró- falva) köz- ség ¹⁵² (%)	Pârgă- rești (Szőlő- hegy) köz- ség ¹⁵³ (%)
gy1 (0-4 év)	7180	781	4,1	4,0	6,5	7,2	7,9	7,8	6,6
gy2 (5-9 év)	8049	876	4,6	5,0	7,1	8,7	8,3	7,4	7,4
gy3 (10-14 év)	14 189	1544	8,1	8,9	7,5	8,5	9,2	9,0	9,6
f (15-29 év)	44 955	4892	25,6	20,7	20,0	22,1	28,9	24,3	24,2
k1 (30-44 év)	42 505	4624	24,2	27,2	18,0	19,7	19,6	20,5	22,5
k2 (45-59 év)	36 154	3933	20,6	20,9	16,5	14,7	13,3	14,1	14,2
i (60 év felett)	22 468	2444	12,8	13,2	24,1	19,1	12,8	16,9	15,5
Összesen	175 500	19 094	100	100	100	100	100	100	100

149 A községhez tartoznak Pusztina (Pustiana) és Szoloncka (Tărăța) csángó falvak, valamint még öt kisebb, ortodox románok által lakott falu.

150 A községhez tartozik a nagyobb részben csángók által lakott Frumósza (Frumoasa) és még három kisebb ortodox románok által lakott falu: Balcani, Ludași, Schitu.

151 A községhez három csángó falu tartozik: Klézse (Cleja), Somoska (Șomușca) és Pokolpatak (Valea Mică).

152 A községhez két nagy csángó falu tartozik: Forrófalva (Faraoani) és Nagypatak (Valea Mare).

153 A községhez tartozó falvak közül Szőlőhegy (Pârgărești), Újfalu (Satu Nou), Szitás (Nicorești) és Bahána (Bahna) csángó falu. Idetartozik még a jobbra románok által lakott Bagolypatak (Pârâu Boghii).

Bákó városának korfáját összevetve a régió csángó falvainak korfáival néhány ponton lényeges különbséget tapasztalunk, és ezekből a különbségekből – az egyes generációk migrációjának körülményeit figyelembe véve – a nyelvismeret szintjeire is lehet valamelyest következtetni:

A legkisebb gyermekek (gy1, gy2) aránya városon jóval kisebb, mint falun (a gy1 és gy2 csoportokban a falusi átlag 7,2% és 7,8% a teljes lakosságon belül, míg a két város átlagát tekintve városon ugyanez az arány csak 4,1% és 4,8%). Ennek a nagy különbségnek azonban a magyar nyelvismeret vonatkozásában nincsen jelentősége, hiszen amint előbb már láttuk, a 10 év alatti gyermekek többsége már falusi környezetben sem beszél magyarul, városon pedig a gyermekek között magyar nyelvismeret csak egészen elvétve fordulhat elő.

A generációs korfán előrehaladva azt látjuk, hogy a legfiatalabbak körében tapasztalt város-falu különbség előbb kiegyenlítődik (a 10–14 év közötti gy3 generáció esetében 8,5% városon és 8,7% falun), majd a generációk nagyságának aránya az összlakosságon belül fokozatosan a város javára fordul meg (a 15–29 év közötti f generáció számbeli aránya 23,1% városon és 23,9% falun, a 30–44 év közötti k1 generációé 25,7% városon és 20,1% falun, a 45–59 év közötti k2 generációé pedig már 20,6% Bákóban, 27,2% Onyesten és csak 14,5% falun). A generációk arányszámainak átfordulása a nyelvismeret vonatkozásban – a helyszíni tereptasztalatok alapján kialakított saját véleményem szerint – a következőket jelenti: a városi nagyobb gyerekek (gy3) és az 1980–1994 között született fiatalok (f) túlnyomó többsége egyáltalán nem ért magyarul, a magyar nyelv számukra már családi körben is a szülők titkos nyelvéné változott, abban az esetben, ha a szülők még egyáltalán beszélnek magyarul. Sőt már az 1965–1979 között született mai alsó középgeneráció (k1) nyelvi szocializációja is városon történt, hiszen az ő gyermekkoruk éppen a szocialista iparosítás legintenzívebb időszakára esett, következésképpen körükben is legfőljebb bizonyos korlátozott passzív nyelvismerettel célszerű számolni.

Az 1950–1964 között született felső középnemzedék (k2) volt az, amelyik az 1970-es és 1980-as években a legnagyobb arányban költözött városra, ami a generáció falu-város arányszámában mutatkozó igen nagy különbséget is (20,7% városon és 14,5% falun!) megmagyarázza. Ez a generáció jobbára még falun nőtt fel az 1950-es és 1960-as években, azaz egy olyan korszakban, amikor a Bákó környéki csángó falvak többségében a magas szintű magyar nyelvhasználat még a fiatalok körében is általános volt. Mivel ennek a nemzedéknek a migrációja serdülő vagy fiatal korban történt, ez a generáció következésképpen megőrzött még bizonyos – aktív vagy passzív

– magyar nyelvismeretet, noha magyar nyelvhasználatát kétségkívül erőteljes nyelvi erózió jellemzi. Becslésem szerint Bákó városában ennek a lélekszámnak legfeljebb 45–50%-a beszélheti, illetve ismerheti a helyi magyar tájnyelvet, figyelembe véve, hogy a falusi csángó lakosság körében – a teljesen elrománosodott falvakat is ideszámítva – ugyanez az arány 60–70% körüli.

Az 1949 előtt született idős generáció esetében az arányok ismét látványosan megfordulnak, ezúttal a falu javára: falun az idősek aránya átlagosan 17,7%, Bákó városában pedig csak 12,8%, ami 2444 személyt jelent. E nemzedék körében Bákóban a magyar nyelvismeretet 50–55% körülire becsülöm, ideértve a csak passzív nyelvismerettel rendelkezőket is.

Tehát a városi lakosság korfája, a városi lakosság feltételezett származás-helye és az egyes generációkat ért nyelvi asszimilációs hatások alapján megkísérelhetjük abszolút számokban is megbecsülni a városok katolikus lakosságának megoszlását a generációk nyelvismereti szintjei szerint. (Lásd: 9. táblázat) Az így becsült szám adatok azt mutatják, hogy a gondolatmenet elején feltételezett falu-város korreláció az egyes generációk nyelvismereti szintjét illetően valóban létezik, de a városban lezajlott intenzívebb nyelvi asszimilációs folyamatok miatt a városok generációnak nyelvismerete sokkal rosszabb, mint a megfelelő falusi generációké, tehát a falu-város megfeleltetést nem lehet „egy az egyben” végezni.

A fentiek alapján becslésem szerint a 19 094 bákói katolikus közül nem a falusi nyelvismereti szintből arányosan következő, ennek megfelelő 4535 személy (23,7%) beszél anyanyelvi szinten (A) magyarul, hanem csak mintegy 1500 személy (7,8%). A második nyelvi szint (B) beszélőinek száma 3785 fő (19,8%) helyett csupán 1770 fő (9,3%), a nyelv passzív ismerőinek (C) száma pedig 2136 fő (11,2%) helyett 1450 fő (7,6%). Ennek megfelelően a nyelvileg teljesen elrománosodottak (D) száma a virtuálisan arányosan számított 8638 főről (45,2%) a valóságban 14 374 főre emelkedett (75,3%), vagyis ha a városra történő migrációra nem került volna sor, falusi környezetben a teljes elrománosodás nem lett volna ilyen mértékű.

Hasonló gondolatmenettel, illetve számításokkal becsülhetjük meg **Románvásár** (Roman, összes lakosság 69 483 fő, ebből katolikus 10 087 fő) és **Karácsonykő** (Piatra Neamț, összes lakosság 104 914 fő, ebből katolikus 3152 fő) katolikus lakosságának magyar nyelvismeretét. Kiindulásként itt is azt feltételezzük, hogy a két Neamț megyei nagyobb város katolikus lakosságának zöme a városok környékéről származik. Románvásár esetében ez a feltételezés biztosan helytálló, hiszen ez a város a túlnépesedett északi

csángó tömb középpontja. Karácsonykő esetében bizonyára Bákó megyéből is történt betelepedés, de mivel a nyelvcsere mindkét megyében előrehaladott állapotban van, ez a megosztottság a generációk nyelvi helyzetére vonatkozó következtetéseinket számottevő mértékben nem módosítja.

Az északi csángó tömb falvainak már megbecsült nyelvi helyzetét Románvásár katolikus lakosságára vetítve azt kapjuk, hogyha a nyelvcsere ugyanúgy zajlana városban, mint faluban, akkor a város 10 087 fő katolikus lakosa közül 421 fő (4,2%) anyanyelvi szinten (A), 313 fő (3,1%) második nyelvi szinten (B) *beszélne* magyarul, továbbá még 308 személynek (3,1%) *lenne* passzív nyelvismerete, a nyelvileg teljesen elrománosodott személyek száma pedig 9045 fő (89,7%) *lenne*.¹⁵⁴ Csakhogy ahhoz, hogy a valós nyelvismeretet kifejező számokhoz jussunk, itt is számolnunk kell a városi környezetben lezajlott erősebb nyelvi asszimilációs folyamatokkal, tehát ezeket az abszolút számokat, valamint a nekik megfelelő arányokat ez esetben is csökkentenünk kell. Ha ezt ugyanúgy hajtjuk végre, mint Bákó esetében, a számítás végeredményeként azt kapjuk, hogy Románvásár és Karácsonykő városainak katolikusai közül anyanyelvi (A) szinten beszél magyarul 150, illetve 47 személy (egyenként 1,5%), második nyelvi (B) szinten beszél 158, illetve 50 személy (1,6%), passzív nyelvtudással rendelkezik 239, illetve 68 személy (2,2%), nem ért magyarul 9540, illetve 2987 személy (94,8%).

A következő feladat a nyelvismereti szintek lebontása generációk szerint. Ha azt feltételezzük, hogy az egyes nemzedékek városba való migrációja ugyanúgy történt, illetve nyelvi vonatkozásban ugyanazt eredményezte, mint Bákó esetében, továbbá hogy a Neamț megyei városok generációs korfája nagyjából megfelel Bákó és Onyest előbb bemutatott korfájának,¹⁵⁵ akkor az egyes generációk nyelvismereti szintjeire vonatkozóan is elvégezhetjük ugyanazokat a becsléseket, mint amelyeket Bákó esetében elvégeztünk. (Lásd a 9. számú táblázatban.)

154 A számítást a nyelvjárási szempontból idetartozó, de földrajzilag távolabb eső Ploszkucény (Ploscuțeni) nélkül végeztem. A még magyarul is beszélő északi csángó falvakban – Ploszkucény nélkül – anyanyelvi szinten beszél 1973 személy (4,2%), második nyelvi szinten beszél 1467 személy (3,1%) és passzív nyelvismerettel rendelkezik 1443 személy (3,1%). Neamț megye nyelvileg teljesen elrománosodott katolikus lakosságának csak kisebbik része (13 425 személy) él a még magyarul is beszélő vagy legalább értő falvakban és kisvárosokban, a többség (28 936 személy) a nyelvcsere már átment északi csángó falvakból származik. A két nagyobb városban (Románvásár és Karácsonykő) kívül élő, magyarul már nem is értő katolikusok száma 42 361 fő (89,7%).

155 Csak Bákó megye városainak és községeinek korfái állnak rendelkezésemre.

9. táblázat – A moldvai csángók becsült magyar nyelvismerete a nagyobb moldvai városokban:

Település ¹⁵⁶	Év ¹⁵⁷	Össz-lakosság	Katólikusok száma	Magyar nyelvismeret szintje generációnként a katolikus lakosságon belül					
				Magyarul beszélők száma és aránya (A+B)	Magyarul értők száma és aránya (A+B+C)	A. Anyanyelv-ként beszél magyarul	B. Második nyelv-ként beszél magyarul	C. Passzív magyar nyelv-tudás	D. Nem ért magyarul
Bákó (Bacău)	2010	175 500	19 094	3020 (16%)	4720 (25%)	150 (k1) 600 (k2) 500 (i)	20 (gy3) 150 (f) 400 (k1) 700 (k2) 500 (i)	50 (gy3) 300 (f) 350 (k1) 700 (k2) 300 (i)	781 (gy1) 876 (gy2) 1474 (gy3) 4442 (f) 3724 (k1) 1933 (k2) 1144 (i)
Románvásár (Roman)	2010	69 268	10 087	308 (3%)	547 (5%)	40 (k1) 60 (k2) 50 (i)	20 (f) 30 (k1) 70 (k2) 38 (i)	20 (f) 50 k1 80 k2 89 (i)	413 (gy1) 463 (gy2) 816 (gy3) 2544 (f) 2322 (k1) 1868 (k2) 1114 (i)
Karácsonykő (Piatra Neamț)	2010	104 914	3152	97 (3%)	165 (5%)	10 (k1) 10 (k2) 27 (i)	5 (f) 5 (k1) 15 (k2) 25 (i)	10 (f) 15 (k1) 30 (k2) 13 (i)	129 (gy1) 145 (gy2) 255 (gy3) 793 (f) 733 (k1) 594 (k2) 338 (i)
Jászvásár (Iași)	2010	320 888	9655	1058 (11%)	1558 (16%)	120 (k1) 120 (k2) 244 (i)	100 (f) 150 (k1) 150 (k2) 174 (i)	100 (f) 150 (k1) 150 (k2) 100 (i)	395 (gy1) 443 (gy2) 780 (gy3) 2274 (f) 1918 (k1) 1569 (k2) 718 (i)
Összesen:	2010	670 570	41 988 (100%)	4483 (11%)	6990 (17%)	1931 (5%)	2552 (6%)	2507 (6%)	34 998 (83%)

156 A Tatos menti kisvárosok – Kománfalva (Comănești), Mojnest (Moinești), Dormánfalva (Dărmănești), Aknavásár (Târgu Ocna), Szlanikfürdő (Slănic Moldova) és Onyest (Onești) nélkül. Ezek adatait a 6. táblázat tartalmazza. Mivel ezeknek a városoknak van hagyományos csángó részük (általában peremfalujuk), adataikat nem itt, hanem a Tatos menti falvak között tüntettem fel.

157 A keretszámok a 2002-es hivatalos népszámlálás adatai. A becslés a 2008–2010-ben végzett terepmunka alapján történt.

Az országrészt fővárosa, **Jászvásár** (Iași, összlakosság 320 888 fő, ebből római katolikus 9655 fő) esetében *a teljes Moldova* falusi lakosságának magyar nyelvismeretéből célszerű kiindulni (lásd hátrébb: 9. táblázat), és ezeket az arányokat vonatkoztatni – a városi környezet miatti megfelelő csökkentéssel – a város katolikus lakosságára. Ezzel az arányosítással, a megfelelő számítások elvégzése után azt kapjuk, hogy Jászvásár 9655 fő római katolikus lakosa közül 1361 fő (14,1%) anyanyelvi (A) szinten, 1139 fő (11,8%) második nyelvi (B) szinten *beszélhetné* a nyelvet, 685 fő (7,1%) passzív nyelvtudással (C) *rendelkezhetne* és 6478 fő (67,1%) *lenne* a teljesen elrománosodottak (D) száma. De mivel a nagyvárosban a nyelvcsere nem úgy zajlik, mint a moldvai falvakban, ez esetben is számszerűsíteniünk kell a nyelvcsereét gyorsító különböző tényezők (nagyvárosi környezet, erős szórványhelyzet, a kibocsátó falusi közösségtől való viszonylag nagy földrajzi távolság stb.) eredményét. Ha – némiképp optimista módon – csak ugyanolyan arányban csökkentjük a magyar nyelvet ismerők számát, mint a többi városok (Bákó, Románvásár és Karácsonykő) esetében, akkor azt kapjuk, hogy Jászvásár 9655 katolikus közt 484 személy (5,0%) anyanyelvi (A) szinten, 574 személy (5,9%) második nyelvi (B) szinten beszél magyarul, 500 személy (5,2%) valamelyest érti a nyelvet (C), és 8097 főre (83,9%) tehető az egyáltalán nem értők száma.

A fentiekén kívül a moldvai városok közül a Prut folyó mentén fekvő **Husztvárosnak** (Huși) van még jelentős katolikus népessége (5826 fő), de ezen a vidéken a nyelvcsere már a 20. század előtt befejeződött, ideértve a vidék legnagyobb csángók által is lakott faluját, Radukanént (Răducăneni) is. A város messze esik a Szeret menti, még magyarul is beszélő csángó falvaktól is, ezért itt értékelhető számú magyarul beszélővel nem számolhatunk.

Ugyanígy nem jelzek magyarul beszélőket és értőket néhány más, a „klasszikus” csángó nyelvterülettől távolabb eső moldvai városból, ahol a katolikusok néhány száz fős szórványközösségekben élnek. Ez utóbbiak közé sorolom Botosány (Botoșani, 710 fő), Foksány (Focșani, 679 fő), Adzsud/Egyedhalma (Adjud, 408 fő), Buhus (Buhuși, 264 fő) városokat és a többi még ezeknél is kisebb létszámú városi közösséget.

7. Összesített adatok

A nyelvi kompetenciákra vonatkozó becslések során mindenképp indokolt különbséget tenni a városi és a falusi települések között. Egyfelől azért, mert a nyelvi asszimilációs folyamatok másként zajlanak városban, mint faluban, másrészt pedig azért, mert, amint látjuk, magának a becslésnek a módszerei is eltérőek.

Mivel a városi környezetet az erős szórványhelyzet, a magyar intézmények hiánya és mindenekelőtt a nyelvi tudatosság hiánya miatt a gyors nyelvcsere színtereinek tekintem, az 1994–1996 között végzett első nyelvismereti felmérés során egyáltalán nem is törekedtem a moldvai városokban élő katolikusok becsült nyelvismeretének számszerűsítésére. Kivételt csak a Tatros menti kisvárosokkal tettem, ugyanis ezekhez csángó peremfaluk is tartoznak, illetve maguk is falusias települések, ezért becsült adataikat már akkor is közzétettem. A 2008–2010-es új felmérés eredményeit összefoglaló adatsorba felvettem ugyan a többi város becsült adatait is, de korábbi véleményem nem változott meg: kimutatásom szerint a moldvai városokban ma mintegy 5000 személy (egészen „pontosan”: 5193 fő) beszél anyanyelvi (A) vagy második nyelvi (B) szinten magyarul, de a városi környezetben élő katolikusok magyar nyelvismerete ún. „rejtőzködő” magyar nyelvismeret, olyan, amelynek közösségi intézményesített nyelvhasználati formái, alkalmi egyáltalán nincsenek és amelynek megmaradására ilyen körülmények között nincsen esély. A családi környezetbe visszaszorult magyar nyelv városon nagyon hamar a felnőttek titkos nyelvéné változik, amelyet akkor használnak a gyermekek és fiatalok előtt, ha azt akarják, hogy azok ne értsék őket. Az átörökítés szándéka nélkül a nyelv csak ideig-óráig maradhat fenn.

10. táblázat - A moldvai csángók becsült magyar nyelvismerete Moldova városaiban (összesítés)

	Katolikusok száma	Magyar nyelvismeret szintje generációnként a katolikus lakosságon belül					
		Magyarul beszélők száma és aránya (A+B)	Magyarul értők száma és aránya (A+B+C)	A. Anyanyelvként beszél magyarul	B. Második nyelvként beszél magyarul	C. Passzív magyar nyelvtudás	D. Nem ért magyarul
A Tatros menti kisvárosokban ¹⁵⁸	9128	710	1195	335	375	485	7933
Nagyvárosokban ¹⁵⁹	41 988	4483	6990	1931	2552	2507	34 998
Városok becsült magyar nyelvismeret nélkül ¹⁶⁰	12 209	0	0	0	0	0	12 209
Összesen	63 325 (100%)	5193 (8%)	8185 (13%)	2266 (3%)	2927 (5%)	2992 (5%)	55 140 (87%)

158 Kománfalva, Mojnest, Dormánfalva, Aknavásár, Szlanikfürdő és Onyest városok. Részletes adataik a 6. táblázatban.

159 Bákó, Románvásár, Karácsonykő és Jászvásár városokban. Részletezve lásd a 9. táblázatban.

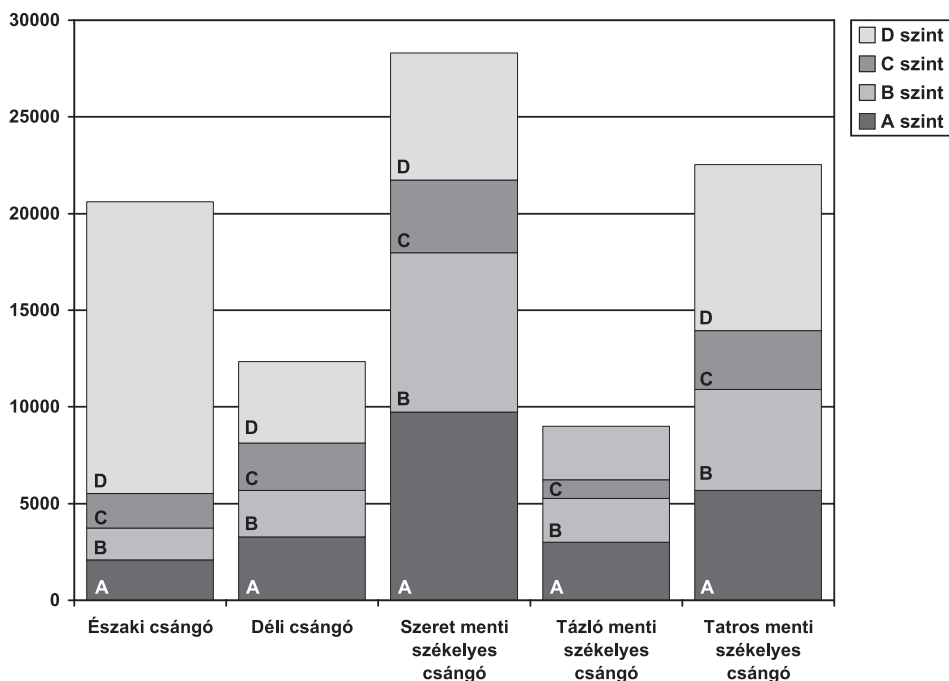
A falusi környezetben élő 168 720 moldvai katolikusok közül a jelen felmérés szerint (lásd: 2., 3., 4., 5. és 6. táblázat) – a Tatros menti városok peremfaluival együtt – 23 774 személy anyanyelvi (A) szinten, 19 785 személy második nyelvi (B) szinten beszél magyarul és 12 016 személy érti még valamelyest a nyelvet (C). A magyarul már nem beszélő (D), összesen 113 145 főt kitevő falusi lakosság egyik része a felmérésben szereplő falvakban él, amelyek a nyelvcsere különböző stádiumában vannak (37 235 fő), másik része (75 910 fő) pedig a nyelvcsere már átment falvakban, amelyekre a jelen felmérés természetesen nem terjedt ki.

11. táblázat – A moldvai csángók becsült magyar nyelvismerete a moldvai falvakban (összesítés)

	Katolikusok száma	Magyar nyelvismeret szintje generációnként a katolikus lakosságon belül					
		Magyarul beszélők száma és aránya (A+B)	Magyarul értők száma és aránya (A+B+C)	A. Anyanyelvként beszél magyarul	B. Második nyelvként beszél magyarul	C. Passzív magyar nyelvtudás	D. Nem ért magyarul
Északi csángók	20 603	3740	5527	2073	1667	1787	15 076
Déli csángók	12 354	5676	8125	3277	2399	2449	4229
Szeret menti székesfalvas csángók	28 308	17 966	21 736	9740	8226	3770	6572
Tázló menti székesfalvas csángók	8997	5266	6232	2996	2270	966	2765
Tatros menti székesfalvas csángók	22 538	10 911	13 955	5688	5223	3044	8583
Nyelvvesztésen átment falvak	75 920	0	0	0	0	0	75 920
Összesen	168 720 (100%)	43 559 (26%)	55 575 (33%)	23 774 (14%)	19 785 (12%)	12 016 (7%)	113 145 (67%)

160 A hét megye területén 22 város, zárójelben a katolikusok lélekszámával: Neamț megyében Békás/Bicaz (143) és Németszásár/Târgu Neamț (58), Bacău megyében Buhus/Buhuși (264), Vaslui megyében Vaszló/Vaslui (388), Barlad/Bârlad (205), Husztváros/Huși (5826) és Negrești (19), Iași megyében Páskán/Pășcani (1214), Herló/Hârlău (50) és Szépváros/Târgu Frumos (237), Botoșani megyében Botosány/Botoșani (710), Dorohoi (52), Darabani (1) és Szövény/Săveni (6), Galați megyében Galac/Galați (1733), Tekucs/Tecuci (91) és Târgu Bujor (1), Vrancea megyében Foksány/Focșani (679), Egyedhalma/Adjud (408), Măreștești (29), Odobest/Odobesti (49) és Panciu (46).

A nyelvcserén átment falvak esetében a Bákó környéki térségében nem mindig lehet egyértelműen megállapítani, hogy az illető falu eredeti magyar nyelve a déli csángó vagy a székelyes csángó aldialektushoz tartozott-e. Ennek eldöntése azért is problematikus, mert, amint láttuk, a két nyelvjárási csoport gyakran egy falun belül is összekeveredett. Az alábbi grafikon az öt nagy nyelvjárási régióhoz tartozó – még magyar nyelvismerettel rendelkező – csángó falvak nyelvi helyzetét szemlélteti, de igazán pontos és szemléletes akkor lenne, ha a „nyelvvesztésen átment falvak” kategóriát (ez a csángó falusi lakosság 67%-át teszi ki) az öt nyelvjárási régió között el lehetne osztani.

A moldvai csángó etnikai közösség közel háromnegyed része (73%) falun él, és a csak egynegyed része (27%) város lakó. A falvak és városok nyelvi helyzetének összesített adatait a következő, 12. táblázat tartalmazza:

12. táblázat – A moldvai csángók becsült magyar nyelvismerete 2008–2010-ben (összesítés)

	Katolikuskok száma	Magyar nyelvismeret szintje generációnként a katolikus lakosságon belül					
		Magyarul beszélők száma és aránya (A+B)	Magyarul értők száma és aránya (A+B+C)	A. Anya-nyelvként beszél magyarul	B. Második nyelvként beszél magyarul	C. Passzív magyar nyelvtudás	D. Nem ért magyarul
Falvakban	168 720	43 559	55 575	23 774	19 785	12 016	113 145
Városokban	63 325	5193	8185	2266	2927	2992	55 140
Összesen	232 045 (100%)	48 752 (21%)	63 760 (27%)	26 040 (11%)	22 712 (10%)	15 008 (6%)	168 285 (73%)

IV. Következtetések

1. Az 1994–1996 között végzett felmérés során a még magyarul beszélő moldvai csángók számát 62 265 főre becsültem. *A 2008–2010-es felmérés során a magyar nyelvet anyanyelvi (A) szinten és második nyelvi szinten (B) használók számát 48 752 főben állapítottam meg.* Eszerint a két felmérés között eltelt másfél évtized alatt a beszélők száma 13 513 fővel (21,7%) esett vissza. A csökkenés mértéke valójában ennél nagyobb, ugyanis az új felmérésben benne vannak a moldvai nagyvárosok magyarul beszélői is, míg a korábbi felmérésben csak a Tatros menti, csángó peremfalukkal is rendelkező kisvárosok adatai szerepeltek. A moldvai nagyvárosok katolikus lakossága körében becsült 4483 fő beszélő nélkül a moldvai csángó nyelvjárás aktív használóinak száma csak 44 269 fő, vagyis a csökkenés mértéke másfél évtized alatt valójában 17 996 fő (28,9%). Ez a drasztikus számbeli visszaesés egyértelműen jelzi *a nyelvcsere folyamatának felgyorsulását.*

Az 1994–1996-os felmérés eredményeinek közzététele után azt tapasztaltam, hogy közölt adatokat, különösen a magyar nyelv beszélőinek végső összegét sokan hajlamosak „felkerekíteni” és a számokat a lehető „legoptimistább módon” értelmezni. A négy nyelvi kompetenciaszint (A, B, C, D) elkülönítése, illetve számszerűsítése a 2008–2010-es felmérésben még inkább lehetővé teszi a táblázatokban közölt adatok „optimista” kezelését. A realitástól való eltávolodás a számok értelmezése során több irányban is megtörténhet, itt három lehetséges „jó szándékú” tévedésre hívom fel a figyelmet:

a) *A passzív nyelvismerettel, illetve töredékes nyelvtudással rendelkező, magyarul még jól-rosszul értők (C nyelvi kompetenciaszint) jelentékeny számát (összesen 15 008 fő, a teljes katolikus lakosság 6%-a) semmilyen vonatkozásban nem indokolt hozzáadni a ténylegesen beszélők (A és B szint) 48 752 főt kitevő számához, mert ezzel csak elterelnénk a figyelmet a nyelvcseré intenzív voltáról. Egy ilyen aritmetika azért nem indokolt, mert azok a személyek, akiknek magyar nyelvi kompetenciáját a C szinttel minősítettem, egyénileg is a nyelvcseré állapotában vannak, azaz gyenge nyelvismeretük az egyéni életút során is tovább romlik, míg végül a nyelvet maguk is elfelejtik.*

b) A csángó nyelvjárás A és B szinten kimutatott 48 752 főnyi beszélője közül jelentős számban élnek olyan környezetben, ahol a nyelv átörökítésére egyáltalán nincsen esély. Ilyennek minősül a városi környezet (5193 fő beszélő), az északi csángó nyelvjárás régió egésze (3740 beszélő), valamint mindazok az erősebben elrománosodott falvak, amelyekben az A vagy legalább a B nyelvi kompetenciaszintet a 30 éven aluliak körében egyáltalán nem lehet kimutatni. Márpedig a megfelelő nyelvi környezet, vagyis magának a nyelvnek élő és közösségi volta olyan feltétel, amely nélkül egy nyelv továbbélése nem lehetséges.¹⁶¹ Péntek János ennek kapcsán joggal használja „a nyelv ritkuló légköre” metaforikus kifejezést.¹⁶² Amint a közölt számadatokból kitűnik, a szórványhelyzetben élő közösségekben vagy a nyelvi- leg jobban elrománosodott csángó falvakban nincsen már meg az a tömegbázis, ami egy nyelv továbbélésének alapvető feltétele. A hagyományos magyar nyelv „légköre” a legtöbb helyen már „nem elég sűrű” ahhoz, hogy a nyelv fennmaradjon. A találó metaforikus képet szárazabb szakszerűséggel is megfogalmazhatjuk: a helyi magyar nyelv anyanyelvi szintű ismerete és megfelelően nagy számú beszélő által történő használata már csak viszonylag kevés számú faluban adott. Az a tény, hogy a generációk közötti nyelvismereti szintek különbségei még a magyarul viszonylag jól beszélő falvakban is elég nagyok, tovább rontja a nyelv továbbélésének esélyét. Ha ugyanis az anyanyelvi szintű nyelvismeret (A szint) egy adott közösségben egy adott kritikus szint alá süllyed, a nyelv az illető közösségben már nem menthető meg, mert a nyelvet csak második nyelvként használók (B szint) már nem képesek egy teljes értékű nyelvet átörökíteni, sőt rendszerint ők azok, akik gyermekeik román nyelvi szocializációja mellett döntenek. A

161 Kivételt csupán a nagy tudatossággal végzett nyelvi revitalizáció jelenthet, de esetünkben ilyesmiről, úgy vélem, nem beszélhetünk.

162 Péntek János: *A nyelv ritkuló légköre*. Szociolingvisztikai dolgozatok. Komp-Press, Kolozsvár, 2001.

csángó falvak többségében a helyi magyar nyelv az átörökítés lehetetlenné válásának kritikus szintjét már elérte.

c) A jelen tanulmányban közölt számsorok csak az egyes települések szerint tartalmazzák a nyelvi kompetenciaszintek generációk szerinti megoszlásának adatait, de nem tartalmazzak összesített adatokat a generációk nyelvismereti szintjeiről. Ennek hiányában, „ránézésre” is megállapítható, hogy *a nyelvismereti szintek generációs megoszlása nagyon rossz*: a gyermekek és a fiatalok körében a nyelvismeret gyenge, a magasabb nyelvi kompetenciaszintek inkább a közép és idős generációkra jellemzőek.

A moldvai csángók nyelvcserejének létező jelenségére tehát nemcsak a nyelv tényleges beszélőinek (A és B szint) számbeli csökkenése utal, hanem ezt jelzik a nyelvi helyzet egyéb jellemzőit kifejező számszerű adatok is. Az elvégzett nyelvi vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy *a kollektív értelemben felfogott nyelvcsere (language shift) terminus használata helyénvaló*, hiszen a nyelvi változások eredményeként a magyar egynyelvűséget a moldvai csángók körében a román egynyelvűség váltja fel. A magyar nyelvismeretre vonatkozó adatokból egyértelműen kitűnik, hogy a nyelvi romlás minden településen igen erőteljes. Bár a nyelvcsere előrehaladottságának tekintetében nagy különbségek vannak az egyes falvak között, a fiatalabb generációk nyelvismerete kivétel nélkül minden településen látványosan rosszabb, mint az idősebb nemzedékeké.

Két angol kutató, a Hamers-Blanc szerzőpáros a kétnyelvűségről szóló monográfiájában¹⁶³ egy olyan egydimenziós egyszerűsített modellt dolgozott ki, amivel folyamat jellegében lehet szemléltetni a nyelvcsere jelenségét. Felfogásukban a folyamat egymás után következő szakaszai a következők:

1. egynyelvűség a kisebbség eredeti nyelven (L_X)
2. kétnyelvűség a kisebbségi nyelv dominanciájával ($L_X > L_Y$)
3. kiegyensúlyozott kétnyelvűség ($L_X = L_Y$)
4. kétnyelvűség a többségi nyelv dominanciájával ($L_X < L_Y$)
5. egynyelvűség a többség nyelvén (L_Y)

A folyamat tehát az egynyelvűségtől a kétnyelvűségen át tart az újabb egynyelvűség felé.

A nyelvcsere képlete: $L_X \rightarrow L_X > L_Y \rightarrow L_X = L_Y \rightarrow L_X < L_Y \rightarrow L_Y$

163 Hamers, Josiane F.-Blanc, Michael H. A.: *Bilingualism and Bilingualism*. Cambridge University Press, Cambridge, 1989. 2nd ed. 2000, 176. – A modell magyar ismertetése: Borbély: i. m., 34–35. és Bodó: Nyelvi szocializáció és nyelvi érintkezés... Id. kiad. 44–45.

Az egyszerűsített modellt a moldvai csángók nyelvváltásának értelmezésekor úgy alkalmazhatjuk, ha a nyelvváltás folyamatának ezeket a szintjeit nem egy-egy faluközösség egészére, hanem csak egy-egy generáció nyelvhasználatára vonatkoztatjuk, hiszen amint láttuk, a nyelvcsere előrehaladottsági foka egy közösségen belül nem egységes. A modell alkalmazásakor még ezzel a „generációs finomítással” is fennáll a megalapozatlan általánosítás veszélye, hiszen elképzelhető hogy egy adott generáció más-más nyelvi helyzetekben más-más módon viselkedik, azaz nyelvi megnyilatkozásai a körülményektől függően más-más szintekkel jellemezhetők.

A csángóság vonatkozásában már kétnyelvűségről beszélni is rendkívül problematikus, hiszen olykor a magyar–román vagy román–magyar kódváltások annyira sűrűn történnek (pl. egy beszédhelyzeten, egy szövegegységben vagy akár egy mondaton belül is), hogy emiatt a két nyelv még az egyazon generáción belüli nyelvhasználatban, sőt még egy adott beszédhelyzetben belül sem elkülöníthető. Ezért van az, hogy a beszélők gyakran a „se nem magyarul, se nem románul, csak így csángóson” terminussal (lingvoni mával) jellemzik a saját beszédüket.¹⁶⁴ A Hamers–Blanc szerzőpáros modelljében szereplő kétnyelvűség mint állapot tehát csupán elméleti, hipotetikus fogalom, vagyis olyan nyelvi helyzet, ami gyakorlatilag nehezen körülírható. De még ha valamilyen megszorító fogalmi körülírással¹⁶⁵ létezőnek tekintjük is kétnyelvűséget, annyit mindenképpen megállapíthatunk róla,

164 A csángó beszéd kódváltásainak szintjeit, valamint a román nyelvi hatás egyéb vonatkozásait (pl. tükörszerkezetek, szórendi változások, kölcsönszóhasználat stb.) Benő Attila egyik tanulmánya mutatja be. (Benő Attila: *Kölcsönszóhasználat, kódváltás a moldvai kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban*. In Kiss Jenő (szerk.): *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2004, 23–36.) Hegyeli Attila azt figyelte meg, hogy a magyar nyelvi oktatásnak milyen hatása van a csángó gyermekek beszédében jelen lévő kódváltásokra. (Hegyeli: *Moldvai katolikus gyermekek nyelvhasználatáról*. Id. kiad.)

165 Például ilyen fogalom lehet a „kevert kétnyelvűség”, illetve az ennek szinonimájaként használt „kevertnyelvűség”, amivel Péntek János a szórványterületek és a nyelvi szigetek nyelvállapotát jellemzi, kimutatva, hogy az ilyen beszéd a nyelvhasználat minden szintjén (pl. szövegértés, mondatszerkesztés, szemantika, intonáció stb.) kommunikációs zavarokat okoz, tehát voltaképpen nem kétnyelvűséggel, hanem nyelvi erózióval állunk szemben. (Péntek: i. m., 140–150.) A moldvai csángók kétnyelvűségéről a néprajzkutató Pozsony Ferenc is azt állapította meg, hogy a nyelvi asszimilációs folyamatok előbb egy román dominanciájú bilingvizmus felé tartanak, amikor a magyar nyelv használata funkcionális síkon korlátozódik, de ez az fokozat csak közbülső állomás a teljes nyelvcsere felé vezető úton. (Pozsony Ferenc: *A moldvai csángók magyar nyelvjárása*. In *Uő: A moldvai csángó magyarok*. Gondolat Kiadó–Európai Folklór Intézet, Budapest, 2005, 135–147., 145–146.)

hogy ez minden csángó településen és minden generáció körében átmeneti jelenség.

2. A településenként más és más számsorok, arányok világosan jelzik, hogy a nyelvcsere folyamata nem egyszerre kezdődött el az egyes csángó falvakban, azaz egyesek közülük „előrébb”, mások pedig valamivel „hátrébb” tartanak a teljes nyelvvesztéshez vezető úton. A rendelkezésre álló történeti adatokból arra következtethetünk, hogy a maihoz hasonló nyelvi asszimilációs jelenségek már a 19. folyamán is léteztek a térségben, sőt esetenként már korábban is számolhatunk velük. E folyamatok eredményeként a Moldova területén élő közel negyedmillió csángó népcsoport nagyobbik része mára teljesen elrománosodott, és csak kisebbik része, mintegy 20%-a minősíthető ma kétnyelvűnek¹⁶⁶. *A moldvai csángók nyelvcserejét tehát az egész közösségen belül egységben kell szemlélni, és ezt a folyamatot célszerű nagyobb időtávlatba helyezni. Az 1994–1996 és 2008–2010 között megvalósult két felmérés adatait tehát úgy foghatjuk fel, mint amelyek települések szerint jelzik egy régóta zajló nyelvi asszimilációs folyamat mai állapotát.*

3. A nyelvi folyamatok alakulását szemlélve természetesen merül fel az a kérdés, hogy *törvényszerűek-e, illetve netán megállíthatók-e a nyelvi asszimilációs folyamatok*, amelyek végül óhatatlanul nyelvcserehez vezetnek.

A szociolingvisztikai és nyelvpszichológiai szakirodalomban ma egyöntetű az a nézet, hogy a nyelvcsere kiváltó és meghatározó tényezőik összetettek, következésképpen a nyelvcsere lassítása, megállítása, sőt nyelvi revitalizáció révén való visszafordítása csak akkor lehet sikeres, ha ezeket a tényezőket összességükben változtatjuk meg.¹⁶⁷ Az élő nyelvre mint *egyesleges ökológiai rendszerre* kell tekintenünk, és tudatában kell lennünk annak, hogy a nyelvi kód megválasztását egy-egy kommunikációs helyzetben na-

166 A „kétnyelvű beszélőközösség” terminus körüli nyelvészeti problémákról lásd: Bodó: *Nyelvek és közösségek vitalitása Moldvában*. Id. kiad.

167 A moldvai csángók nyelvcserejének összetett tényezőire jól rávilágít a *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében* című 2004-ben kiadott tanulmánykötet (szerk. Kiss Jenő, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2004.), különösen Bodó Csanád egyik kötetben található tanulmánya, amely az elemzés keretében Joshua A. Fishman nyelvcsere visszafordítására szolgáló modelljét használja (Bodó: *Nyelvi szocializáció és nyelvi érintkezés...* Id. kiad.). A nyelvcsere folyamatáról Borbély Anna írt kitűnő monográfiát a magyarországi román közösségek nyelvcserejét elemelve. Könyvének elméleti-módszertani fogalmai a moldvai csángók nyelvcserejének leírására is jól alkalmazhatók lennének. (Borbély: i. m.).

gyon sok tényező befolyásolja, amelyek erőssége és tekintélye különböző, tehát a nyelvre tett hatásuk is változó.¹⁶⁸

Irodalom

Almanahul Presa Bună. Editura Presa Bună, Iași, 1995.

Almanahul Presa Bună. Editura Presa Bună, Iași, 2006.

Almanahul Presa Bună. Editura Presa Bună, Iași, 2009.

Bárczi Géza et alii.: *A magyar nyelv története.* Tankönyvkiadó, Budapest (3. kiad.: Budapest, 1980.) 1967.

Bartha Csilla: Nyelvcseré, nyelvvesztés: szempontok az emigráns kétnyelvűség vizsgálatához. In Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat.* MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest, 1995.

Benda Kálmán (szerk.): *A moldvai magyarok (csángók) a XVI–XVII. században. Moldvai csángó-magyar okmánytár. 1467–1706. I–II.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1989, I. 9–51.

168 Ebben az értelmezési keretben kell értékelnünk – az adott körülmények között – immár tíz éve, a 2000/2001-es tanév óta sikeresen működő ún. „magyaróra” programot is, amelynek eredményei sok faluban a gyermekek és fiatalok második nyelvi kompetenciaszintjének (B szint) megváltozásában számszerűleg is mérhetőek. (A programról szóló részletes beszámoló a *Tíz év Moldvában* című kötet: Kosztándi 2010. Lásd még: 6. jegyzet.) Ettől a programtól azonban illúzió volna azt várni el, hogy a gyermekek anyanyelvévé (A szint) tegye a magyar nyelvet és hogy egy-egy faluközösségben megállítsa, sőt mi több, visszafordítsa a nyelvcseré folyamatát. Látnunk kell, hogy a rendszer egészében sokkal erősebb, nagyobb presztízzsel rendelkező hatások érvényesülnek, amelyek a nyelvpeszichológiai attitűdöket döntő mértékben kialakítják: a gyermekek és fiatalok nyelvi szocializációja ma mind a családban, mind a tágabb intézményi környezetben (egyház, iskola, közigazgatás, elektronikus média stb.) kizárólag románul történik. (A nyelvi státusz, presztízis és attitűdök kérdéséről bővebben: Péntek János: Státusz, presztízis, attitűd és a kisebbségi nyelvvaltozatok értékelése. In Péntek János – Benő Attila: *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban.* A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 1., Kolozsvár, 2003, 32–39.) A korlátozott lehetőségek és esélyek ellenére a nyelvi beavatkozás és nyelvi revitalizáció minden formájához pozitívan és optimista módon lehet viszonyulni, ugyanis a nyelvtanulásra még a nyelvvesztés szélén álló falvakban is igény mutatkozik. A nagy fokú nyelvi erózió korántsem jelenti azt, hogy a magyar nyelv az illető közösségben ne volna tanítható, illetve hogy nem kellene az érdeklődő fiataloknak a nyelvet tanítani. (Erről kifejtettebben: Tanczos: Hozzászólás a moldvai csángó „magyarórák” kérdéséhez. Id. kiad.)

- Benő Attila: Kölcsönszóhasználat, kódváltás a moldvai kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban. In Kiss Jenő (szerk.): *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2004, 23–36.
- Bodó Csanád: Nyelvek és közösségek vitalitása Moldvában. In Kozma István–Papp Richárd (szerk.): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Válogatás a Változások a Kárpát-medence etnikai tér- és identitásstruktúrájában című konferencia előadásaiból. Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004, 150–160.
- Bodó Csanád: Nyelvi szocializáció és nyelvi érintkezés a moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségekben. In Kiss Jenő (szerk.): *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 221. szám, Budapest, 2004, 37–66.
- Bodó Csanád: Szociolingvisztikai szempontok a moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségek kutatásában. In Kinda István–Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2005, 293–307. (Megjelent még: *Magyar Nyelv C.* 2004. 3.)
- Bodó Csanád–Vargha Fruzsina Sára: *Jelenségtérképek a Moldvai Csángó Nyelvjárás Atlaszából*. ELTE, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, 2007. (CD-ROM)
- Borbáth Erzsébet: A moldvai csángó gyermekek székelyföldi iskoláztatásának tapasztalatai. In Csernicskó István – Váradi Tamás (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt., Budapest, 1996, 69–74.
- Borbáth Erzsébet: A kétnyelvű oktatás lehetőségei a moldvai csángó falvakban. In Halász Péter (szerk.): *Csángó sorskérdések*. Lakatos Demeter Egyesület, Budapest, 1997, 93–96.
- Borbáth Erzsébet: A moldvai csángók székelyföldi iskoláztatásának eredményei, társadalmi hatása. In Diószegi László (szerk.): *A moldvai csángók*. Veszélyeztetett örökség – veszélyeztetett kisebbségek. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2006, 185–191.
- Borbély Anna: *Nyelvszere*. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest, 2001.
- Borcilă, Mircea: Un fenomen fonetic dialectal: rostirea lui ș ca s și j ca z în graiurile dacoromane. Vechimea și originea fenomenului. *Studia Universității Babeș-Bolyai*. Series Philologia. Fasciculus 2. Anul X. 1965, 109–119.
- Ciubotaru, Ion H.: *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare*. I–III. Editura Presa Bună, Iași, 1998–2005.

- Csüry Bálint: A moldvai csángó igealakok. *Magyar Nyelv XXVIII.* 1932. 1-2. sz., 22-30., 5-6. sz., 148-154., 7-8. sz., 256.
- Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság.* Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2001. 6. kiad. (1. kiad.: Csíksomlyó, 1931.)
- Gal, Susan: Mi a nyelvcseré és hogyan történik? In Kontra Miklós (szerk.): *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben.* MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1992, 47-59.
- Gálffy Mózes: A moldvai csángó nyelvjárás hangrendszere. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények VIII.* 1964. 1. sz., 31-44.
- Gálffy Mózes: A moldvai csángó nyelvjárás mássalhangzó-rendszere. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények VIII.* 1964. 2. sz., 157-168.
- Gazda László: *Csángómagyar falvak.* Moldvai magyar vonatkozású települések történeti tára. I. 2009. A-G., II. H-P. Nap Kiadó, Budapest, 2009-2010.
- Györffy István: Néphagyomány a Székelyföld dél-moldvai határáról. *Ethnographia XXXIV-XXXV.* 1923-1924. 4-6. sz., 104-105.
- Györffy István: A moldvai magyarság száma 1900-ban. *Magyar Nyelv XXI.* 1925. 7-8. sz., 124-126.
- Györffy István: A moldvai csángók. In *Magyar nép - magyar föld.* Turul Könyvkiadó, Budapest, 1942, 441-449.
- Hamers, Josiane F.-Blanc, Michael H. A.: *Bilinguality and Bilingualism.* Cambridge University Press, Cambridge, 1989. 2nd ed. 2000.
- Harangozó Imre (szerk.): „*Ott hul éltek vala a magyarok...*” Válogatás az észak-moldvai magyarság népi emlékezetének kincsestárából. Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós, 2001.
- Hegyeli Attila: A moldvai csángók magyar nyelvi oktatásának szükségességéről. *Regio* 2001. 4. sz., 181-194.
- Hegyeli Attila: A moldvai csángók magyar nyelvi oktatásának esélyei. *Moldvai Magyarság XII.* [XI.!] 2001. 9. sz. (124.) 8-11.
- Hegyeli Attila: Moldvai katolikus gyermekek nyelvhasználatáról. In Kiss Jenő (szerk.): *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 221. szám, Budapest, 2004, 113-124.
- Iorga, Nicolae: *Istoria Românilor prin cǎlători.* I. București, 1928.
- Jakubovich Emil: Csángó folyamodvány 1585-ből. In *Emlék Szily Kálmánnak.* Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. udvari Könyvnyomdája, Budapest, 1918, 121-122.
- Juhász Dezső: A moldvai nyelvjárás régió. In Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia.* Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 307-316.
- Kiss Jenő: A nyelvjárások osztályozása. In Uó (szerk.): *Magyar dialektológia.* Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 72-81.

- Kiss Jenő: A regionális nyelvhasználat társadalmi rétegződése. In Uő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 178–201.
- Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Kiss Jenő: *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2004.
- Kosztándi Tímea-Ildikó (szerk.): *Tíz év Moldvában*. Csángó Oktatási Program 2000–2010. Zelegor Kiadó, Kézdivásárhely, 2010.
- Lajos Veronika: Modernizáció és társadalom a moldvai csángó közösségekben: kérdésfelvetések a migráció témakörében. In Diószegi László (szerk.): *A moldvai csángók*. Veszélyeztetett örökség – veszélyeztetett kisebbségek. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2006, 177–184.
- Lelkes György (szerk.): *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Balassi Kiadó, Budapest, 1992.
- Lükő Gábor: *A moldvai csángók I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal*. Szerk. és jegyz.: Pozsgai Péter, Heilig Balázs. Táton Kiadó, Budapest, 2002. (1. kiad: Budapest, 1936.)
- Márton Gyula: *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972.
- Mărtinaș, Dumitru: *Originea ceangăilor din Moldova*. București, 1985. (ed. a 2-a: Bacău, Editura Symbol, f. a. [1998])
- Mikecs László: *Csángók*. Bolyai Akadémia, Budapest, 1941.
- Mikecs László: A Kárpátokon túli magyarság. In Deér József-Gáldi László (szerk.): *Magyarok és románok*. I. Magyar Történettudományi Intézet, Budapest, 1943, 441–507.
- Mohácsek Magdolna – Vitos Katalin: Migráció és településfejlődés. A magyarfalusi vendégmunkások fogyasztói szokásai. In Kinda István-Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2005, 214–225.
- Murádin László – Juhász Dezső: *A romániai magyar nyelvjárások atlasza*. I–VII. Anyagát gyűjtötte és a kéziratot összeállította Murádin László. Szerkesztette és a kiadást előkészítő munkacsoportot irányította Juhász Dezső. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1995.
- Pal, Iosif Petru M.: *Originea catolicilor din Moldova și franciscanii, păstorii de veacuri*. Săbăoani–Romani, 1941.
- Péntek János: *A nyelv ritkuló légköre*. Szociolingvisztikai dolgozatok. Komp-Press, Kolozsvár, 2001.
- Péntek János: Státus, presztízs, attitűd és a kisebbségi nyelvváltozatok értékelése. In Péntek János – Benő Attila: *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 1., Kolozsvár, 2003, 32–39.

- Peti Lehel: Transznacionális életformák és szekták. A moldvai csángó falvakban jelentkező új vallási jelenségek interpretációs lehetőségeiről. In Uő: *A moldvai csángók vallásossága*. Hagyományos világkép és modernizáció. Lucidus Kiadó, Budapest, 2008, 183–212.
- Peti Lehel: *Câteva elemente ale schimbării perspectivei religioase*. Secularizarea, transnaționalismul și adoptarea sectelor în satele de ceangăi din Moldova. – *Transnational Ways of Life*. Secularization and Sects. Interpreting Novel Religious Phenomena of the Moldavian Csángó Villages. Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2009.
- Pop, Sever: Yrjö Wichmanns Wörterbuch des Ungarischen Moldauer Nordcesángó und des Hétfaluern Csángódialektes. *Bulletin Linguistique* VIII. 1940, 175–179. (2. ed.: In Pop Sever: *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*. Roma, 1966.)
- Pozsony Ferenc: A moldvai csángók magyar nyelvjárása. In Uő: *A moldvai csángó magyarok*. Gondolat Kiadó–Európai Folklór Intézet, Budapest, 2005, 135–147.
- Râmneanțu, Petru: Grupele de sânge la ceangăii din Moldova. *Buletin eugenic și biopolitic* XIV. 1943, 51–65.
- Râmneanțu, Petru: *Die Abstammung der Tschangos*. Sibiu, 1944.
- Rosetti, Radu: *Despre ungurii și episcopiiile catolice din Moldova*. Extras din Analele Academiei Române. Seria II. Tom. XXVII. Mem. Secț. Ist., No. 10. București, 1905. (Új kétnyelvű kiadásban: *A moldvai magyarokról és katolikus püspökségekről*. – *Despre ungurii și episcopiiile catolice din Moldova*. In Rosetti, Radu – Arens, Meinolf – Bein, Daniel – Demény Lajos: *Rendhagyó nézetek a csángókról*. Szerkesztette és az előszót írta Miskolczy Ambrus. ELTE Román Filológiai Tanszék–Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Budapest, 2004, 11–91.)
- Sándor Klára: National Feeling or Responsibility. The Case of the Csango Language Revitalization. *Multilingua*. Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication. Vol. 19. 2000. 1/2. 141–168.
- Sándor Klára: Magyar nyelvésztés? Megjegyzések a csángó beiskolázási kísérletről. In Osvát Anna–Szarka László (szerk.): *Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat*. Újratanítható-e a kisebbségek anyanyelve a magyarországi nemzetiségi iskolákban? MTA – Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2003, 153–182.
- Szabó T. Attila: A moldvai csángó nyelvjárás kutatása. In Uő: *Nyelv és irodalom*. V. Bukarest, 1981, 482–527., 599–609. (Első megjelenése: *Magyar Nyelvjárások* V. Budapest, 1959, 3–38.)
- Szilágyi N. Sándor: Despre dialectele ceangăiești din Moldova. *Alterra* VIII. 17–18. 2002, 81–89.

- Szilágyi N. Sándor: Nyelvi jogok, egyházi nyelvhasználat. A magyar nyelvű mise kérdése Moldvában. In Diószegi László (szerk.): *A moldvai csángók*. Veszélyeztetett örökség - veszélyeztetett kisebbségek. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2006, 107-112.
- Tánczos Vilmos: „Deákok” (parasztkántorok) moldvai magyar falvakban. *Erdélyi Múzeum* (Kolozsvár) LVII. 1995. 3-4. sz., 82-98. - Német fordításban: Kantoren in den ungarischen Dörfern Moldaus. In *Aufgetan ist das Tor des Ostens*. Volkskundliche Essays und Aufsätze. Csíkszereda, Pro-Print, 1999. 191-227.
- Tánczos Vilmos: Hányan vannak a moldvai csángók? *Magyar Kisebbség* III. 1997. 1-2. sz., 370-390.
- Tánczos Vilmos: *Hungarians in Moldavia*. Teleki László Foundation. Institute for Central European Studies. Budapest, April 1998. No. 8., 25.
- Tánczos Vilmos: A moldvai csángók lélekszámáról. In Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1999, 7-32. (A nyomdai hibák miatt - a számtáblázatok összesítő, kövéren szedett számsorai balra eltolódva, hibásan jelentek meg - ennek a tanulmánynak az adatai csak nagy figyelem mellett használhatók.)
- Tánczos Vilmos: Über die Bevölkerungszahl der Moldauer Tschangos. In Tánczos V.: *Aufgetan ist das Tor des Ostens*. Volkskundliche Essays und Aufsätze. Pro-Print, Csíkszereda, 1999, 228-275.
- Tánczos Vilmos: Hungarians in Moldavia. In Ferenc Gereben (ed.): *Hungarian Minorities and Central Europe*. Regionalism, National and Religious Identity. Pázmány Péter Catholic University, Piliscsaba, 2001, 266-289.
- Tánczos Vilmos: About the Demography of the Moldavian Csángós. In Diószegi László (ed.): *Hungarian Csángós in Moldavia*. Essays on the Past and Present of the Hungarian Csángós in Moldavia. Teleki László Foundation-Pro Minoritate Foundation. Budapest, 2002, 117-147.
- Tánczos Vilmos: Hungarians in Moldavia. *Hungarian Heritage*. Volume 3. European Folklore Institute, Budapest, 2002, 11-27.
- Tánczos Vilmos: Ceangăii din Moldova. *Altera* VIII. 17-18. 2002, 48-80.
- Tánczos Vilmos: A moldvai csángók asszimilációja történeti perspektívában (szempontok, források, kutatási feladatok). In Diószegi László (szerk.): *A moldvai csángók*. Veszélyeztetett örökség - veszélyeztetett kisebbségek. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2006, 26-46.
- Tánczos Vilmos: Az Európa Tanács riportjával a moldvai csángóknál. Egy moldvai út feljegyzései. 2000. szept. 5-8. *Erdélyi Társadalom*, V. 2007. 2. sz., 29-46.
- Tánczos Vilmos: A moldvai csángók lélekszámának és magyar nyelvismeretének történeti alakulása. In Ilyés Sándor - Peti Lehel - Pozsony Ferenc (szerk.):

- Lokális és transznacionális csángó életvilágok.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2008, 255-287.
- Tánczos Vilmos: About the Demography of the Moldavian Csángós. In *Local and Transnational Csángó Lifeworlds*. Edited by: Sándor Ilyés - Lehel Peti - Ferenc Pozsony. Kriza János Ethnographical Society, Cluj-Napoca, 2008, 203-222.
- Tánczos Vilmos: Hozzászólás a moldvai csángó „magyarórák” kérdéséhez. *Moldvai Magyarság* XVIII. 2008. 6 (205). sz., 8-10.
- Weigand, Gustav: Der Ursprung der s-Gemeinden. Die Dialekte der Moldau und Dobrudscha. *Neunter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänische Seminar) zu Leipzig*. IX. 1902, 131-223.
- Wichmann, Yrjö: *Wörterbuch des Ungarischen Moldauer Nordcsángó und des Hétfaluern Csángódialektes*. Helsinki, 1936.